Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»
Навчально-науковий Інститут права і психології
Кафедра Історії держави і права

НАУКОВІ ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ
Випуск 4

ДЕРЖАВА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО, ВОЄННОГО СТАНУ ТА/ЧИ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

(ПРАВОВІ АСПЕКТИ)

Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції

www.historylaw.lp.edu.ua

19 червня 2015 р.

Львів – 2015

УДК [352/354].07:355.271]: 34(091)(063)

Рекомендовано кафедрою Історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 11 від 19 червня 2015 р.).

Адреса оргкомітету:
79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, кім. 309, 314
тел. 067-9223358; 067-1489750
E-mail: i.terlyuk2406@gmail.com

Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: історія і сучасність (правові аспекти): матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової Інтернет-конференції / Наук. Інтернет-конференції. - Вип. 4 /Терлюк І.Я. (укладач) / ІНПП НУ «Львівська політехніка». – Львів: Ліга-Прес, 2015. - 138 с.

У збірнику вміщено оприлюднені на інтернет-сторінці: www.historylaw.lp.edu.ua тези доповідей та повідомлень учасників Всеукраїнської наукової інтернет-конференції, проведеної за ініціативою кафедри Історії держави і права Навчально-наукового інституту права і психології Національного університету «Львівська політехніка» 19 червня 2015 року.

Запропонована авторами матеріалів орфографія і пунктуація збережена максимально точно.

Оргкомітет не завжди поділяє думку учасників (авторів).

Повну відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.

Усі права захищені.
При будь-якому використанні матеріалів конференції посилання на джерело є обов'язковим.

ISBN 978-966-397-288-2

© Кафедра Історії держави і права ІНПП НУ «Львівська політехніка», автори, 2015 р.; автори публікацій

ЧАСТИНА І.

Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: політико-правові питання історії та сучасності

О.Л. АНДРЕЄНКО

ІНСТИТУТ САМОДОПОМОГИ У ВИПАДКУ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ ТА АНЕКСІЇ

У системі міжнародного права особливими засобами забезпечення норм міжнародного права є санкції, що реалізуються у разі необхідності у формі колективного або індивідуального примусу. Оскільки той або інший захід стає примусом лише у випадку попередньо вчиненого правопорушення, то об'єктивним критерієм для розмежування індивідуального та колективного примусу в міжнародному праві є характер правопорушення, що спричинило необхідність реалізації санкції. Відтак, якщо міжнародне правопорушення, під яким розуміють поведінку, що суперечить передусім міждержавному обов'язку, зачіпає суб'єктивне право лише однієї сторони у правовідношенні, то санкція за таке міжнародне правопорушення набуває одну з форм заходів саме індивідуального примусу, тобто самодопомоги.

Терміном «самодопомога» у міжнародному праві позначають комплексний правовий інститут, який складається з системи індивідуальних заходів примусу, що можуть застосовуватися окремими державами у разі порушення щодо них їхніх суб'єктивних прав. Територіальна недоторканість та політична незалежність як фактична властивість суверенітету кожної держави придбала завдяки Статуту ООН також якості суб'єктивного права. Існує тісний зв'язок між правовим обов'язком з однієї сторони та суб'єктивним правом – з іншої. Це засвідчує той факт, що територіальна недоторканість та політична незалежність як суверенні властивості держави набули якості суб'єктивного права лише з утвердженням у міжнародному праві норми, що накладає обов'язок утримуватися від застосування сили та погрози нею. Тому дії окремої держави, що суперечать змісту такого юридичного обов'язку загальноприйнято оцінюють як елемент міжнародного правопорушення *[1, с. 11]*.

Статут ООН в ст 51 виокремлює одну із форм порушення обов'язку утримуватися від застосування сили та погрози нею націлене проти територіальної недоторканності і політичної незалежності іншої держави – «збройний напад» *[2]*. Звідси випливає, що поняття збройного нападу

нерозривно пов'язано з нормою п. 4 ст. 2 Статуту ООН. Деліктна якість збройного нападу прослідковується насамперед в п. 4 ст. 2 Статуту ООН та підтверджується ст. 51 Статуту ООН, котра фразою «якщо відбудеться збройний напад» оцінює його як правопорушення, що спричиняє реалізацію санкції – самооборони.

Самооборона є видовим поняттям родового поняття самодопомоги. За словами Г.І Тункіна поняття самодопомоги ширше, ніж самооборона; самооборона – це спеціальний випадок самодопомоги, це самодопомога у випадку збройного нападу *[3, с. 100]*.

Однією з форм збройного нападу є військова окупація та анексія території держави або її частини. На практиці військовій окупації завжди передує збройний напад у формі вторгнення збройних сил держави-агресора. Військова окупація передбачає знаходження збройних сил на захопленій території, тоді як анексія як правило випливає з військової окупації. Ця трансформація режиму окупованої території фіксується через спеціальну декларацію про її новий статус. Поняття військової окупації передбачає наявність певних збройних дій у прямій чи опосередкованій формі з державою агресором, а вже оголошення анексії є типовим явищем для післявоєнної ситуації. У сучасному міжнародному праві анексія є еквівалентною постійній агресії.

Із аналізу ст. 51 Статуту ООН випливає, що між збройним нападом однієї держави і самообороною – іншої, відсутній обов'язок проміжної процедури мирного врегулювання конфліктної ситуації, спричиненої збройним нападом. Тому держава, що стала жертвою збройного нападу не зобов'язана звертатися до мирних засобів врегулювання, перш ніж застосує індивідуальні засоби примусу у формі самооборони. Ст. 51 Статуту ООН вказує на те, що постраждала держава від збройного нападу зберігає «незалежність дій» щодо відбиття цього правопорушення. Передусім така «незалежність» проявляється у правомірності самостійної початкової констатації факту збройного нападу постраждалою державою.

Право початкового встановлення факту збройного нападу надає можливість постраждалій державі звернутися до негайної збройної реакції на збройний напад, ще до того як РБ ООН вживе необхідні заходи для відновлення міжнародного миру та безпеки. Відтак, рішення про вибір моменту початку збройних дій у відповідь на вказану форму агресії у порядку права на самооборону залежить від влади держави – жертви збройного нападу. Вона вправі звернутися до негайних збройних дій щодо відбиття збройного нападу, або на власний розсуд перенести їх початок на пізніший термін. Інакше, якщо збройний напад на територію держави чи її частину набуває тривалого стану військової окупації, а тим більше постійний характер анексії. Якщо збройний нападу на територію держави не

спричинив негайної реакції з боку потерпілої держави або недостатню ліквідацію його наслідків через малоефективні заходи у порядку самооборони, набув форми окупації або анексії, то постраждала держава вправі у будь-який момент звернутися до заходів самооборони, незалежно від того намагалася вона використати це право під час збройного нападу чи ні.

Діюче міжнародне право не визнає будь-яких територіальних надбань внаслідок міжнародних правопорушень. Відтак, військова окупація та анексія, в яких і виражається принцип невизнання територіальних надбань, надає потерпілій державі право застосувати збройні дії на підставі самооборони у будь-який момент тривалості зазначених форм збройного нападу для відновлення порушених своїх суб'єктивних прав.

Література

1. *Скакунов Э.И.* Самооборона в международном праве. М.: «Международные отношения», 1973. – 174 с.
2. Устав организации Объединенных наций и Устав Международного Суда// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_010
3. *Тункин Г.И.* О некоторых вопросах международного договора в связи с Варшавским договором. М.: «Советское государство и право», 1956, № 1.

E-mail автора : andreenko_k@mail.ru

Т. Г. АНДРУСЯК

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ОЦІНЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40-50-Х РОКІВ

Прийняття чотирьох законів 9 квітня 2015 року є, як видається, поворотним моментом у розвитку сучасної України. Вперше чітко і однозначно на законодавчому рівні було: а) радянський період окреслений як «комуністичний тоталітарний режим 1917-1991 років» *[1];* б) ототожнені, за їхньою тоталітарною суттю, комуністичний і націонал-соціалістичний (нацистський) режими *[2],* в) визнані борцями за незалежність України в XX ст. всі особи, які були членами державних органів українських держав першої половини XX ст. (від УНР до Карпатської України), політичних партій, інших організацій, структур та формувань, що боролися проти іноземної окупації та нав'язаних ззовні державно-політичних утворень, зокрема радянських, спрямованих проти національної державності українського народу *[3];* г) дано перелік репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1919 років *[1].* Це докорінно

ламає формовану протягом всього радянського періоду схему української історії XX ст., заставляє докорінно переосмислити всю історію українського народу, його роль, місце і значення в європейській та світовій історії, бачення його сучасного стану та перспективи на майбутнє. Всю глибину і складність цього процесу важко переоцінити, особливо з огляду на повністю збережену радянську модель функціонування та розвитку науки, освіти, культури, мистецтва, армії, судових і правоохоронних органів. Визначальним підходом, який може дати ефективний результат є максимальна декомунізація, дерадянізація і дерусифікація всіх аспектів суспільного буття, від початкової освіти до знищення всіх пам'ятників тоталітарного минулого.

Однією з найбільш складних проблем в українській історії XX ст. є оцінка та ставлення до Другої світової війни. Оцінка та ставлення вироблене з позиції українського народу, який поніс найбільші жертви в результаті цієї трагедії, організованої тоталітарними режимами націонал-соціалістичної Німеччини та комуністичного Радянського Союзу. Ця позиція повинна враховувати дуже багато різноманітних факторів. Це події 1938 року, коли з військової агресії Угорщини, підтриманої націонал-соціалістичною Німеччиною проти Карпатської України, для українського народу почалася Друга світова війна. Це і масові репресії проти українського народу в 1939-1941 рр. на території західноукраїнських земель захоплених СРСР і тотальний терор проти мирного українського населення нацистських окупантів та їх союзників Італії, Румунії, Болгарії, Угорщини та ін. (тут слід звернути увагу, що радянська пропаганда не акцентувала уваги на втратах серед мирного українського населення. Найбільш яскравим прикладом є Корюківська трагедія. «1-2 березня 1943 року у місті Корюківка Чернігівської області німецько-фашистські загарбники одночасно знищили близько 7 000 мирних мешканців. У матеріалах до Нюрнберзького процесу Корюківську трагедію визначено як найбільше масове знищення місцевого мирного населення на окупованих територіях за весь період Другої світової війни. Розправа над безневинними людьми у Корюківці за кількістю жертв перевищує білоруську Хатинь, чеське Лідице, французький Орадур» *[4]*. На відміну від Хатині, про яку знав кожен радянський школяр і яка згадувалася у всіх виданнях про Другу світову війну (і якою радянська пропаганда прагнула знівелювати пам'ять про Катинь) про Корюківську трагедію і сьогодні немає жодної згадки в численних шкільних підручниках з історії України. 21 жовтня 2011 року була прийнята постанова Верховної Ради України «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни», якою Кабінету Міністрів України було рекомендовано «вивчити питання про можливість створення у місті Корюківка Чернігівської області Меморіального комплексу з вшанування пам'яті жертв німецько-

фашистських загарбників» *[4]*. Питання вивчається до цього часу, і на відміну від тисяч танків та виконаних в дусі примітивного соцреалізму незугарних пам'ятників радянським воякам, в Україні до цього часу немає жодного меморіального комплексу пам'яті більше 300 населених пунктів, що були знищені окупантами разом з її мешканцями). Важливо враховувати позицію Франції, Великобританії та США в різні періоди війни і післявоєнний поділ Європи, з фактично погодженою з західними союзниками окупацією та встановленням прокомуністичних режимів майже у всіх країнах зайнятих радянською армією в 1944-1945 рр. та антиукраїнська політика деяких з них Не менш важливо врахувати боротьбу проти тоталітарного режиму українського національно-визвольного руху до середини 50-х років та ще багато інших фактів і подій, які з огляду на власні державні та ідеологічні інтереси свідомо замовчувалися, перекручувалися чи ігнорувалися всіма антиукраїнськими силами. На сьогодні найбільш повну і об'єктивну оцінку з українських позицій подій Другої світової війни можна знайти не так в архівних документах (переважна більшість з яких не скоро, або й ніколи не буде доступна українським дослідникам, якщо ці документи знаходяться в архівних установах РФ, або є, з огляду на відповідну державну політику тоталітарних режимів, значною мірою фальсифікована) а у публікаціях представників українського національно-визвольного руху 40-50-х років.

Перше на що б хотілося звернути увагу це термінологія, яку застосовували та продовжують застосовувати для окреслення сторін в Другій світовій війні. Початок радянської термінології було закладено в виступі Сталіна по радіо 3 липня 1941 року. Тут, крім «німці», «Німеччина», вжито терміни «гітлерівська Німеччина», «фашистська Німеччина» та «німецько-фашистські війська/загарбники/окупанти» *[5, с. 9-10]*. Саме ця термінологія стала обов'язковою в післявоєнний час в СРСР. У своїй доповіді 6 листопада 1941 року Сталін окремо зупинився на цьому питанні та пояснив чому має бути саме така термінологія. «Німецьких загарбників, тобто гітлерівців, у нас звичайно називають фашистами. Гітлерівці, виявляється, вважають це неправильним і наполегливо продовжують називати себе «націонал-соціалістами». Отже німці хочуть переконати нас, що партія гітлерівців, партія німецьких загарбників, яка грабує Європу і яка організувала злодійський напад на нашу соціалістичну державу, є партією соціалістичною. Чи це можливо? Що може бути спільного між соціалізмом і гітлерівськими озвірілими загарбниками, які грабують і гноблять народи Європи? /…/ Чи можна вважати гітлерівців соціалістами? Ні, неможна. На справді гітлерівці є запеклими ворогами соціалізму, злісними реакціонерами і чорносотенцями, які позбавили робітничий клас і народи Європи елементарних демократичних свобод» *[5, с.25-26]*. Тут є ще один дуже цікавий момент на який слід звернути увагу. Сталін застосовує до

Німеччини термін «імперіалісти», його, як й інше вищенаведені використовують до кінця війни, напр. в наказі від 1 травня 1945 року йдеться про те, що «Радянська Армія оволоділа при цьому Східною Пруссією – гніздом німецького імперіалізму» *[5, с. 165]*. Після закінчення війни цей термін вже не використовувався щодо гітлерівської Німеччини очевидно з двох причин, по-перше, його почали використовувати для характеристики колишніх союзників по антигітлерівській коаліції, а по-друге, під окреслення імперіалістичний в його сталінському трактуванні підпадав уже й сам СРСР, що легко проілюструвати витягом з уже згадуваної доповіді: «Чи можна вважати гітлерівців націоналістами? Ні, неможна. Насправді гітлерівці є тепер не націоналістами, а імперіалістами. Доки гітлерівці займались збиранням німецьких земель і возз'єднанням Рейнської області, Австрії і т. п., їх можна було вважати з певними підставами націоналістами. Але після того, як вони захопили чужі території і поневолили європейські нації – чехів, словаків, поляків, норвежців, датчан, голландців, бельгійців, французів, сербів, греків, українців, білорусів, прибалтів і т. д. і почали прагнути світового панування, гітлерівська партія перестала бути націоналістичною, бо вона з цього моменту стала партією імперіалістичною, загарбницькою, гнобительською» *[5, с.25]*. Після Другої світової війни частина з названих європейських націй опинилася в складі СРСР, а інші в країнах зі встановленим СРСР комуністичним тоталітарним режимом. Тому термін «імперіалістичний» до гітлерівської Німеччини ні в чинному законодавстві, ні в пропаганді, ні в літературі про Другі світову війну більше не вживався. Використовувалася вся інша термінологія запропонована Сталіним ще в 1941 році.

В законодавстві України після 1991 року продовжувала вживатися ця ж термінологія з її ідеологічною забарвленням та плутаниною, пристосовуючи її до кон'юнктурних потреб, що приводи до незрозумілих ситуацій. В період 1945-1991 рр. термін Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу та Перемога над Німеччиною/фашистською Німеччиною повністю вписувалися в контекст радянського бачення Другої світової війни. В Україні ж спостерігається намагання поєднати вживання радянської термінології зі специфічним уявленням про дружні стосунки між народами. Тому починаючи від постанови Ради Міністрів Української РСР «Про заходи у зв'язку з святкуванням 45-ї річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» від 3 травня 1990 року *[6]* до закону України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 9 квітня 2015 року *[7]* в жодному документі не згадується Німеччина. Мова йде або про перемогу над фашизмом/нацизмом або просто про Перемогу. З жодного нормативно-правового акту на відзначення перемоги не йдеться про те, над ким була ця

перемога, хто був носієм фашизму/нацизму. Тільки в актах про Корюківську трагедію та Бабин Яр вказано, що масові знищення мирних громадян здійснювали німецько-фашистські загарбники.

В цьому ж руслі йде й вищезгаданий закон «Про увічнення перемоги над нацизмом» в статті 1 якого, зокрема вказано, що «шанобливе ставлення до пам'яті про перемогу над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років, про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху та жертв нацизму є священним обов'язком держави та громадян України». Тобто обов'язком є пам'ять про перемогу, а не про десятки мільйонів жертв двох тоталітарних режимів про які йдеться в іншому законі прийнятому в цей же день. Зрештою, для жодного з учасників українського визвольного руху про яких йдеться в законі «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України», закінчення радянсько-німецької війни не було перемогою і закінченням війни. То як можна вшановувати борців проти тоталітаризму і водночас відзначати перемогу цього тоталітаризму та встановлене ним свято 9 травня, яке вперше було названо Днем Перемоги в Зверненні Сталіна до народу 9 травня 1945 р. При цьому у самому зверненні чітко сказано: «7 травня був підписаний в місті Реймсі попередній протокол капітуляції. 8 травня представники німецького головнокомандування в присутності Верховного Командування союзних військ і Верховного Головнокомандування радянських військ підписали в Берліні остаточний акт капітуляції, виконання якого почалося з 24 години 8 травня» *[5, с.170]*. Мета святкування Перемоги в СРСР полягала у «зміцненні дружби народів СРСР, посилення консолідації радянського суспільства» *[6]*. В чому полягає мета цього свята в сучасній Україні з позиції українського народу зрозуміти неможливо.

В Плятформі Української Головної Визвольної Ради, організації яка боролася за незалежність України, прийнятій у липні 1944 року сказано: «Сучасна війна між двома тотальними силами, московсько-більшовицьким та німецько-гітлерівським імперіялізмами, ведеться за оволодіння в першу чергу українських земель, як вихідних позицій до панування у східній, а навіть у всій Европі. Вони стоять на позиціях тотальної, колоніяльної експлуатації українських земель та їх населення. Вириваючи українському народові всі матеріяльні й господарські засоби, вони нещадно винищують провідні національні українські сили, нищать національну культуру і національну свідомість у масах, колонізують край чужим населенням, а українське населення масово вигублюють або вивозять за межі України» *[8, с. 34]*. Сьогодні, коли РФ окупувала частину території України і продовжує воєнні дії на Сході України, українці повною мірою відчувають наслідки перемоги одного з імперіалізму над іншим у Другій світовій війні та наслідки імперіалістичної політики протягом міжвоєнного періоду.

Російський імперіалізм знову прагне загарбати Україну та поневолити її народ. Спотворена пам'ять українців про Другу світову війну є ефективним механізмом ослаблення можливостей протистояти агресорові. Тому сьогодні особливо актуальними є здобутки української правової думки періоду 30-50-х років, теоретичні напрацювання ОУН, УПА, УГВР, АБН та інших організацій і структур, що боролися за незалежність України проти двох тоталітарних режимів, творча спадщина керівників, ідеологів, та публіцистів цього часу. Тільки тут можемо знайти український погляд на тогочасні події та ї оцінку з позицій українських національних інтересів.

Література

1. Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917-1919 років» 9.04.2015 року // Голос України. 20.05.2015. – № 87.
2. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» 9.04.2015 року // Голос України. 20.05.2015. – № 87.
3. Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» 9.04.2015 року // Голос України. 20.05.2015. – № 87.
4. Постанова Верховної Ради України «Про вшанування пам'яті жертв Корюківської трагедії під час Другої світової війни» 21.10.2011 року // Голос України. 01.11.2011. – № 204.
5. *Сталин И. О.* Великой Отечественной войне Советского Союза / И. Сталин. – Изд. пятое. – Москва : ОГИЗ, 1946. – 184 с.
6. Постанови Ради Міністрів Української РСР «Про заходи у зв'язку з святкуванням 45-ї річниці Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» від 3 травня 1990 року // Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/101-90-п
7. Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» 9.04.2015 року // Голос України. 20.05.2015. – № 87.
8. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Книга перша, 1944-1945. – Львів : Літопис, 1992. – 320 с.

E-mail автора : andrusiak@bigmir.net

І.Я. ВДОВИЧИН

ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ПРО СТАН ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ

Одним із перших мислителів, який вважав, що у час війни голос закону не заглушується голосом зброї був Гуго Гроцій. В епоху безперервних

воєн Гроцій розподілив війни на справедливі та несправедливі, вважаючи, що позаяк уникнути їх неможливо, то потрібно ввести у певні норми збройні конфлікти. Під час війни, вважав він, діють лише природні права. Якщо ж до природних прав віднести передусім право на життя, людську гідність і право на власність, то захист їх під час війни став теж природним правом людини. Війна, за Гроцієм несе великі нещастя, а тому коли нема впевненості у справедливості майбутньої війни, треба віддати перевагу мирові *[1, с. 36]*.

Існують ситуації, за яких буває доцільно відмовитися від цих війн. Коли війна вже стала неминучою, то вона йде заради укладення миру. Розглянувши питання про ті обставини, за яких держава починає справедливу війну, Гроцій зупиняється на припустимих способах ведення такої війни. Він наводить свої думки про межі дозволеного щодо супротивника. Гроцій намагається пом'якшити жорстокість війн. Він радить уникати у війні вбивств, коли для цього є принаймні найменша можливість. Він пропонує виявляти милосердя до тих, хто виступає на боці ворога випадково або примусово. Що стосується людей, не винних ні в чому, то їх Гроцій радить не тільки не вбивати, але й всіляко запобігати створенню таких умов, за яких їхнє життя було б в небезпеці. Під час війни треба щадити дітей, жінок та старих, а також релігійних. служителів, науковців, мирних землеробів, торговців і інших. Слід гуманно ставитися до полонених, вбивство яких є ганебною справою. Також Гроцій висловлюється і за встановлення цілої низки обмежень щодо знищення і загарбання під час війни майна, що належить ворожому народу, одержання влади над переможеними. Дотримання права народів є не менш необхідним, ніж дотримання внутрішньодержавних законів. Неможливо погодитися, пише Гроцій з тими, хто вважає, що під час війни припиняється дія будь-якого права.

Ще одним мислителем, який привернув увагу до дії природних прав, незалежно від зовнішніх обставин, був Джон Локк. На його думку, природний стан, первинний щодо держави, підкоряється вродженим або божественним законам, що відкриваються шляхом застосування розуму. Головною метою утворення держави є збереження приватної власності. Держава виникає в результаті суспільно договору, який спрямований на ефективний захист людей. Оскільки держава та суспільство – це не одне й те саме, то падіння державної влади не значить кінець суспільства. Суспільство може створити нову державу. Будуючи державу добровільно, прислуховуючись лише до голосу розуму, люди максимально точно відмічають той повний об'єм повноважень, які передають державі. Право на життя та володіння майном, свободу та рівність, людина не віддає нікому та при жодних обставинах. Ці цінності – кінцеві кордони дії

держави і влади, які заборонено переступати. Політична влада здійснюється відповідно вірі, яка підтримується негласним договором. Угода може бути анульована, якщо влада проявляє некомпетентність, або переступає межі віри. Оскільки правління доручається людям, яким зрештою не можна довіряти, то у народу завжди у резерві залишається право на спротив — засіб стримування, що виникає під час абсолютистських і деспотичних правлінь. І перш за все це стосується права власності, яке властиве навіть примітивному суспільству у природному стані, а тому не може бути знищене *[4, с. 469]*.

Важливим етапом на шляху формування більш цивілізованих уявлень про поведінку в умовах військової окупації став Вестфальський мир 1648 року, яким завершилась Тридцятирічна війна 1618-1648 рр. Укладений 24 жовтня 1648 року одночасно в Мюнстері і Оснабрюці мирний договір увійшов до історії під найменуванням Вестфальського. Сучасні історики розглядають Вестфальський мир як подію, яка заклала основи сучасного світового порядку - поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. В деякому розумінні саме Вестфальський мир заклав основи сучасної Європи, більша частина якої входила в ті часи до сфери впливу Священної Римської Імперії. Цей мир фактично зрівняв в правах реформоване християнство (різні протестантські церкви) з римо-католицьким християнством. На міжнародному рівні був визнаний принцип - чия держава того й віра. Окрім того, в міжнародній політиці з'явилось поняття - вестфалійська система - яка забезпечувала суверенітет держави на своїй території.

До певної міри, проблему військової окупації розглядав також Імануїл Кант у праці «До вічного миру». Застерігаючи від військових злочинів він писав: «Винищувальна війна, у котрій можуть бути знищені обидві сторони, а разом із ними і всяке право, привела б до вічного миру лише на гігантському кладовищі людства» *[3, с. 11]*. Також у праці «До вічного миру» також порівнює такі поняття, як політика і мораль. Об'єднує їх у антагоністичну у відношенні до права пару. Якщо політика – це практичне вчення про право, то мораль – теоретичне. Викристалізовуються два поняття: політичний мораліст і моральний політик. Моральний політик встановлює принципи державної мудрості, які співставляються із мораллю. Політичний же мораліст виковує мораль, яка спрямована на вигоду державного діяча [*3, с. 39]*. Таким чином, злочини, щодо яких застосовують як виправдання умови війни, злочинами і залишаються.

З другої половини XVIII століття міжнародне право стало розрізняти військову окупацію країни та територіальні придбання методами вторгнення й анексії, різницю між якими спочатку виклав Еммеріх де Ваттель в The Law of Nations (1758). Чітке розмежування було визнане

серед принципів міжнародного права з часу закінчення наполеонівських воєн у XIX ст. Ці звичаєво-правові норми щодо військової окупації, які розвинулися як складова міжнародного воєнного права, надали певний захист мирному населенню під військовою окупацією держави-завойовника.

Відповідно до положень IV Гаазької конвенції 1907 р., IV Женевської конвенції 1949 р., Додаткового протоколу I окуповуюча сторона зобов'язана прийняти всі заходи для забезпечення порядку на захопленій території. Населення окупованої території повинне підкорятися розпорядженням властей, проте його не можна примушувати до принесення присяги на вірність, участі у військових діях, спрямованих проти їх країни, надавати відомості про її армію. Мають поважатися честь, життя цивільних осіб, їх власність, релігійні переконання, сім'я. Держава-окупант зобов'язана постачати цивільне населення необхідним одягом, продовольством і санітарними матеріалами *[2, с. 23-24]*.

У 1949 році закони військової окупації території ворожої держави були доповнені шляхом прийняття четвертої Женевської конвенції. Велика її частина стосується захисту осіб на окупованих територіях. Протокол I (1977): «Додатковий протокол до Женевської конвенції 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів» має додаткові статті стосовно військової окупації. Проте багато країн, включно зі США, не підписали цей додатковий протокол. У випадку територіальної цесії внаслідок війни, термін «receiving country» в мирному договорі означає лише те, що країна, про яку йдеться, уповноважується міжнародною спільнотою на встановлення свого уряду на території. Військовий уряд головної окупаційної влади виконує свої обов'язки доти, поки не буде замінений в установленому порядку за мирним договором, що набере чинності.

У 1948 році військовий трибунал США в Нюрнберзі вказав, що: Під час військової окупації окупаційна влада не може володіти ворожою територією на підставі будь-якого законного права. Навпаки, вона лише здійснює відкличний та тимчасовий актуальний контроль. Це видно зі ст. 42 Гаазького положення, яка надає певні чітко обмежені права воєнному окупанту лише на ворожій території, що перебуває під його актуальним (теперішнім) контролем *[5]*.

Міжнародне право твердить, що окуповану територію заборонено включати до складу держави-окупанта. На окупованій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права. Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Черговий сплеск громадської зацікавленості зазначеною проблематикою

був спровокований окупацією Росією української території, зокрема півострова Крим. Звісно, міжнародна спільнота засудила такі дії сусідньої держави стосовно суверенної території України. Так, наприклад, Генеральна Асамблея ООН 27 березня 2014 р. прийняла Резолюцію щодо територіальної цілісності України. У ній ООН, зокрема, зауважувала на порушення Росією таких міжнародних правових документів, як: 1) ст. 2 Статуту ООН, у якій ідеться про зобов'язання всіх держав утримуватись в їх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави і вирішувати всі міжнародні суперечки мирними способами; 2) Резолюції 2625 від 24.10.1970 р., якою було схвалено Декларацію про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, у якому закріплений принцип про те, що територія держави не повинна бути об'єктом надбання іншою державою…і будь-яка спроба, спрямована на часткове або повне порушення національної єдності і територіальної цілісності держави, або її політичної незалежності, є несумісною з цілями і принципами, закладеними до Статуту ООН; 3) Заключний акт Конференції з безпеки і співробітництва у Європі від 01.08.1975 р. (Гельсінкі); 4) Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. (Будапешт); 5) Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. У згаданій Резолюції Генасамблея ООН засудила проведення на території Криму та м. Севастополь референдуму та зазначила, що він (референдум) не має законної сили, а також закликала міжнародну спільноту не визнавати будь-яку зміну статусу Автономної Республіки Крим [6]. У свою чергу, Верховна Рада України 15.04.2014 р. прийняла закон «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України».

Та усі наявні документи засвідчують, що дотримання міжнародного права і певних моральних стандартів щодо окупованих територій визначається реальною спроможністю забезпечити таке виконання, в іншому випадку – їх дотримання, суто залежить від бажання окупанта. Таким чином, останні події засвідчують поступове сповзання в період домінування сили.

Література

1. *Гроций Гуго.* О праве войны и мира : три книги в которых объясняются естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Гуго Гроций. – М. : Ладомир, 1994. – 868 с.

2. *Жаровська І.М.* Міжнародне гуманітарне право: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2010.
3. *Кант І.* Сочинения в 8-ми томах. Том 7. К вечному миру / И. Кант. – М.: Чоро,1994. – 495 с.
4. *Себайн Дж. Г.* Історія політичної думки : пер. з англ. / Джордж Г. Себайн, Томас Л. Торсон. – К. : Основи, 1997. – 838 с.
5. Окупація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BA%D1%83%D0%BF%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F
6. *Полтавець С.* Окупація земель суверенної держави : уроки політичної історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennoji-derzhavi&catid=8&Itemid=350

E-mail автора : vdovychyn.i@gmail.com

О. А. ГАВРИЛЕНКО

НАЦИСТСЬКИЙ ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА КАРАЛЬНИЙ АПАРАТ – ОСНОВА ОКУПАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ (1941-1943 рр.)

Протягом радянського періоду у дослідженнях як загальноісторичного, так і історико-правового спрямування, присвячених періоду «Великої Вітчизняної війни радянського народу» питання щодо організаційних та правових засад окупаційного режиму практично не зачіпалися. Ця тема вважалася «незручною» та не вартою уваги. Більшою мірою увага зверталася на етнополітичні та економічні аспекти окупації, зокрема на реалізацію розрахованого на 30-річний термін плану «освоєння» східного простору (генерального плану «Ост») *[3],* відповідно до якого було опрацьовано низку директив, наказів, інструкцій, якими передбачалося піддати масовому винищенню й переселенню народів, що населяли СРСР, та колонізацію їхніх земель етнічними німцями. Хоча, варто зауважити, що серед частини нацистського керівництва були поширеними й ідеї більш м'якого, «ліберального», ставлення до населення України *[6, с. 136-137].* Лише з початку 90-х років фахівці – історики та правознавці – почали звертатися до висвітлення проблем окупаційного механізму. Найпильнішу увагу було приділено організації окупаційного режиму, запровадженого на території Західної та Центральної України *[1, с. 7].* Питання ж окупаційного механізму на Лівобережжі, і зокрема, на Слобожанщині, розглянуті набагато вужче.

Як відомо, у ході окупації України було ліквідовано її цілісність. Захоплену територію УРСР було розподілено на чотири окупаційні зони: дисктрикт «Галичина» (у складі польського генерал-губернаторства), «Райхскомісаріат Україна», Трансністрія та території на сході Лівобережжя, які перебували під безпосереднім керівництвом військового командування нацистської Німеччини. Саме до останньої зони окупації й було віднесено Слобожанщину. Загалом до зони дії військової адміністрації протягом усього періоду нацистської окупації входили Харківська, Чернігівська, Сумська, Ворошиловградська (нині – Луганська) та Сталінська (нині – Донецька) області *[2, с. 512]*. У свою чергу, зона військового управління поділялася на: 1) фронтовий район; 2) тиловий район армій, що знаходився на глибині 20-50 км за лінією фронту; 3) тиловий район груп армій, який охоплював переважну частину території, що контролювалася військовими органами. У першому районі уся повнота влади належала командуючим німецькими дивізіями і корпусами; у другому – командуючому армією та коменданту тилового району (у межах відведеної йому компетенції); у третьому – командуючому групою армій та командуючому тиловим районом (ця посада зазвичай обіймалася одним з командирів корпусів).

По мірі просування лінії фронту усе більша частина території Слобідської України опинялася у складі тилових районів армії та групи армій, де у якості опорних пунктів німецького військового управління виступали розташовані тут охоронні дивізії та полки, а також фельд- і ортскомендатури. Командуючим тиловими районами, окрім підрозділів дивізій охорони тилу, яких у період війни було створено 15 (кожна налічувала до 19 тис. військовослужбовців) *[8, с. 17],* в оперативному відношенні підпорядковувалися підрозділи резервних дивізій вермахту, частини польової жандармерії, служби таємної польової поліції та ін.

Значний обсяг інформації щодо організації та діяльності елементів окупаційного механізму в Харкові зібрано та систематизовано одним з найавторитетніших дослідників історії Східної України воєнного періоду А. В. Скоробогатовим. Стрижнем цього механізму служили військові органи влади. Зокрема, дослідник зазначає, що іще напередодні захоплення міста, 21 жовтня 1941 р., було видано наказ про утворення міської комендатури та зосередження її функцій у руках командування 55-го армійського корпусу, очолюваного генералом Е. Фіровим (Erwin Vierow). До компетенції комендатури, згідно директиви командування 6А, відносилося розв’язання усіх військових питань, що стосувалися міста, а також видання наказів і розпоряджень органам місцевого українського управління та здійснення контролю за їх виконанням. Безпосередні функції міської комендатури покладалися на штаб 55-го армійського

корпусу, що складався з кількох відділів. Зокрема, до компетенції відділу Іа було віднесено охорону важливих цивільних та військових об'єктів; відділ Іс опікувався діяльністю служби безпеки та поліції у сфері боротьби з саботажем, терором та шпигунством; відділ IIb відповідав за облаштування у місті радянських військовополонених та організацію концтаборів. З віддаленням лінії фронту та утворенням тилового району 6А наприкінці 1941 р. Харків було передано до відання штабу коменданта цього району, а у лютому 1942 р. владу в місті перебрала фельдкомендатура, яка з часом була перетворена на штандорткомендатуру *[9, с. 43, 49]*.

В армійських районах (колишніх районах областей) військову владу уособлювали штаби тилових армійських районів, як наприклад, штаб тилового армійського району 585 що мав своїм місцем розташування м. Богодухів. У подальшому його функції перейшли до штабу тилового району групи армій «Південь», а ще пізніше – до штабу тилового району групи армій «В» *[9, с. 50]*.

З метою утримування місцевого населення у покорі було створено ейнзацгрупи, які, у свою чергу, складалися з зондеркоманд, до складу яких входили співробітники СС, гестапо, СД, кримінальної поліції, а також технічний персонал (перекладачі, водії, радисти, телеграфісти та ін.). Основне їхнє завдання полягало у захопленні важливих документів цивільних та військових органів радянської держави, здійсненні особистих перевірок, вивченні настроїв місцевого населення, виявлення та ліквідації осіб та груп населення, ворожо налаштованих проти окупаційної влади *[10, с. 71-75]*.

Окрім того, функції політичної поліції виконувала служба безпеки СД. Вона здійснювала акції з виявлення та ліквідації керівників комуністичної партії, членів українських націоналістичних організацій та взагалі осіб, які здійснювали будь-яку політичну агітацію. Каральні функції здійснювала також таємна фельдполіція (Geheime Feldpolizei), яка під час Нюрнберзького процесу була охарактеризована як «гестапо вермахту». Територія Слобожанщини була поділена між кількома групами таємної фельдполіції, зокрема, група 725 розташовувалася у Куп'янську, 719 – у Чугуєві (зона відповідальності цієї групи поширювалася на усю північ та північний схід Харківської області включаючи м. Харків), 703 – опікувалася Сумщиною.

Допомогу цим органам надавала фельджандармерія, а також німецькі поліцейські сили (охоронна поліція та поліція порядку), формування яких на території Слобожанщини розпочалося з листопада 1941 р. *[9, с. 55-57]*. Вони виконували найрізноманітніші завдання – від патрулювання вулиць до дріб'язкового адміністративного контролю, наприклад, за економією електроенергії. Так, на Валківщині такий обов'язок на поліцію було покладено у грудні 1941 р., після того, як Валківська районна управа за

розпорядженням німецької влади затвердила рішення щодо використання у побуті та у громадських місцях електричних лампочок потужністю не більше 40 ват *[4]*. За порушення цього розпорядження передбачалося відключення від електромережі або арешт *[5, с. 87]*. До служби у поліції залучалося й місцеве населення, яке організаційно об'єднувалося у підрозділи допоміжної поліції – Hilfspolizei.

Отже, окупаційний механізм на території Слобідської України почав формуватися вже від самого початку встановлення відповідного режиму. Насамперед, на місцях розпочалася розбудова складної системи військово-адміністративних органів. Водночас постає й розгалужений репресивний апарат, як інструмент терору проти мирного населення та протидії рухові спротиву (як радянському, так і національному).

Література

1. *Азарх І. С.* Специфіка діяльності місцевих органів влади на території Чернігівщини в 1941–1943 рр. / І. С. Азарх // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць. – К. : Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, 2014. – С. 295-312.
2. Архіви окупації. 1941-1944. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 872 с.
3. Генеральный план «Ост». Правовые, экономические и пространственные принципы обустройства на Востоке. Представлен оберфюрером СС проф., др. Конрадом Мейером (Берлин-Далем, 28 мая 1942 г.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://docs.google.com/file/d/0Bx-QdO_IOCqSRnlVWVMwclBGdGM/edit?pli=1#!
4. До відома споживачів електроструму // Бюлетень Валківської районової управи. – 1941. – № 5.
5. *Курилишин К.* Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / К. Курилишин. – Львів : Львів. відділення Ін-ту укр. Археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2010. – 328 с.
6. *Кучер В. І.* До питання про політичну кризу нацистського окупаційного режиму в Україні у роки війни / В. І. Кучер // Сторінки воєнної історії. Зб. наук. статей. Вип. 12. – К. : Інститут історії України НАН України. – 2009. – № 12. – С. 135-150.
7. *Кучер В.* Окупаційний режим в дистрикті «Галичина» / В. Кучер, Г. Стефанюк // Україна в другій світовій війні : погляд з XXI ст. : історичні нариси : у 2 кн. Кн. 1. – К. : Наук. думка, 2011. – 732 с.

8. *Панкратов П. А.* «Мрак и туман» / П. А. Панкратов // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 3. – С. 14-20.
9. *Скоробогатов А. В.* Харків у часи німецької окупації (1941-1943) / А. В. Скоробогатов. – Х. : Прапор, 2004. – 368 с.
10. *Pohl D.* Die Einsatzgruppe C 1941/42 / D. Pohl // Klein P.(Hg.). Die Einsatzgruppen in der besetzten Sowjetunion 1941/42. Die Tatigkeitsund Lageberichte des Chefs der Sicherheitspolizei und des SD. – Berlin, 1997. – S.71-75.
E-mail автора : olesg1966@gmail.com

В.С. МАКАРЧУК,
Ю.С. ДУДАКОВА

НАСТУПНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ СОЮЗУ РСР ТА ПОСТ-ЄЛЬЦИНСЬКОЇ РОСІЇ:
аспекти міжнародно-правового обґрунтування

XX ст. Російська імперія зустріла у статусі Великої держави.

Американський теоретик міжнародного права Дж. Леві так формулює ознаки Великої держави: вона (1) відіграє важливу роль в міжнародній політиці з проблем безпеки; (2) має високий рівень силових можливостей, які забезпечують самодостатність в сфері забезпечення власної безпеки та дозволяють проведення як наступальних, так і захисних військових операцій; (3) здійснює участь в міжнародних конгресах та конференціях; (4) отримала визнання de facto Великою державою з боку інших суб'єктів міжнародного права, передусім інших Великих держав; (5) має доступ до формальних та неформальних міждержавних структур; (6) бере участь у гарантіях, територіальних компенсаціях та розподілах *[1]*.

Британський науковець Дж Булл вказує, що Великі держави «визнаються іншими державами, а також власними народами та урядами, як такі, що мають певні спеціальні права та обов'язки» *[2]*. На поч. XX ст. виключна роль Великих держав в питаннях регулювання міжнародних відносин звично обґрунтовувалася їхньою нібито «особливою відповідальністю» за долі світу. Насправді ж за цим велемовним поясненням приховувалася узурпація відносно вузьким колом суб'єктів міжнародного права регуляційних функцій в світовій системі міжнародних відносин. Єдиним стримуючим фактором виступала евентуальна протидія інших Великих держав.

Після Жовтневого перевороту новий більшовицький уряд в Москві був позбавлений міжнародного визнання, а колишня Імперія тимчасово втратила статус Великої держави. Зокрема, без РРФСР приймала доленосні рішення Версальська конференція, яка установлювала нові

європейські кордони, не рахуючись з думкою Москви та інших «соціалістичних республік».

Втім, формально проголосивши про свою відмову від «таємної дипломатії імперіалістів», нові кремлівські власті не втратили бажання втручатися у внутрішні справи народів колишньої Російської імперії та усього світу. Для ідейно-теоретичного обґрунтування цього втручання була створена концепція «пролетарської солідарності». Суть її зводилася до наступного: кожна нація має право на самовизначення (про що більшовики говорили ще з царських часів). Але – право говорити і діяти від імені націй мають лише трудящі елементи, а не «експлуататори». Що ж стосується «трудящих», то вони апріорі ставлять класове вище від національного і прагнуть створити «світову Республіку Рад». Завдання сильніших «пролетарських загонів», зокрема російського, – допомогти слабшим.

Для прикладу, Рада Народних Комісарів РРФСР визнала незалежність Естонії, Латвії та Литви (відповідно – 8 грудня, 22 грудня і 22 грудня 1918 р.). А уже за кілька днів – 24 грудня 1918 р. вийшла Постанова ВЦВК про визнання радянських республік Естляндії, Литви та Латвії: «(…) Центральний Виконавчий Комітет висловлює тверду упевненість, що лише зараз, на ґрунті визнання повної свободи самовизначення та переходу влади в руки робітничого класу, створюється вільний добровільний та непорушний союз трудящих усіх націй, що населяють території колишньої Російської імперії.

Центральний Виконавчий Комітет засвідчує готовність Р.Р.Ф.С.Р. надати усю необхідну допомогу та підтримку трудовим класам Естляндії, Латвії, Литви і України в їхній боротьбі проти експлуатації та гніту та на захист їх свободи й незалежності від спроб іноземних завоювань» *[3]*.

З подібним «обґрунтуванням» будь-яке російське радянське втручання у справи будь-якої держави світу (чи колоніальної території) набирало вигляду «братерської допомоги експлуатованим трудящим». Натомість надання Берліном, Віднем, Лондоном, Парижем, Токіо, Вашингтоном чи Варшавою політичної, військової, фінансової чи моральної підтримки буржуазно-демократичним урядам оголошувалося «неприпустимим втручанням» у внутрішні справи народів.

Політика подвійних стандартів комуністичної Москви – і це слід особливо відмітити – не була жодним чином альтруїстичною. Усі «перемоги трудящих» над світовим імперіалізмом та національною буржуазією та «взяття народом влади у свої руки» закінчувалися прогнозованим приєднанням до майбутньої Світової республіки Рад, тобто СРСР. Особливо очевидним це стало на початковому етапі Другої світової війни. Протягом неповного року до складу Союзу РСР увійшли

п'ятеро нових суб'єктів: Карело-Фінська РСР, Молдавська РСР, Естонська РСР, Латвійська РСР та Литовська РСР. Попри «національні» самоназви, фактичне керівництво республіками опинилося в руках радянських (російських) комуністів, а не місцевих вихідців.

Протягом першого періоду Другої світової війни (1 вересня 1939 р. – 22 червня 1941 р.) Другої світової війни Радянський Союз анексував: 181 000 кв. км. довоєнної Східної Польщі (Східна Галичина і Волинь), 45,6 тис. кв. км. Фінляндії (Карельський перешийок та західна Карелія, частина Лапландії (Стара Салла), острови в Східній частині Фінської затоки, зокрема Готланд; півострів Ханко (Гангут), орендований на 30 років); 44,4 тис. кв. км. Бессарабії та Північної Буковини; 65,8 тис. кв. км. Латвії, 55,7 тис. кв. км. Литви, 45 226 кв. км. Естонії. Фактично у всіх цим випадках, окрім анексії Бессарабії та Північної Буковини, Москва посилалася на нібито волю (право на самовизначення) населення анексованих територій, щоправда, репрезентованого виключно «трудящими».

Після 22 червня 1941 р. СРСР вимушено опинився в антигітлерівській коаліції. Москва підписала Атлантичну хартію (вересень 1941 р.), яка зобов'язувала усіх її учасників утримуватися від територіальних надбань у ході триваючої війни. Під тиском західних партнерів довелося піти на формальний розпуск Комінтерну.

Завершення Другої світової війни ознаменувалося не лише створенням Організації Об'єднаних Націй – структури, орієнтованої на збереження нового світового порядку та миру у всьому світі, як неодмінного атрибуту цього порядку, але й діаметрально-протилежною тенденцією – встановленням «залізної завіси». У нових історичних умовах попередня радянська зовнішньополітична доктрина вимагала певної корекції.

Анексії 1939–1941 рр. знайшли своє продовження й у воєнно-післявоєнний період; було приєднано до «батьківщини трудящих усього світу» ще приблизно 12 тис. кв. км. Фінляндії, 14 тис. кв. км. півночі Східної Пруссії (Калінінградська область РРФСР), 12,8 тис. кв. км. довоєнної ЧСР (Закарпатська область). У 1944 р. у загальному тренді було анексовано 165 800 кв. км юридично «незалежної» Танну-Тиви (17 серпня 1944 р.) – формально першого військового союзника (уже з 22 червня 1941 р.) Союзу РСР у війні проти нацистської Німеччини.

На Далекому Сході територія СРСР де-факто приросла Південним Сахаліном та Курильськими островами (Японія ніколи не визнавала анексію цих територій).

Разом з тим відразу після утворення «залізної завіси» (1946 р.) спостерігаємо відмову Кремля від тенденції необмеженого розширення «світової республіки Рад» шляхом прийняття нових суб'єктів до Союзу

РСР. Найяскравішим свідченням цієї концептуальної новації стало заперечення М. С. Хрущова на «просьби» комуністичного керівництва Народної Республіки Болгарії (1963 р.) про її вступ до складу Союзу СРСР на правах союзної республіки. В навколо історичній літературі містяться згадки про нібито просьби про вступ до Союзу РСР Монгольської Народної Республіки (1944 р.), Китайської Народної Республіки (1949 р.) і навіть … Анголи (кін. 1970-х – поч. 1980-х рр.) *[4]*.

Більше того, у 1956 р. було декласовано Карело-Фінську Радянську Союзну Соціалістичну Республіку (1940 – 1956 рр.) – до статусу автономії в складі РРФСР.

Відмовившись від подальших спроб розширення Союзу РСР шляхом входження до його складу нових союзних республік, Кремль зосередив зусилля на зміцненні т.зв. табору соціалістичних держав, передусім своїх європейських сателітів. Ця діяльність здійснювалася різноманітними засобами: політичними, економічними, дипломатичними (на рівні двосторонніх відносин та світового співтовариства), військовими тощо – і практично завжди з порушенням норм т.зв. нового міжнародного права, до створення підвалин якого та їх подальшої еволюції Союз РСР доклав чимало суто формальних зусиль. З допомогою прямої військової агресії були усунуті від влади законні уряди Угорщини (1956 р.) та Чехословаччини (1968 р.), на їх місце Москва поставила своїх слухняних маріонеток.

12 листопада 1968 р. тогочасний Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнєв зробив на V з'їзді Польської об'єднаної робочої партії заяву, яка стала хрестоматійною: «КПРС завжди виступала за те, щоб кожна соціалістична країна визначала конкретні форми свого розвитку шляхом соціалізму, зважаючи на специфіку своїх національних умов. Втім, відомо, товариші, що існують й загальні закономірності соціалістичного будівництва, відступ від яких міг би призвести до відступу від соціалізму як такого. І коли внутрішні і зовнішні сили, ворожі до соціалізму, намагаються повернути розвиток якої-небудь країни в напрямку реставрації капіталістичних порядків, коли виникає загроза справі соціалізму в цій країні, загроза безпеці соціалістичної співдружності в цілому – це вже стає не лише проблемою народу даної країни, але й загальною проблемою, турботою усіх соціалістичних країн» *[5]*.

В цій тезі сформульовано квінтесенцію радянської зовнішньої політики 60–80-х рр. XX ст. Концепція припустимості втручання однієї держави у внутрішні справи іншої, союзної їй, «соціалістичної» держави для впливу на політичний курс останньої дістала в працях закордонних дослідників назву доктрини обмеженого суверенітету або також доктрини Брежнєва.

На зовнішньополітичному рівні аж до другої половини 1980-х ця доктрина активно обстоювалась СРСР та його сателітами. Представники західного блоку у цей історичний період, на жаль, фактично визнали право Радянського Союзу на подібні акції.

Розпад Союзу РСР у 1991 р. зумовив тимчасове згортання зовнішньополітичної діяльності Російської Федерації, яка узяла на себе правонаступництво одного двох лідерів колишнього біполярного світу.

Наступні два десятиріччя стали для Росії часом накопичення сил та пошуку місця в післявоєнному (маємо на увазі підсумки т.зв. холодної війни) світі.

Проте навіть у цей історичний проміжок часу (1991 – сер. 2000-х рр.) РФ демонструвала колишні імперські рефлексії: Придністров'я, Абхазія, бунтівна Чечня.

Ідеологічне обґрунтування втручання видавалося, як на перший погляд, суперечливим – від звернень Кремля до права націй на самовизначення (Придністров'я, Абхазія) до його прямого заперечення на основі принципу непорушності кордонів (Чечня). У цьому не було б чогось дивного, якби Москва однозначно висловилася, на яких саме засадах ґрунтується (і буде ґрунтуватися її подальша) політика. Що саме, з точки зору Кремля, має бути визначальним – право на самовизначення (за усієї штучності етнологічних конструкцій на кшталт «народ Придністров'я»), чи усе таки – повага до суверенітету та територіальної цілісності будь-якого суб'єкта міжнародного права, великого чи малого, «демократичного» чи, навпаки, «авторитарного».

Колізії в праві, в т.ч. й праві міжнародному, є абсолютно нормальним явищем життя (міжнародного життя. Разом з тим, суб'єкт права (в т.ч. міжнародного права) повинен розуміти усю безперспективність сидіння на двох стільцях – або – або.

Або толеруємо право націй на самовизначення, й надаємо народам Чечні, Дагестану, Татарстану (список можна продовжити) та ін. ті ж можливості для самовизначення, що, приміром, Великобританія Шотландії (референдум 2014 р.). Або навпаки – наполягаємо на принципі непорушності державних кордонів і боремося з «сепаратистами» у себе на батьківщині та в усьому світі. В останньому випадку ще можемо допустити якісь доморощені незалежницькі рухи (за умови, як мінімум, самофінансування), але будь-яке зовнішнє втручання, не кажучи уже про збройну інтервенцію, рішуче засуджуємо.

Уже на початку XXI ст. (обидві Чеченські війни, Абхазія, Південна Осетія) політика подвійних стандартів остаточно оформилася в безпардонне quod licet Jovi, non licet Bovi.

Об'єктом російських територіальних домагань стали не лише традиційні пострадянські сфери впливу, але й територіальні анклави інших європейських держав. Зокрема, Російська Федерація ставить під сумнів норвезький суверенітет над арктичним Шпіцбергеном, до речі. офіційно визнаний Радянським Союзом ще у 1935 р. 19 квітня 2015 р. про це заявив Перший заступник голови комітету Держдуми з міжнародних справ Леонід Калашников. На його думку, Шпіцберген – це вільна економічна і політична зона, де не діє повний суверенітет Норвегії *[6]*.

Зрозуміло, що знайти належне обґрунтування територіальних претензій до сусідів складно. Втім, як видається, ця обставина не надто турбує Кремль. У 2014 р. світ з подивом ознайомився з аргументом «тайги и медведя». «Є відоме прислів'я: те, що дозволено Юпітеру, не дозволено бику, – стверджував В. Путін. – Може, бику і не дозволено, але ведмідь ні у кого дозволу питати не буде. Він вважається у нас господарем тайги, і він не збирається перебиратися в інші кліматичні зони, йому там незручно, але тайги своєї він нікому не віддасть. Раніше був Радянський Союз – велика ядерна держава (…) А після розвалу Радянського Союзу в світі чомусь вирішили, що з Росією можна не рахуватися. Так не можна» *[7]* (З виступу президента Росії В. Путіна на форумі «Валдай» у м. Сочі, 24 жовтня 2014 р.).

Свого роду обґрунтуванням російського великодержавного втручання у справи незалежних держав стала концепція «русского мира». Налічуючи за кордоном 30 млн. «соотечественников» (20 – у т.зв. близькому зарубіжжі, тобто пострадянському просторі. Решта 10 млн. – у дальньому) *[8, с. 44],* російське керівництво вважає, що «звичайно пріоритетною виступає тема захисту прав та інтересів співвітчизників, – стверджував у грудні 2009 р. на III Всесвітньому з'їзді співвітчизників тогочасний президент РФ Д. Медведєв). – Найголовніше, щоб (…) порушення (їхніх. – *Авт.*) прав не залишалися без уваги в Російській Федерації» *[8, с. 51]*.

Як стверджує один з видних російських дипломатів, Надзвичайний і повноважний посол РФ у Сербії А.В. Чепурін: «При цьому рельєфно проступає прагнення Росії рішуче і послідовно відстоювати інтереси співгромадян в будь-якій точці земної кулі, будувати відносини з іншими державами з врахуванням становища у них наших співвітчизників. Співвітчизники мають бути упевненими, що Росія «своїх не кидає» і у важку хвилину вони не залишаться один на один з проблемами у разі порушення своїх етнокультурних прав» *[8, с. 51]*.

До речі, саме цей російський дипломат ще у далекому 2009 р. безсоромно стверджував, що: «восьмимільйонна російська община України відчайдушно бореться за свої етнокультурні права. Втрата

російської мови, подібно до здачі ворогові території під час війни, здійснює крайнє негативний моральний вплив на співвітчизників» *[8, с.50]*.

З такими російськими, з дозволу сказати, обґрунтуваннями втручання у справи будь-якої сусідньої (і не тільки) держави стає таким же «легітимним», як радянська «пролетарська солідарність з уярмленими народами» у міжвоєнний період 1918 – 1939 рр.

Відбулося свого роду повернення Кремля на круги своя. Велика держава зразка початку XX ст., без чиєї участі не могло бути вирішене на міжнародно-правовому рівні жодне питання міжнародного життя, за останні сто років існування втратила найбільш розвинуті свої окраїни, але отримала і зберегла ядерний кийок. Остання обставина «дозволила» кремлівським узурпаторам претендувати на втрачену кілька десятиріч назад роль другого за значенням центру сили в – уже зниклому – біполярному світі.

Кожна історична епоха виробляє свої норми міжнародного права – як позитивні, так і природно-правові. Міжнародне співтовариство толерує (чи, навпаки, відкидає як застарілі чи несвоєчасні) спроби створення тих чи інших міжнародно-правових прецедентів (останні виступають свого роду пробними каменями створення та/чи зміни норм діючого міжнародного права). Процес цей складний і неоднозначний, в усякому випадку – нелінійний. Постійно з'являються нові актори – суб'єкти міжнародного права, які намагаються, переважно з огляду на власні інтереси, диктувати світовому співтовариству еволюційні чи навіть революційні зміни.

Останнім часом до числа перманентних порушників усталеного міжнародно-правового порядку додалось нинішнє кремлівське керівництво. Ця діяльність містить у собі загрозу усталеному світовому правопорядку – не стільки навіть з огляду на інтереси України (суверенної держави, повноправного члена світового співтовариства), скільки в плані повної деструкції усієї системи існуючого з 1945 р. т.зв. нового міжнародного права.

Література

1. *Levy J.* Historical Trends in Great Power War, 1495–1975 // International Studies Quarterly – Vol. 26, No. 2, 1982. – P. 282.
2. *Bull H.* The Anarchial Society. – London: Macmillan, 1977. – P. 202.
3. Постановление Всероссийского Центрального исполнительного комитета о признании советских республик Эстляндии, Литвы и Латвии // Внешняя политика СССР. Сборник документов. Том 1 (1917–1920 гг.) / Отв. ред. С. А. Лозовский – М.: ВПШ при ЦК ВКП (б). Для служебного пользования, 1944. – С. 188.

4. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://vzapare.ru/kak-v-sssr-raznye-strany-prosilis/
5. *Брежнев Л. И.* Ленинским курсом. Речи и статьи. Том 2. – М.: Политиздат, 1970. – С. 329.
6. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://ua.korrespondent.net/world/russia/3505405-u-rosii-oskarzhuuit-povnyi-suverenitet-norvehii-na-shpitsberhen
7. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://lifenews.ru/news/143515
8. *Чепурин А.В.* Большой русский мир // Дипломатический ежегодник. – 2009. Сборник статей / Коллектив авторов. – М.: Восток – Запад, 2010. – С. 42 – 59.

E-mail автора : mvs6043@ukr.net

І.О. МАМОНТОВ

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ, ПІДКОНТРОЛЬНИМИ УПА

Стрімке нарощення міліарних потуг Української Повстанської Армії (далі – УПА) у період з 1942 року до закінчення Другої світової війни зумовило встановлення контролю над багатьма територіями у північно-західному і західному регіоні українських земель. Проте, в умовах тотальної окупації нацистським тоталітарним режимом та у подальшому з часом більшовицької окупації, управління територіями, які переходили під контроль УПА є унікальним досвідом безпрецедентного адміністративно-правового феномену, що є актуальною науковою проблемою у період збройного протистояння України із Російською Федерацією, у наслідок чого частина України є окупованою. В умовах окупації повстансько-партизанська війна є одним з визначальних факторів перемоги та повернення окупованих територій і особливості досвіду управління звільненими від окупанта територіями в умовах тотальної окупації є важливим чинником розробки стратегії і тактики військово-політичних і правових механізмів звільнення українських земель від російської окупації у XXI столітті.

З початком розбудови військової структури УПА командування даної міліарної формації, окрім апеляції до вимог Гаазької конвенції про закони і звичаї суходільної війни 1907 року щодо дотримання форм і методів ведення збройної боротьби також вдалося до адміністративно-територіальної структуризації військових з'єднань, що у подальшому мало стати основою військово-територіальної адміністрації звільнених територій. Необхідно зазначити, що у період проведення антитерористичної операції у Луганській і Донецькій областях наразі реалізовується схожа ідея реалізації адміністративно-правового режиму

управління Законом України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03.02.2015 р. № 141-VIII *[1],* який визначає організацію, повноваження і порядок діяльності військово-цивільних адміністрацій для забезпечення безпеки та нормалізації життєдіяльності населення в районі проведення антитерористичної операції.

За свідченням дослідників, УПА ділиться територіально на Генеральні воєнні округи (ГВО) – УПА-Північ, УПА-Захід і УПА-Південь, а кожна з них – на Воєнні округи (ВО), а ВО в УПА-Захід – на Тактичні відтинки (ТВ). Початково, як зазначає П. Содоль, в кожному ТВ мав дислокуватися курінь чи кілька окремих сотень війська, але через місцеві обставини в деяких ТВ діяли по два чи більше куренів. Найбільший це 22-ий [Станиславівський] ТВ "Чорний ліс" із чисельністю п'яти куренів у 1945-1946 рр. *[2].*

Архівні матеріали свідчать, що на територіях, які вдалося звільнити від нацистської окупаційної адміністрації, діяли військові комендатури УПА, які ділилися на надрайонні і районні комендатури. Так у Наказі "Командантам воєнних надрайонів" командира Воєнної округи "Січ" Я. Кармелюка від 12 вересня 1943 року № 3 зазначаються інструкції щодо створення цивільної адміністрації надрайонів *[3],* а "Інструкція для районних рад і управ у справах виборів та роботи" від 10 жовтня 1943 року встановлює порядок вибрів у районні ради: 1) вільне, таємне, загальне та безпосереднє голосування під час виборів; 2) термін каденції – 5 років; 3) створення та урегулювання районною радою порядку функціонування районної Управи і інших виконавчих комісій; 4) формування районного бюджету знаходиться у компетенції районної ради; 5) повна майнова автономність майна, яке знаходиться на балансі районної ради. Дана ж "Інструкція" визначає повноваження районної управи: 1) автономність у кадрових питаннях; 2) виконання розпоряджень районної ради; 3) проводить засідання тощо *[4].*

Головнокомандувач УПА Р. Шухевич констатував системний і централізований розвиток адміністративно-територіального устрою звільнених від окупації територій, а також тих районів, де проводилася повстанська боротьба, проте окупаційна влада підтримувалась військовими контингентами ворога. Р. Шухевич зазначає: "Під виключним контролем УПА опинилися значні території Волині та Полісся. УПА вже не могла обмежуватися тільки до бойових дій, але мусила також зайнятися упорядкуванням територій і організуванням на них влади. Негайного втручання й організації вимагали адміністрація терену, шкільництво, земельна справа, господарське життя в цілому. Всі ці справи Командування УПА упорядкувало відповідними наказами" *[5, с. 155].*

Командування УПА та його структур (округів, бойових груп) взяло на себе безпосереднє керівництво господарським життям та фінансовою

діяльністю на звільнених землях. Ці функції виконували запілля УПА на чолі з талановитим організатором Ростиславом Волошиним, господарчий відділ армії (Р. Петренко – "Омелько" і А. Мороз – "Зубатий"), інтендантські референтури військових округ. Видана командуванням УПА інструкція про організацію господарського апарату та методів його діяльності вимагала від усіх структур глибоко вивчати економіку районів, господарський стан кожного села, брати на облік усі промислові та сільськогосподарські об'єкти, посівні площі, худобу, коней тощо. Господарські структури УПА були зобов'язані забезпечити повстанські формування усім необхідним для життя, передусім одягом, взуттям і харчами. Інструкція ще у травні 1943 р. визначила головні напрямки вирішення фінансової проблеми. Усі господарські та торговельні операції треба було фіксувати у касових книгах і відзначати окремим пунктом у регулярних службових звітах *[6, с. 300]*.

Розбудова ефективного адміністративно-територіального управління на звільнених і частково окупованих територіях дозволила налагодити ефективне господарське забезпечення УПА, що зумовило тривалість боротьби за українську державність та формування у населення політичної державницької свідомості, сприяло подоланню правового і націонал-патріотичного нігілізму. Проте, боротьба УПА проти більшовицько-комуністичної репресивної системи вимагала міжнародної підтримки і ресурсного забезпечення налагодженого адміністративного управління частково окупованими територіями не змогло забезпечити належної ресурсної підтримки повстанського руху.

У той же час, позитивний досвід налагодження та ефективного адміністративного-територіального управління є запорукою швидкого розвитку територій після їх звільнення, оскільки налагоджений апарат управління, побудовані місцеві адміністрації та органи самоуправління є інструментом швидкого і ефективного відновлення господарського життя звільнених територій. З огляду на це, необхідно зазначити, що у сучасних умовах ведення бойових дій за звільнення окупованих українських територій приклад налагодження місцевого адміністративно-господарського життя під управлінням військових адміністрацій УПА може бути частково екстрапольований у практику організації органів влади і управління у зоні безпосереднього зіткнення із російсько-окупаційними і сепаратистсько-терористичними збройними формуваннями.

Література

1. Закон України «Про військово-цивільні адміністрації» від 03. 02. 2015 року № 141-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141-19

2. *Содаль П.* Організаційна структура УПА [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://forum.ottawa-litopys.org/documents/dos0301_u.htm
3. Наказ комендантам воєнних надрайонів // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 1.
4. Інструкція до районових Рад і Управ // Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 353. – Арк. 129. Копія.
5. *Шухевич Р.* До ґенези Української Головної Визвольної Ради // Українська Головна Визвольна Рада. Збірка документів за 1944 – 1950 рр. — Мюнхен: Видавництво ЗЧ ОУН, 1956. – 353 с.
6. *Литвин М.* Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА / М. Литвин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2012. – Вип. 22. – С. 297 – 305.

E-mail автора : imam_kiev@rambler.ru

М.Ф.ПОЛІКОВСЬКИЙ

ПРАВОВІ ФОРМИ ПРОТИДІЇ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ

Російський імперіалізм на чолі з диктатором В.В. Путіним, зруйнувавши чинну систему міжнародної безпеки, перетворився у головний, актуальний виклик – найбільшу, реальну загрозу сучасному світоустрою.

Насильницька анексія Автономної республіки Крим (АРК); окупація частини Донецької і Луганської областей; застосування різноманітної, у т.ч. й важкої, зброї проти України; формування, підготовка і засилання збройних банд, розвідувально-диверсійних груп, регулярних частин або найманців, які застосовують збройну силу, - перелічені та подібні дії відповідно до Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. та загальновизнаних норм міжнародного права становлять *акти агресії* (тут і далі курсив наш – *М.П.*), що однозначно кваліфікуються міжнародною спільнотою *як тяжкий злочин проти миру та безпеки [3, с.1]*.

Невідкладне припинення агресії, отримання надійних гарантій неповторення таких дій, у повному обсязі відшкодування заподіяної агресією шкоди (матеріальної, включно із втраченою вигодою, та моральної) і обов'язкове притягнення до відповідальності (у т.ч. кримінальної) конкретних фізичних осіб, винних у вчиненні агресії, - є головною метою системи (лише формується) адекватних заходів з ефективної протидії агресорові, які частково уже застосовуються Україною та ін. державами світу.

Важливе місце і роль у реалізації згаданого комплексу заходів належить *юридичній протидії*, однак лише разом з ін. заходами - військового,

політичного, дипломатичного, економічного та ін. характеру, причому і на національно – правовому, і на міжнародно-правовому рівнях.

Зрозуміло, ключовим елементом різноманітних правових заходів протидії агресорові є *юридичне визначення вчинення проти України агресії та ін. міжнародних злочинів*. Саме таке повноцінне юридичне визначення послужить незаперечною підставою притягнення до міжнародно-правової відповідальності агресора (включно з відшкодуванням завданої шкоди), а також, безперечно, для притягнення конкретних осіб, винних у вчиненні агресії, до індивідуальної кримінальної відповідальності.

Нагадуємо, на сьогодні провідні міжнародні організації прийняли рішення із засудження воєнних дій Росії, кваліфікуючи їх *як збройне втручання та акти агресії*. Так, Резолюція ПАРЕ від 09.04.2014 р. засуджує «російську воєнну агресію та подальшу анексію Криму, що є явним порушенням норм міжнародного права». Резолюція Європейського парламенту від 16.04.2014 р. «розглядає акти агресії Росії як серйозне порушення міжнародного права та її міжнародних зобов'язань». Резолюція ПА ОБСЄ від 01.07.2014 р. кваліфікує дії Росії з порушення суверенітету і територіальної цілісності України як «воєнну агресію та різні форми примусу». Переконані, ці рішення спрямовані на безумовне відновлення світового правопорядку, брутально порушеного діями авторитарного президента В.В.Путіна у Криму та на сході України. Водночас, зазначені рішення прийняті все ж таки політичними, а не юрисдикційними міжнародними органами, а тому є лише *політичним визнанням вчинення агресії* проти України, яке може бути використане як один з істотних доказів при реалізації власне *юридичної відповідальності агресора*.

Уже більше року минуло від початку російської агресії. Однак українська владна команда все ще не спромоглася запропонувати комплексну (консолідовану) стратегію юридичних дій, спрямованих на відшкодування Росією збитків, завданих анексією АРК та окупацією частини Донбасу. Дії владної верхівки мають надто повільний, переважно фрагментарний характер, що свідчить, насамперед про відсутність належної політичної волі, рішучості, тобто про слабкість, непрофесіоналізм. Немає координації між відповідними державними органами, особливо у правоохоронній сфері. Кропітка робота зі збору та фіксації юридичних доказів російської агресії та їх протиправних дій, що призвели і призводять до астрономічних збитків Української держави, її юридичних осіб та громадян, до цього часу не налагоджена.

Протягом триваючої гібридної війни не було зроблено проривних кроків як на міжнародно-правовому, так і на внутрішньодержавному рівнях, спрямованих на юридичне визначення указаних вище дій Росії як актів агресії і не започатковано системної роботи з підготовки

консолідованої претензії України до Росії про відшкодування завданих збитків.

У цьому зв'язку слід невідкладно обговорити з громадськістю пропозиції щодо розробки консолідованої стратегії та комплексного плану дій, спрямованих на активізацію, якісне підсилення діяльності державних органів України та всіх зацікавлених бізнесових і громадських інституцій у сфері забезпечення відшкодування збитків, завданих агресією.

В основу відповідної стратегії та плану дій, які формуються, варто було б покласти такі пункти:

1. Відповідним органам державної влади України (за загальною координацією МЗС) негайно розпочати процес юридичного визнання вчинення Росією актів агресії, зокрема:

   а) офіційно звернутися до РФ з пропозицією передати на розгляд Міжнародного суду ООН питання про юридичну кваліфікацію дій Росії в Криму та на Донбасі;

   б) ініціювати звернення ГА ООН до міжнародного суду ООН щодо надання консультаційного висновку у зв'язку з діями Росії в Криму та на сході України.
2. Міністерству юстиції цілеспрямовано і наполегливо супроводжувати в Європейському суді з прав людини справу «Україна проти Росії», із залученням провідних українських та іноземних юристів.
3. Ґрунтовно проаналізувати можливість звернення до компетентних міжнародних інвестиційних арбітражів з метою захисту прав та інтересів громадян та юридичних осіб України, активи яких експропрійовані внаслідок російської агресії. Зокрема, опрацювати можливість звернення до третейського суду, передбачену українсько-російською Угодою про захист інвестицій.
4. Терміново розробити спеціальну методику оцінювання збитків, завданих російською агресією, поклавши в її основу потенційно втрачений дохід від максимально можливого ефективного використання втрачених активів.
5. Кабінету міністрів України (КМУ) створити єдиний міжвідомчий орган з координації усієї діяльності щодо відшкодування збитків та застосування відповідних санкцій, пов'язаних з російською агресією.
6. Запровадити (шляхом внесення змін до законодавства України) спеціальну процедуру, яка дасть змогу українським судам своїми рішеннями підтверджувати розмір збитків, завданих Україні, її юридичним особам та громадянам внаслідок російської агресії.
7. Розробити та ухвалити спеціальний закон України, який за певних умов позбавлятиме РФ імунітету (крім дипломатичного та

консульського) при розгляді українськими судами проваджень про відшкодування збитків, завданих агресією РФ.

8. Компетентним державним органам у взаємодії з відповідними бізнес-структурами та громадськими організаціями проаналізувати можливість визнання та виконання на територіях інших держав рішень судів України у провадженнях проти РФ, а також ініціювати порушення в інших державах кримінальних справ (на основі принципу універсальної юрисдикції) у зв'язку із вчиненням РФ міжнародних злочинів на території України.
9. КМУ терміново встановити порядок збору, систематизації, аналізу, юридичної фіксації та зберігання доказів вчинення РФ (та/або іншими особами за її підтримки чи сприяння) міжнародних злочинів на українській території.
10. Компетентним державним органам, за участі всіх зацікавлених українських громадян, бізнесових та громадянських інституцій, негайно розпочати роботу щодо формування консолідованої претензії до РФ у зв'язку з анексією Криму та агресією (злочинною діяльністю) на сході України. Пропонуються й інші основні заходи, які можуть увійти у цей перелік.

Звісно, тут не можна обійтися без широкої професійної дискусії за участю експертів, громадськості та відповідних державних органів. У результаті зусиль усіх зацікавлених українських і проукраїнських сил мають з'явитися консолідована, життєздатна стратегія та чіткий план дій, неухильна та повна реалізація обох цих документів зробить невідворотною повноцінну відповідальність російської сторони за вчинення агресії проти України та інших міжнародних злочинів *[3, с.4]*.

На обґрунтовану думку аналітиків, РФ застосувала проти України концепцію «гібридної війни». Насправді ця війна є реальною, багатовимірною, широкомасштабною, причому за формою – «гібридною», а за змістом – «асиметричною». На перший погляд, кожен конкретний елемент цієї сучасної «гібридної війни» аж ніяк не новий по суті і використовувався майже в усіх війнах минулого, однак унікальними є узгодженість і взаємозв'язок усіх внутрішніх складових, динамічність та гнучкість їх застосування, а також різке зростання ваги інформаційного чинника. Останній в окремих випадках стає цілком самостійним складником і не менш важливим, ніж військовий *[1, с.8]*.

Зазначимо, у західній науковій думці приблизно з середини 2000-х рр. з'являється поняття «гібридна війна», однак тоді воно трактувалося інакше, ніж тепер. Нині для характеристики сучасного протистояння України і РФ можуть бути застосовані такі поняття, як «неконвенційна війна», «нерегулярна війна», «змішана війна», «спонсорована державою гібридна

війна». Тобто в них, по суті, вказується на «розмивання» обрисів військового конфлікту та залучення до нього невійськових засобів, які у нормальному, звичному стані не мають прямого стосунку до класичних військових дій.

Разом з тим, сама ґенеза формування російської концепції «гібридної війни», етапи її розгортання, складники, стан реалізації «гібридного» протистояння в Україні та можливі напрями дієвої протидії підступним планам РФ у цій сфері мають бути ретельно досліджені і опрацьовані експертами, науковцями. Нинішнє протистояння України і РФ є логічним завершенням тривалої «геостратегії реваншу», яку довго напрацювала команда Путіна. Зародження власне російського феномену «гібридної війни» належить до періоду переосмислення РФ свого місця у світі та регіоні. Після єльцинського періоду втрат геополітичних позицій, міжнародно-політичної статусності та впливовості, переформатування європейського геостратегічного простору, яке завершилося значним розширенням НАТО і ЄС на схід, настав період спроб путінського реваншу. І це за умов, коли навіть об'єктивні складники відповідних геоекономічних, а тим більше геополітичних тенденцій сприймаються переважно через суб'єктивну призму історичних образ та ностальгії за втраченим Росією домінуючим становищем *[2, с.3]* (усе як у німців перед Другою світовою війною).

Зустрівши відчайдушний опір українських військ в Донбасі, підкріплений міжнародними санкціями та ізоляцією, РФ, як терористична держава, вочевидь змушена буде вдатися до реалізації класичного сценарію «замороженого конфлікту» на кшталт придністровського та ін.

Героїчний український народ має навчитися успішно протистояти викликам триваючої «гібридної війни» з боку РФ, розгорнувши справжню вітчизняну війну за незалежність власної держави, мобілізувавши усі внутрішні сили і ресурси, використовуючи багатоманітність форм і методів боротьби, для чутливої відсічі агресорові, аж до ПЕРЕМОГИ.

Література

1. *Гончар М.* Енерго-інформаційні маніпуляції Кремля в «гібридній війні» проти України // Дзеркало тижня. - №6 (202). – 21 лютого 2015. – С.8.
2. *Горбулін В.* «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Дзеркало тижня. - №2 (198). – 24-30 січня 2015. – С.3.
3. *Малиновський О., Чалий О.* Стратегія юридичного опору російській агресії // Дзеркало тижня. - №5 (201). – 14 - 20 лютого 2015. – С.1, 4.

E-mail автора : IDP_INPP@lp.edu.ua

П.В. РЕКОТОВ

ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

До середини XVIII ст. ворожа територія, захоплена воюючим, безумовно вважалась його власністю. Він міг чинити з нею та її населенням на свій розсуд: знищувати все, що знаходилось на зайнятій території, повертати на свою користь всю захоплену державну і приватну власність, вбивати жителів, брати їх у полон чи приводити до присяги на вірність. Не викликало сумнівів право окупанта примушувати жителів захопленої території служити у його власній армії і боротися проти своєї законної верховної влади.

Протягом другої половини XVIII ст. цей стан речей поступово почав змінюватись. Військова окупація (лат. occupatio - захоплення) та її здійснення, які є одним із завдань війни, регулювались законами і звичаями: окремі більш гуманні прийоми поступово ставали звичаєм і предметом зобов'язань, прийнятих за договорами, перетворюючись, таким чином, у правову норму. Різниця між всього навсього тимчасовою військовою окупацією і дійсним придбанням території внаслідок завоювання і скорення ставала очевидною. Але для того, щоб створити норми, які тепер являються загальновизнаними і в багатьох відношеннях отримали позитивне відбиття в ст.ст. 42-56 Гаазького положення про закони та звичаї сухопутної війни (підписане 18 жовтня 1907 р.) *[5, XVII-XIX]* було необхідне все дев'ятнадцяте століття.

Важливою є вся сукупність прав і обов'язків окупанта, які відносяться до питань політичного управління територією і його політичної влади над її населенням *[9, с. 223-237]*. Принцип, який лежить в основі діючих норм, полягає у наступному: хоча окупант і не набуває прав суверенітету по відношенню до захопленої території внаслідок одного лише факту її окупації, однак під час неї він фактично здійснює військову владу над цією територією. Оскільки окупант тим самим перешкоджає здійсненню влади законного уряду і вимагає, щоб населення корилось встановленій ним самим владі, він повинен управляти окупованою територією не тільки виходячи зі своїх військових інтересів, але також, наскільки це можливо, і виходячи з інтересів місцевого населення. Отже, міжнародне право не тільки надає окупанту певні права, але й покладає на нього певні обов'язки.

Коли ж і за яких умов територія може вважатися окупованою? Зараз вже не викликає заперечень положення, яке стверджує, що одне лише вторгнення ще не є окупація. Вторгнення – це вступ військ до країни противника. Різниця між вторгненням (тільки) і окупацією стає очевидною з того, що окупант встановлює певного роду управління окупованою

територією, тоді як вторгнення цього не передбачає. Тим не менш окупація, як правило, співпадає з вторгненням. Як тільки війська вступають на певну територію і захоплюють яке-небудь селище чи місто, вони зразу ж займають приміщення місцевих органів влади, пошту і т.ін. і встановлюють над ними контроль. З військової точки зору, такі території вважаються після цього окупованими *[7, с.103]*.

При визначенні окупації беруться за основу різні її сторони. Англійський юрист Л. Оппенгейм пише, що окупація – «це вторгнення плюс заволодіння ворожою територією, розраховане на те, щоб хоча б тимчасово утримати цю територію за собою» *[5, с. 415]*. Інший англієць – Г. Шварценбергер розглядає військову окупацію як сукупність правил, які встановлюють справедливий компроміс між інтересами мирного населення і вимогами військового часу. Фінський вчений Е. Кастрен визначає окупацію як тимчасове здійснення влади, що регулюється правилами права війни, над тією частиною ворожої території, яка фактично підкорена воюючим. А.І. Давидов пише, що окупація – це «тимчасове, насильницьке заволодіння всією чи частиною державної території противника» *[6, с.342, 29]*. Колосов Ю.М. визначає військову окупацію як вид тимчасового перебування значних військових формувань на території іноземної держави в умовах стану війни між цією державою і державою приналежності таких формувань, при якому припиняється ефективне здійснення влади урядом тієї держави, якій належить зайнята територія, а адміністративна влада здійснюється в межах, визначених міжнародним правом, вищим командуванням військових формувань *[3, с.356]*. Бірюков П.Н. дає наступне визначення: військова окупація – це тимчасове захоплення території (частини території) однієї держави озброєними силами іншої держави і встановленні військової адміністрації на захопленій території *[1, с. 246]*. Ці визначення потребують певних уточненнь та більшої деталізації, оскільки вони акцентують увагу лише на окремих аспектах такого явища, як окупація.

Ст.42 Гаазького положення встановлює, що територія вважається окупованою, якщо вона дійсно знаходиться під владою ворожої армії і що вона поширюється лише на ті області, де ця влада встановлена і в змозі здійснювати свою діяльність *[4, с.26]*. Це визначення також не точне, але воно точне настільки, наскільки це можливо для юридичного визначення окупації.

Серед характерних особливостей військової окупації необхідно зазначити наступні.

1. Режим військової окупації встановлюється в результаті військових дій, які приводять до зайняття збройними силами однієї з воюючих держав всієї чи частини території противника.

2. Міжнародне право вимагає, щоб військова окупація була ефективною, тобто підтримувалась знаходженням на зайнятій території контингентів окупаційних військ. (Вищезгадувана ст.42 Положення про закони та звичаї сухопутної війни) *[4, с.26]*. Ефективне ж здійснення влади окупантом на захопленій території передбачає несення ним ряду міжнародно-правових обов'язків по відношенню до мирних жителів, їх майна, власності держави тощо.

3. Військова окупація носить тимчасовий характер. Завоювання території само по собі не може бути способом її придбання. Юридичне володіння територією відрізняється від фактичного володіння, оскільки останнє ще не має юридичного виправдання, не оформлене договорним шляхом. Міжнародне право дозволяє лише тимчасову військову окупацію території і забороняє анексію, тобто насильницьке захоплення земель всупереч волі населення.

4. В поняття тимчасової окупації входить принцип відповідальності окупанта за порушення норм міжнародного права, які регулюють режим окупації. Агресор несе відповідальність за підготовку, розв'язання і ведення агресивної війни, грабіж і вигнання в рабство мирного населення окупованих територій, знищення і пограбування державної та ін. власності, музеїв, бібліотек, розкрадання культурних цінностей.

Вищезазначене свідчить про те, що на сьогоднішній день, нажаль, немає єдиної точки зору щодо визначення вичерпного переліку ознак, за якими можна було б чітко кваліфікувати певний випадок як військову окупацію. При цьому особливо важливо, що норми так званого "міжнародного гуманітарного права" ("права війни", "законів війни", "законів і звичаїв війни", "міжнародного військового права", "права збройних конфліктів") дещо відстають і не повністю відповідають вимогам розвитку суспільства, науки, військової техніки, тактики та стратегії.

Література

1. *Бирюков П.Н.* "Международное право: учебное пособие", 2-е изд., М.: Юристъ, 1999 – 416с.
2. *Колосов Ю.М., Кузнецов В.И.* "Международное право: Учебник". Издание 2-е, доп. и пререраб. – М.: Международные отношения, 1998 – 624с.
3. Международное право. Ведение боевых действий. Зборник Гаагских конвенций и иных соглашений. – М.: МККК, 1995. – 417с.
4. *Лист Ф.* Международное право в систематическом изложении. – Юрьев, 1912 – 572с.
5. *Оппенгейм Л.* Международное право: В 2-х томах, 3-х полу томах. – М., 1948. – 1949 – Т.II, полутом 1. – 440с.

6. Право війни. Порадник для командного складу Збройних Сил України. К.: Міністерство оборони України, 1996. – 128с.
7. *Тиунов О.И.* Понятие военной оккупации в международном праве // Учёные записки Пермского унывесситета. - 1968, № 199. - С.84-89; *Давыдов А.И.* Война и международное право. - М., 1955. – 44с.
8. *Фредерик де Мулинен.* Право войны: Руководство для вооруженных сил. – М.: МККК, 1993. – 326с.
9. Юридический словарь. Государственное изд-во юрид. л-ры. – М., 1952.
E-mail автора : recotov@ meta.ua

В.І. РЯШКО

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСЬКА ВІЙНА: ЗМІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В агресивній війні яку розв'язала проти України Росія активну участь приймають російські ЗМІ. Слід підкреслити, що вважливою складовою інформаційної агресії російських ЗМІ є так звана «битва за історію». В якій суттєву роль відіграє пропаганда. Під пропагандою (лат. propaganda дослівно – «яка підлягає поширенню (віра), від лат. propago – «поширюю» розуміється форма комунікації, яка спрямована на поширення фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції. Велика радянська енциклопедія визначає пропаганду як поширення політичних, філософських, наукових, художніх та інших поглядів і ідей з метою їхнього впровадження в суспільну свідомість і активізації масової практичної діяльності *[1, с. 95-96]*.

Основні елементи пропаганди її суб'єкт (соціальна група,інтереси якої виражає пропаганда), зміст, форми і методи, засоби пропаганди (радіо, телебачення, друкована продукція), система лекційної пропаганди, виступи під час різного роду громадських акцій (збори, мітинги тощо: (аудиторія – соціальні спільноти, яким адресована пропаганда).

У пропагандиста, - зазначає А. Притула, - є конкретна мета чи набір цілей. Щоб досягти їх пропагандист навмисно відбирає факти, аргументи і символи і представляє їх так, щоб досягти найбільшого ефекту. Щоб максимізувати ефект, він може упускати істотні факти чи спотворювати їх, і може намагатися відвернути увагу аудиторії від інших джерел інформації» *[2, с. 100]*. Яскравим прикладом такої пропаганди є виступ російського президента.

Виступаючи 17 квітня 2015 року перед росіянами, Путін назвав Південно-Східну Україну «Новоросією»: *«Пользуюсь еще царской терминологией, я хочу сказать, что это же не Украина, это Новороссия. Вот этот*

Харьков, Донецк, Луганск, Херсон, Николаев, Одесса – они в царские времена не входили в состав Украины, а были переданы ей позже. Зачем это было сделано, я не знаю» [3, с. 34].

Це нічим не прикрита фальсифікація історії. Загально відомі факти : Харківщина або Слобожанщина, а також більша частина Луганщини та Донеччини ніколи до складу «Новоросії» не входили.

Слід зазначили, що у Криму та на окупованих територіях Донбасу сьогодні спотворюють історію: палять не тільки підручники з історії та культури України, а й будь-які книги, написані українською мовою. Як зауважує О. Волович «Навіть у роки німецької окупації в Україні шкільна початкова освіта була переведена на українську мову, виходило 362 періодичні україномовні видання. У 1941-1943 роках у Харкові друкувалася щоденна газета «Нова Україна», в якій публікували статті Шевельова. До березня 1942-го на першій шпальті цієї газети був зображений тризуб. Головною ж міською газетою Луганська було україномовне «Нове життя»…[*Там само].*

Слід особливо наголосити, що в інформаційній війні російські ЗМІ особливий акцент роблять на оголошення боротьби РФ з так званим «українським фашизмом», який начебто стрімко набуває поширення в Україні, а також компрометації «західних псевдо-цінностей» і намірів офіційного Києва підписати угоду про асоціацію з ЄС.

Після подій на Майдані січень-лютий 2014 року розгорнулась широкомасштабна антиукраїнська інформаційна експансія з боку всіх російських ЗМІ, спрямованих на дискредитацію внутрішньої і зовнішньої політики України.

Важливим напрямком російської пропаганди всіх її медіа інформаційно-ідеологічної підтримки сепаратистського руху на Сході України. При цьому на контрольованих сепаратистами територіях припинялося мовлення українських телеканалів, заборонялось поширення українських друкованих видань.

Інформаційна війна має критичні негативні наслідки. На думку А. Рачка і М. Пашкова «російська агресія спричинила стійке вкрай негативне ставлення більшості громадян України до російської держави в особі її керівників і структур.

З другого боку, російські мас-медіа сформували у свідомості росіян образ України як ворога» *[4, с. 27].*

З початку анексії Криму до компанії по дезінформації населення як півострова так і в України та Росії підключились державні ЗМІ. «Їх загальними зусиллями з приватними інформаційними холдингами

українці буквально за декілька місяців із братерського народу перетворились у ворога Росії» *[Там само, с. 2]*.

Протягом останніх десятиліть широкого розповсюдження у зовнішній політиці розвинених держав світу набуло використання так званої «м'якої сили» - техніки впливу на населення зарубіжних країн за допомогою культури, переконань, нематеріальних ресурсів та політичних ідеалів, без використання елементів силового, у тому числі воєнного тиску.

Надзвичайно потужно використовує «м'яку силу» (МС) Російська федерація, вдало спираючись при цьому на зарубіжний досвід і одночасно впроваджуючи власні інструменти. МС. Особливий поштовх МС отримала зі середини 2012 року, коли російським президентом було наголошено на необхідності формування вигідного образу Росії за кордоном усіма силами. Особливий акцент робиться на забезпечення вигідного сприйняття світовою спільнотою ситуації в Росії, про її великий внесок до скарбниць світової науки і культури, пояснювати позицію країни в питаннях зовнішньої політики, посилити почуття гордості емігрантів за приналежність до російської діаспори в Європі і США. Центральним інформаційно-пропагандистським органом є «Россотрудничество».

Аналіз діяльності «Россотрудничества» показує, що найбільш активно ця організація проводить свою роботу в Україні, де розгорнуто декілька представництв Центру. Мета цієї організації експансія впливу Російської Федерації на населення України, у першу чергу яке проживає у східних і південних регіонах шляхом використання засобів МС.

Виходячи з того, що Росія вважає Україну невід'ємною частиною своєї ідентичності, «намагання української держави, зазначає О. Левченко, - реалізовувати незалежний від Москви політичний курс у напрямі Європи розглядається як загроза російській концепції розвитку, що матиме серйозний вплив на внутрішню ситуацію РФ та її положення у світі» [*5, с. 13]*.

Одним з основних інструментів МС Росії в Україні є російські ЗМІ, у першу чергу телебачення, які мають значний вплив на сприйняття українцями політичних процесів та масової російської культури.

Росія чітко дотримується курсу на консолідацію російськомовного населення, маючи на меті використовувати його своєрідну п'яту колону» для провадження власних інтересів у регіоні, де воно зосереджено. Саме у такий «спосіб діяв уряд Росії при анексії Кримського півострова, коли саме прихильність російськомовного населення Криму відіграла вирішальну роль при проведенні референдуму за від'єднання Криму від України» і приєднання до Росії *[Там само, с. 12]*.

Важливим чинником інформаційно-пропагандистської діяльності Росії спрямованої проти України є психологічна війна.

Термін «психологічна війна» ввів американський розвідник Поль Лайнбарджер, що випустив в 1948 році книгу з однойменною назвою «Психологічна війна в широкому сенсі слова являє собою використання основ психології у військовій справі, - писав Поль Лайнбарджер» *[6, с. 28]*.

Фахівці характеризують психологічні війни як сукупність різних форм, методів і засобів впливу на людей з метою зміни їх поглядів, думок , ціннісних орієнтацій, настроїв, установок, стереотипів поведінки і т.п.

Американський професор М. Чукас стверджує, що «психологічна війна – це пропаганда спрямована на свідомість людини в ідеологічній і емоційній області» *[7, с. 75]*.

«Механізм психологічної війни писав Д. Волкогонов, - якщо говорити про її духовні, психічні аспекти, оснований на маніпуляції свідомості людей і цілеспрямований на дезінформацію» *[Там само, с. 120]*.

Маніпуляція свідомістю, - зазначає Д. Волкогонов представляє собою «панування над духовним станом людей, управління ними шляхом навіювання людям відповідних стереотипів мислення» *[Там само]*.

Психологічні операції складаються з політичних, військових, економічних, дипломатичних і власне інформаційно-психологічних заходів, спрямованих на конкретні групи населення і військовослужбовців противника з метою впровадження в їх свідомість необхідних ідеологічних і соціальних установок, формування помилкових стереотипів поведінки, трансформації в потрібному напрямку їх настроїв, почуттів, волі, схилянню їх до відмови від бойових дій, зрадництва, здавання в полон або дезертирства. Неоголошена війна проти України ведеться Росією не тільки диверсантами, терористами, бойовиками, а й за допомогою відверто брехливої пропаганди.

Перше місце у пропаганді спрямованій на дискредитацію АТО в Донбасі і Луганській області і нав'язування ідеї визволення російськомовного населення цих регіонів від українського фашизму і геноциду щодо мирного населення, займає Російський державний «Перший канал» - головний рупор кремлівської пропаганди. Слід підкреслити, що «ООН звинуватила Росію у спотворенні інформації про події в Україні і вказала на тотальну дезінформацію, яку ведуть російські ЗМІ» *[8, с. 16]*.

Варто нагадати, що російська сторона нагнітає істерію в інформаційному просторі та веде брехливу пропагандистську кампанію, заявляючи про нібито «безчинства» українських військових у зоні АТО та безпідставно звинувачуючи офіційний Київ у порушенні Мінських

домовленостей. Мета цієї брудної акції – відведення уваги міжнародної спільноти від численних фактів невиконання бойовиками і Росією умов припинення вогню та відведення важкого озброєння.

Водночас українська армія зразково виконує положення Мінських домовленостей щодо відведення важкого озброєння, про що неодноразово підтвердили Міжнародні спостерігачі з моніторингової місії ОБСЄ.

Підсумовуючи вище вкладене, вкажемо на те, що з самого початку незалежності Україна взяла курс на мирне співіснування з іншими країнами, та й наш народ за своїм менталітетом є мирним, толерантним, доброзичливим. Неоголошена так звана війна з боку Російської Федерації є незалежною, несправедливою, а значить агресивною. На жаль, інформаційне поле України не було готовим для захисту від агресії, але й сьогодні значна частина наших громадян довіряють російським ЗМІ, а неофіційній позиції керівництва держави.

Вітчизняні ЗМІ повинні вести активну контрпропагандистську діяльність, спрямовану на захист наших національних, соціальних цінностей, історії, культури, демократичних суверенітету і незалежності України.

Література

1. Большая Советская Энциклопедия. В 30-ти т. Гл. ред. А.М. Прохоров. М.: Советская Энциклопедия, 1975. – Т. 21-639с.
2. *Притула А.М.* Пропаганда – компонент гібридної війни: шляхи протидії засобами кримінального права / А.М. Притула // Юридична наука. – 2015. - №3. – С. 99-104.
3. *Волович О.* «Український світ» «Русский мир» / О. Волович // Військо України. – 2015. – №03 (173). – С. 32-37.
4. *Рачок А.* Неоголошена війна / А. Рачок, М. Пашков // Військо України. – 2015. - №04 (174). – С. 24-27.
5. *Левченко О.В.* «М'яка сила» сучасного світу / О.В. Левченко. – 2015. - №2. – С. 8-13.
6. *Казімірчук А.П.* Психотехнології війни / А.П. Казимирчук, О.Г. Сироп'ятов, О.В. Друзь. – Оборонний вісник, 2014. - №11-12. – С. 28-35.
7. *Волкогонов Д.А.* Психологическая война / Д.А. Волкогонов. М.: Воениздат, 1984. – 320с.
8. *Шумський А.* Бої без кордонів і… без правил / А. Шумський // Народна Армія. – 2014. - №20. – 26-31 травня. – С. 16.

E-mail автора : IDP_INPP@lp.edu.ua

О.В.РЯШКО,
І.В.КРАВЧУК

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ І ПРАВОПОРЯДКУ МІЛІЦІЄЮ (ПОЛІЦІЄЮ) В НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Важливою проблемою, яка нині стає все більш актуальною, є забезпечення законності і правопорядку працівниками міліції в екстремальних ситуаціях та масових заходах. Демократичний розвиток суспільства відкриває широкі можливості для волевиявлення громадян, боротьби за соціально-економічні та політичні права. Вони відбуваються в формі масових заходів, в яких бере участь велика кількість людей.

В середньому по Україні відбувається понад 10000 масових заходів на рік, у тому числі з порушеннями встановленого порядку їх проведення — близько 100. Щорічно беруть учать у таких заходах майже 20 млн. громадян *[1, с. 410]*. Це накладає величезну правову, службову і моральну відповідальність на особовий склад органів і підрозділів внутрішніх справ за забезпечення законності і правопорядку. Реалізуючи своє право на працю і гідні умови життя, громадяни можуть брати участь у страйках. Право на страйк було включено в Європейську хартію 1961р. (ст. 6) і в Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966р. Ст. 44 Конституції України підтверджує, що працівники мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

Демократична структура держави передбачає також право громадян на проведення мітингів, демонстрацій з метою захисту своїх інтересів. У ст. 39 Конституції України зазначено, що громадяни мають право збиратись мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, ходи і демонстрації, про проведення яких завчасно повідомляються органи виконавчої влади і місцевого самоврядування.

Таким чином, у сучасних умовах, по-перше, постійно зростає службове навантаження працівників ОВС, збільшується обсяг функціональних обов'язків; по-друге, заходи стають більш масовими і політизованими, у їх проведення втягують різні політичні сили, в тому числі й елементи екстремістського спрямування. Це спричиняє значні фізичні і морально-психологічні навантаження на працівників, відсутність умов для відпочинку як наслідок посилення емоційного компоненту в поведінці особового складу. В окремих працівників «знижується спроможність до самоуправління, підвищується нервово-психічна напруга, їм стає складніше контролювати свою поведінку, з'являються почуття страху, безнадійності, гніву» *[2, с. 159]*. Слід вказати й на те, що в сучасних розвинених країнах світу поліцейські часто задіяні в охороні громадського порядку. Так, у

Великобританії немає спеціальних підрозділів для боротьби з масовими безладдями на відміну від багатьох європейських країн. Там «поліцейські з таких підрозділів озброєні дубинками, сльозоточивим газом, водяними пушками та іншими засобами фізичного впливу, носять захисний одяг, що більше схожий на костюми космонавтів» *[3, с. 28]*.

Але це не означає, що поліцейські Великої Британії не задіяні в забезпеченні охорони громадського порядку. Навпаки поліцейські можуть бути задіяні в забезпеченні охорони правопорядку від антидержавних демонстрацій до королівських процесій.

Охорона громадського порядку під час екстремальних надзвичайних подій у різних країнах має свої особливості.

Так, у Франції передбачено чіткий порядок дій поліції при ліквідації масового заворушення. Визначивши будь-яке зосередження людей як «зборище», працівники поліції мають право запропонувати їм розійтись.

З моменту оголошення цієї вказівки осіб, які ігнорують законні вимоги представників поліції, вважають порушниками закону. Якщо ж після першої вказівки натовп не розходиться, дають друге попередження, ігнорування якого може бути підставою для застосовування сльозоточивого газу. Після третьої вказівки може бути застосована зброя. У Кримінальному кодексі Франції передбачено перелік осіб (префекти, мери, комісари або працівники судової поліції), уповноважених віддавати накази з вимогою припинити незаконні дії. При дотриманні всіх умов дії поліції визнають законними *[4, с. 75]*.

Сучасним поліцейським ставиться завдання «Використовуючи тактовність, ...спонукати людей до виконання вказівок поліцейського. Водночас, якщо переконання, порада або попередження не є ефективними, то використання сили може стати необхідним. Але поліцейський повинен поводитись рішуче, дотримуючись закону, і досягнути результату» *[Там само, с. 28]*.

Для забезпечення законності і громадської безпеки в надзвичайних умовах держава в першу чергу мобілізує свої силові структури, в яких провідна роль відводиться поліції. «Діяльність поліції, - зазначає І. Горшенева, - залежать від форми вираження розколу в суспільстві і будуть спрямовані на придушення явищ, які носять як приватний, так і колективний характер, коли застосування сили викликано протиправними діями окремої особи або групи громадян» *[5, с. 68]*.

В умовах надзвичайних ситуацій в першу чергу органами влади, всіма ЗМІ, а також керівництвом ОВС повинна проводитись роз'яснювальна робота, як основним методом переконання громадян у необхідності

свідомого й добровільного виконання правових вимог, припинення антигромадської поведінки.

Окрім роз'яснювальної роботи в залежності від розвитку подій та їх характеру можуть проводитись адміністративно-попереджувальні заходи, а саме - перевірка документів, заборона чи обмеження руху транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних доріг, особистий огляд і огляд речей.

В екстремальних ситуаціях підрозділи ОВС мають право на тимчасове вилучення індивідуального і державного транспорту, засобів зв'язку, приміщень з метою врятування життя людей, захисту їхнього здоров'я, збереження матеріальних цінностей. В окремих випадках (в інтересах національної безпеки і громадського порядку) можливі обмеження прав громадян в межах чинного законодавства *[6, с. 336]*.

Для припинення масових безладів міліції надається право на використання таких засобів адміністративного припинення, як застосування зброї, засобів фізичного впливу, спеціальних засобів. У Законі України *Про міліцію* підкреслено, що вони використовуються для забезпечення громадського порядку, громадської безпеки і боротьби зі злочинністю.

У ряді випадків, наприклад, для захисту громадян і самозахисту від нападу, для припинення масових безладів, для відбиття нападу на помешкання і транспортні засоби, для затримання і доставку в міліцію осіб, що учинили правопорушення, й інше працівники міліції мають право застосовувати наручники, гумові палиці, засоби зв'язування, сльозоточиві речовини, водомети, бронемашини й інші спеціальні технічні і транспортні засоби, використовувати службових собак. У випадку неможливості уникнути застосування сили ці дії не повинні перевищувати меж, необхідних для виконання міліцією своїх обов'язків, і повинні зводитись до мінімуму.

При реалізації громадянами своїх прав на проведення будь-яких масових заходів можуть бути обмежені їх права під час застосування адміністративно-попереджувальних засобів. Підставою для їх застосування є можливість настання небажаних чи шкідливих наслідків, таких як масові безладдя, групові порушення громадського порядку, загибель людей.

Забезпечення громадської безпеки і правопорядку в умовах надзвичайних подій вимагає добре спланованої узгодженої дії усіх служб ОВС з урахуванням специфіки їх діяльності, а також тісної співпраці з місцевими державними органами та громадськістю.

Отже, враховуючи об'єктивні зміни у суспільно-політичній ситуації в Україні, органи і підрозділи внутрішніх справ повинні бути готові у

складних екстремальних і надзвичайних ситуаціях забезпечувати законність, захищаючи правопорядок, права і свободи громадян України.

Література

1. Адміністративна діяльність міліції. Підручник / За заг. ред. *О.М. Бандурки.* - Харків. ХНУВС, 2004. - 448с.
2. *Ряшко О.В.* Діяльність міліції України в екстремальних ситуаціях (соціологічно-правовий аспект) / О.В. Ряшко // Наук. вісник Львівського юридичного інституту. Сер. юридична. - Львів, 2005. - Вип. 1. - С. 158-164.
3. *Боярко Г.В.* Поліція Великої Британії. Структура та організація діяльності: навч. посіб. / Г.В. Боярко, В.О. Заросило, Л.М. Маніна, Г.П. Проценко. - К.: Академія управління МВС, 2008. - 130с.
4. Організаційно-правові основи взаємодії ОВС із місцевими державними адміністраціями й органами місцевого самоврядування щодо запобігання масовим заворушенням і груповим порушенням громадського порядку та їх припинення. Наук. практ. рекомендації. За заг. ред. В.*М. Бесчатного.* - Донецьк, 2009. - 200с.
5. *Горшенева И.А.* Полиция в механизме современного демократического государства: учеб. пособие для студентов ВУЗов, обучающихся по специальности 021100 «юриспруденция» / И.А. Горшенева. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. - 174с.
6. Законодавство України про судову і правоохоронну діяльність. - К.: Юрінком Інтер, 2001. - 352с.

E-mail автора :poison5527@gmail.com

М.І. СКАКУН

КАДРОВА ПОЛІТИКА СРСР В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ 1939–1941 рр. : штрихи до формування на прикладі радянізації системи юридичної освіти

З перших днів перебування у Західній Україні частин Червоної армії розпочалося активне поширення на приєднаних територіях чинного радянського законодавства та основних інституцій лівоекстремістського тоталітаризму (сталінізму). У краї було насаджено режим політичної тиранії та закріпленні військовою присутністю основи радянської державності. Останні формувалися за принципами всевладдя бюрократичного апарату і його зрощення з репресивною системою *[1, с. 774]*. Ідеологія окупаційної влади полягала у насаджуванні радянських догм які, як за формою так і за змістом були незрозумілими і неприйнятними на західноукраїнських землях серед місцевого населення. Саме на освітню сферу було скеровано

різноманітні зусилля влади, які передбачали ідеологічне «перевиховання» науково-педагогічних працівників та студентства.

У питанні підбору науково-педагогічних кадрів для здійснення своєї педагогічної діяльності радянська влада була дуже прискіпливою. ЦК КП (б)У зобов'язувала ретельно перевіряти прийнятих на роботу працівників з місцевого населення, «щоб не допустити проникнення на роботу в освітньо-радянський апарат замаскованих решток ворожих більшовицькій владі буржуазно-націоналістичних партій, куркулів і шпигунів іноземних розвідок». Викладачі юристи формувалися за встановленими стандартами СРСР. При призначенні на посаду до уваги брався не стільки загальний освітній рівень, як особиста «відданість пролетарській революції, та «знання» основ марксизму-ленінізму й історії компартії, які в поєднанні з «професійним досвідом» були визначальною рисою тогочасного науково-педагогічного працівника, сформованого командно-адміністративною більшовицькою системою *[2, с. 64]*.

У навчальному процесі основна увага зосереджувалась на ідеологічному вихованні. Радянський науково-педагогічний працівник юридичного профілю мав бути добре обізнаний із марксистсько-ленінською теорією, всебічно знати історію СРСР та останні політичні події. Так, на одному із засідань Вченої Ради юридичного факультету ім. І.Франка проф. Гофман наголошував на тому, що: «…питання ідейно-виховної роботи серед студентів – питання першочергового значення. Юридичний факультет проводить підготовку фахівців-юристів, які в подальшому вирішуватимуть долі інших людей. Постає народне питання – хто є вчителями тих суддів, прокурорів, правоохоронців яких ми навчаємо? На викладацький склад юридичного факультету лягає подвійна відповідальність. Викладачі повинні пройнятись цим важливим завданням. Щоб досягнути хороших результатів професорсько-викладацький склад має працювати над собою, виховувати себе, довивчатись» *[3, с. 26]*.

Відтак, виникла необхідність підвищення ідейно-політичного рівня науково-педагогічного працівника. З приводу цього в системі юридичної освіти було запроваджено навчальні профілюючі заняття для викладачів. Так, згідно Наказу № 122 Львівської школи начальницького складу «Про марксистсько-ленінську підготовку командно-викладацького складу школи» від 12 травня 1948 р., для підвищення теоретичного рівня командно-викладацького складу було створено групу по вивченню основ марксизму-ленінізму. Заняття проходили 6 разів на місяць по вівторкам та п'ятницям тривалістю 2 години на день. За відвідуванням занять та підготовкою до них встановлювався суворий контроль зі сторони керівництва школи та партійної організації *[4, с. 136]*.

Також, для так званого «підняття» радянської освіти, в західні області було направлено чимало «спеціалістів» зі східних областей УРСР, більшість з яких були комуністами і комсомольцями. Прибулі зі східних областей України науково-педагогічні працівники переважно не володіли українською мовою і були важливим чинником русифікації, мали низький рівень освітніх і фахових знань, часто-густо була відсутньою загальна культура. Все це призводило до зловживань службовим становищем, порушення законності, аморальних діянь, що негативно позначалося на навчальному процесі. Проте, такі «спеціалісти» були необхідні тоталітарній владі для зміцнення своїх позицій та здійснення намічених радянізаційних освітніх реформ.

Масові кадрові ін'єкції з центральних, східних і південних областей УРСР продовжувалися і впродовж 1940 р. Так, згідно рішень Політбюро ЦК КП (б) У від 15 грудня 1939 р. та наступних, планувалося направити в західні області понад 3 тис. різних спеціалістів, у тому числі й працівників юридичної освіти. Однак, незважаючи на те, що СРСР вважав себе «найосвіченішою» державою світу, повністю забезпечити західні області України викладацькими кадрами не було змоги. Тому, у навчальних закладах продовжували працювати місцеві «старорежимні» працівники, які, за словами першого секретаря Станіславського обкому КП(б) У М. Гураленка, «шкодили навчально-виховній роботі», оскільки за часів Польщі «належали до різних контреволюційних партій, організацій», а значна частина з них нібито проводила «скриту ворожу роботу». Він також вважав, що комуністичне виховання у навчальних закладах юридичного профілю було «поставлене незадовільно», і тому в найближчий час всіх цих «старорежимних» педагогічних кадрів «необхідно негайно звільнити з роботи» *[2, с. 63]*.

Слід зазначити що, ті науково-педагогічні працівники, які не бажали коритися прийдешній радянській владі піддавалися репресіям – звільненням з роботи, арештам, депортаціям, розстрілам і т. д. З приводу цього нарком внутрішніх справ СРСР Л. Берія зазначав «що, необхідно очистити міста і села від ворожих елементів, від неблагонадійних служителів культу Сталіна, представників демократичної частини місцевої інтелігенції всіх національностей за класово-політичною ознакою». Внаслідок цього за неповні два роки із Західної України було вивезено 1,5 млн. осіб (10 % населення), зокрема з Галичини радянська влада депортувала 400 тис. українців *[7]*. Проте одразу провести чистку «старорежимних» науково-педагогічних працівників не вдалося, так як з прикрістю відзначав перший секретар М. Гураленко «не вистачало для усіх навчальних закладів підготовлених в «комуністичному дусі» кадрів *[2, с. 64]*.

У зв'язку з корінним зламом системи навчання і виховання, кваліфікованим місцевим фахівцям і педагогам нелегко було пристосуватися до нових умов. З метою збереження своїх посад і можливості викладати, деякі викладачі змушені були засвідчувати свою лояльність до існуючого сталінського тоталітарного режиму *[5 с. 38]*. Ті, що не погоджувались із політикою більшовицької влади ставали «ворогами народу».

Звільнення з роботи та арешти педагогічних працівників-юристів розпочалися практично відразу після закінчення німецької окупації і відбувалися аж до смерті Сталіна. Так, наприклад за один навчальний рік 1947/1948 рр. було звільнено, як політично неблагонадійних, а також частково депортовано 37 професорів, доцентів і асистентів Львівського Університету ім. І. Франка *[5, с. 12]*. «Перевиховним» процедурам було піддано багато вчених правознавців та науковців західноукраїнського регіону, які зазнали переслідувань, ідеологічних гонінь та величезних втрат. Жертвами безперервних арештів у Львові стали професор С. Грабський, доктори Є. Ягляж, З. Вахловський та ін. авторитетні вчені. Всі арештовані засуджувались переважно за статтею 58 радянського кримінального кодексу. Ця стаття визначала покарання у вигляді тривалих термінів ув'язнення, виселення вглиб СРСР або розстріл *[6, с. 155]*.

Отже, при формуванні радянської системи юридичної освіти кадрова політика сталінського тоталітарному режиму у західних областях УРСР мала ознаки окупаційної. Насильно привнесеній у регіон радянській державі не потрібна була інтелігенція в традиційному розумінні цього слова: він «кував» кадри «червоних спеціалістів», здатних сприймати всі директиви «згори» беззастережно втілюючи їх у життя. Науково-педагогічні працівники тогочасного періоду постійно перебували під таємничим контролем т.зв. сексотів, мали проявляти інтерес до «громадської роботи», інакше видавалися підозрілими і могли потрапити в руки правоохоронних органів для «перевиховання».

Література

1. *Терлюк І. Я.* Історія держави і права України: навчальний посібник / І. Я. Терлюк. – К.: Атіка, 2011. – 944 с.
2. *Андрухів І. О.* Історія міліції Івано-Франківщини: 1939–2009: у 3-х т. Том 1: Становлення (1939–1941) та відновлення (1944–1946) діяльності : монографія / І. О. Андрухів. – Івано-Франківськ : «Надвірнянська друкарня», 2009. – 388 с.
3. ДАЛО. – Ф. 119. – Оп. 22. – Спр. 57. Протоколи засідань Вченої Ради факультету (1949–1950 н. р). – 64 арк.

4. Архів ЛьвДУВС. – Ф – 1. – Оп. – Спр. 5. Приказы начальника Львовской школы начсостава милиции МГД СССР 1948 г. – 214 арк.
5. *Марусик Т. В.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-ті рр. XX ст.). Монографія / Т. В. Марусик. – Чернівці: «Рута», 2002. – 463 с.
6. *Кондратюк С. К.* Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук 12.00.01. / С. В. Кондратюк. – ЛНУ ім. І. Франка. – Львів, 2003. – 186 с.
7. *Гурська О. А.* Культурна політика радянської влади та її вплив на діяльність установ культури Галичини на початку Другої світової війни (1939–1941). / О. А. Гурська. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?

E-mail автора : mariesmari@mail.ru

І.Я.ТЕРЛЮК

ЧИ БУЛА РАДЯНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В УКРАЇНІ 1917-1921 рр. ОКУПАЦІЙНОЮ?

Нинішня агресія Росії проти України, анексія Криму та збройний конфлікт на Донбасі ставить на порядок денний проблему окупації території України безвідносно часу Першої чи Другої світових воєн, а змушує уважніше придивитись до новітньої історії держави і права України. Передовсім - у контексті особливостей встановлення, спрямованості й характеру влади та управління.

З погляду критеріїв, за якими дослідники визначають характер влади як окупаційної, як-то: встановлення контролю над територією шляхом військової інтервенції й проведення соціально-економічної й суспільно-культурної політики на захоплених землях в інтересах окупаційної влади, придушення національних виступів місцевого населення на окупованій території силовими методами, обмеження доступу мешканців окупованої території до вищих державних посад тощо *[1, с.121],* найбільш «проблемним» й дискусійним періодом новітньої історії вітчизняної держави і права є період радянської державності. Тому закономірно, що винесена у заголовок проблема в українському суспільствознавстві є далеко не новою.

Принаймні вісім років тому на сторінках авторитетних вітчизняних пресових видань вже мала місце дискусія, спричинена обговоренням можливості відкриття музею радянської окупації, яка прямо стосувалася поставленого у цих тезах питання. На наш погляд, знаковими тоді були

висловлені позиції на зазначену проблему відомих вчених, визнаних фахівців з радянського періоду вітчизняної історії професорів С.Кульчицького *[Див.: 2]* та М.Дорошка *[Див.: 3]*. Попри те, що їх позиція була неоднозначною щодо можливості використання терміну «радянська окупація», і різнилася по відношенню до всього часу існування радянської державності в Україні (радянська УНР-УСРР-УРСР), і стосовно усієї території України, період 1917-1920(21) рр. однозначно сприймався ними як окупаційний.

Наукова позиція автора цих рядків полягає у тому, що Радянська держава (державність) в Україні, упродовж усього часу її існування, не була питомо українською національною у розумінні «місцевої» етнокультурної *[Див.: 4]*. Ми трактуємо її як силоміць привнесену ззовні й урізану автономну державність, що розвивалася в рамках «іншої» тоталітарної державності та системи права. Відтак владу, накинуту українцям, зокрема періоду національно-визвольних змагань українців 1917-1921 рр., вважаємо не лише окупаційною, але й антиукраїнською і навіть колоніальною. Між іншим, у 1920-ті рр. це визнавали як тогочасні національні лідери українського народу *[Див.: 5],* так і окремі радянські вчені *[Див.: 6]*.

Уважати радянську державність в Україні 1917-1921 рр. окупаційною, насамперед, маємо підстави за характером її встановлення й поширення.

Як відомо, впродовж 1917-1920 рр. відбулися три спроби встановлення радянської (більшовицької) влади в Україні, кожна з яких започатковувала окремий період діяльності радянського режиму (радянський період). Попри певні відмінності в організації та функціонуванні радянської державної системи у рамках кожного з періодів радянізації (тут і далі курсив наш – *І.Т.*) України, тобто насадження в Україні тих політичних, правових, суспільних та економічних структур, що функціонували у більшовицькій Росії, українська радянська державність незмінно розвивалася у межах єдиної тенденції: за формою – незалежна і суверенна, за змістом – складова, невід'ємна частина єдиного радянського (російського) державно-правового комплексу. Кожна спроба більшовиків втягнути в орбіту свого впливу українські землі супроводжувалася військовою інтервенцією радянської Росії супроти Української Народної Республіки (УНР). Більш того, існує думка, що до власне проголошення радянської державності в Україні більшовики вдалися виключно з тактичних міркувань: щоб полегшити повалення Української національної держави.

Перший період діяльності радянського режиму в Україні формально започаткував харківський Перший Всеукраїнський з'їзд Рад, який зібрався після того, коли частина його делегатів-більшовиків провалила спробу здобути більшість в Українській Центральній раді шляхом демократичних

процедур. Варто наголосити, що численні дослідники вважають цей з'їзд неправомочним, оскільки із 140 Рад регіону на ньому було представлено лише 46 (за іншими даними - 47), тобто третину з усіх існуючих у регіоні рад, кількісно – 77 осіб. Тоді як регламент з'їзду для його правомочності вимагав представництва не менше половини рад області. Відтак обставини проголошення радянської влади в Україні сумнів викликають щодо легітимності прийняття цього акту та його здатності відбивати інтереси українського народу: за загальною кількістю присутніх, а також за представництвом регіонів і соціальних верств населення України харківський з'їзд аж ніяк не міг називатися Всеукраїнським. Однак на ньому були проголошені рішення, які незабаром стали визначати подальшу історичну перспективу українського народу – Україна оголошувалась «республікою Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів», однак офіційна назва, запроваджена Українською Центральною Радою зберігалася, й обрано органи (ВУЦВК, Народний Секретаріат), покликані були представляти в Україні т.зв. радянську владу. Остання ж була нав'язана більшовицькою партією, яка в ті часи загалом нараховувала близько двох тис. осіб, спираючись в основному на російське або зросійщене населення великих промислових центрів.

Перший радянський період закінчується з укладенням Брестського мирного договору, за яким Радянська Росія змушена була відводити свої війська за так звану «нейтральну зону» між Україною та Росією. Активізацію української політики Москви – другий радянський період - започаткувала капітуляція Німеччини у Першій світовій війні (11 листопада 1918 р.). Тоді зміна державного устрою у завойованій більшовиками Україні почалася з термінології. Утворений незадовго до того Тимчасовий робітничо-селянський уряд відмовився від запровадженою Центральною Радою назви держави – УНР і, за аналогією з радянською Росією, встановив (6 січня 1919 р.) іншу – Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР). Згодом (29 січня 1919 р.) й Тимчасовий робітничо-селянський уряд було реорганізовано в Раду Народних Комісарів (РНК). Однак і цього разу радянська влада не змогла закріпитися в Україні. Однією з основних причин її падіння стали численні селянські повстання проти спроб більшовиків реорганізувати життя на радянський лад. За наказом Раднаркому Росії в середині серпня припинили свою діяльність в Україні ВУЦВК і Раднарком УСРР. Уможливили чергову, третю (вдалу) спробу встановлення в Україні радянської влади успішний наступ російських радянських військ проти армії А. Денікіна взимку 1919-1920 рр., спеціальна резолюція VIII Всеросійської конференції РКП(б) «Про радянську владу на Україні», на підставі якої 11 грудня 1919 р. неіснуючі ВУЦВК та РНК УСРР ухвалили

постанову «Про створення Всеукраїнського Революційного комітету» (Всеукрревком), від імені якого й діяли в Україні російські радянські війська.

Важливим чинником більшовицького завоювання УНР була ставка РСДРП-РКП(б) на військову силу. Вже 25 грудня 1917 р. кордони України перейшло добре озброєне російське більшовицьке з'єднання В.Антонова-Овсієнка. За підрахунками дослідників, у з'єднанні В.Антонова-Овсієнка було понад 9000 бійців, із них етнічних українців - всього 1150 осіб, або 12,5% *[7, с. 148]*. Незважаючи на це військовим діям в Україні Раднарком сусідньої Росії намагався надати вигляду громадянської війни, яку ведуть між собою два політичних табори: «буржуазна» Центральна Рада, з одного боку, і робітничо-селянський уряд в особі народних секретарів – з іншого. Я.Тинченко зазначає, що поведінка військ радянської Росії за багатьма ознаками була окупаційною: російські війська самочинно здійснювали масові обшуки, реквізиції, арешти, катування і розстріли.

Про окупаційний характер перебування російських радянських військ на території України свідчить, зокрема, факт запровадження 19 грудня 1917 р. (тобто вже через кілька днів після проголошення радянської влади в Україні – !!!) інституту Тимчасового надзвичайного комісара району України, і призначення, на цю посаду Г.Орджонікідзе. Останній отримав необхідні повноваження для об'єднання та координації дій існуючих там радянських організацій у найбільш важливих галузях – військовій, продовольчій, банків та ін. *[8, с. 31]*.

Уважати радянську державність в Україні 1917-1921 рр. окупаційною маємо підстави і за особливостями її функціонування.

Спричинена поразкою українських національних урядів у боротьбі з Червоною армією радянської Росії, поширена в Україну радянська державність створила умови для перенесення на український ґрунт т.зв. радянських політичної та правової систем, визначальною особливістю яких було те, що складалися вони на основі політичної системи й системи права більшовицької Росії.

Конституційні органи радянської державності в Україні - Всеукраїнський з'їзд Рад, Центральний Виконавчий Комітет України (з прийняттям Конституції 1919 р. – ВУЦВК), місцеві ради та їх виконкоми, на які формально спиралася радянська державність, насправді були безвладними органами, за якими стояла державна партія, що здійснювала свою диктатуру, щоправда під назвою «диктатури пролетаріату». Маріонетковий характер діяльності радянського уряду в Україні по відношенні до Раднаркому радянської Росії обумовлювався передовсім його складом. Уряд в основному складався з представників більшовицької

партії, які підпорядковувалися центральному партійному органові на основі жорсткої внутріпартійної дисципліни.

Захопивши владу в Україні, більшовики розпочали формувати позаконституційний державний механізм у формі наділених широкими повноваженнями тимчасових надзвичайних органів – ревкомів (за деякими даними, на кінець 1920 р. вони переважали за кількістю «представницькі» органи радянської влади — ради та їх виконкоми), а також комбідів та комнезамів. Вони створювалися та функціонували на основі проголошених принципів революційної доцільності, соціалістичної законності, контролювалися осередками комуністичної партії і були покликані вирішити на той час головну для російських більшовиків проблему – сформувати життєздатні органи центральної та місцевої влади, а отже утримати в Україні не «місцеву» в етнокультурному сенсі й чужу та жорстоку для переважної більшості населення – селян та інших верств - «диктатуру пролетаріату», тобто антиукраїнську радянську (більшовицьку) державність.

Для досягнення визнання радянської влади більшістю населення України, більшовики вдалися до характерних для комуністичних тоталітарних режимів засобів легітимації, таких як марксистська ідеологія та масовий терор. Репресії проти соціальних верств населення, ідеологічно ворожих гегемону комуністичної революції – пролетаріату, набули методичного характеру і велися за основними постулатами марксистсько-ленінської доктрини через розгортання світової класової війни. Першим масовим винищенням людності стали «червоний терор» і викликаний політикою «воєнного комунізму» голод 1921-1923 рр.

Придушенню тих суспільних сил, які чинили опір більшовицькій диктатурі, що запанувала на теренах України мала своїм завданням й створена на основі принципу революційної доцільності розгалужена система радянських судів. Організаційно-правовими засадами створення і діяльності в Україні радянської судової системи також стали чинні в РСФРР принципи і підходи щодо організації і розуміння судоустрою. Замість попередньої судової системи як «форми класового панування поміщиків і капіталістів» більшовики створили фактично дві самостійні судові системи: народні суди, ради народних судів з обмеженою підсудністю та революційні трибунали. Зокрема, останні вирізнялися широкою підсудністю, розглядали справи особливої важливості, а вироки виносили керуючись «революційним сумлінням та революційною правосвідомістю».

Так само на основі проголошених жовтневою революцією загальних принципів революційної доцільності та соціалістичної законності здійснювався процес становлення і діяльності в Україні радянських

правоохоронних та репресивно-каральних органів. Ці органи були невід'ємною складовою частиною радянської державної системи в республіці. Їх творення опиралося на досвід та нормативно-правову базу Радянської Росії. Створена українська нормативна база лише дублювала і незначною мірою доповнювала відповідні нормативні акти РРФСР. Завдання, поставлені перед органами внутрішніх справ і державної безпеки, спеціальними військами свідчили про них як про збройну силу партії, її «караючий меч». Радянська система правоохоронних та репресивно-каральних органів стояла, насамперед, на сторожі партійно-державних інтересів правлячої верхівки, а вже потім вирішувала складні завдання охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю в країні.

Окупаційною радянську державність в Україні 1917-1921 рр. маємо підстави вважати і за національним складом владних органів. Це що більшовизм в Україні був чужонаціональним явищем свідчить зокрема факт відсутності в Україні для російських більшовиків надійного опертя.

Як зазначав один із керівників апарату ЦК КП(б)У початку 1920-х рр. С.Діманштейн, до 1917 р. у лавах більшовиків перебувало тільки 273 українці. За іншими даними, із 4364 членів більшовицької партії, які працювали на території України у липні 1918 р., лише 130 (3% від усього складу) називали себе українцями, а ядро КП(б)У становили росіяни та євреї. Надійною опорою більшовицького режиму в Україні вважалися лише більшовицькі організації Донбасу і Катеринославщини, де у 1918 р. працювало багато активістів РКП(б) здебільшого російського походження. Оскільки російський більшовизм в Україні не міг спиратися на етнічних українців, у керівному складі ЦК КП(б)У тривалий час домінували росіяни та євреї. Так, у складі ЦК КП(б)У, обраному І з'їздом (липень 1918 р.), із 15 членів ЦК лише двоє були українцями, ІІ з'їздом — троє. Таку ж тенденцію спостерігаємо і в національному складі вищих органів державної влади — ЦВК рад України та Раднаркомі УСРР. Так, із 41 члена першого ЦВК українців було лише 13. У першому радянському уряді України — Народному секретаріаті, призначеному 28 (15) грудня 1917 р., — із 24 народних секретарів та їх помічників українців було шестеро, а в складі Раднаркому, сформованому 14 березня 1919 р., — п'ятеро з 17-ти наркомів *[9]*.

Наведені дані, на нашу думку, переконливо підтверджують неукраїнський характер більшовицької влади та її справжні наміри щодо України. Зрештою до літа 1918 р. в Україні не було не лише своєї комуністичної партії, але навіть філії РКП(б), бо централізований характер партії більшовиків не припускав навіть автономного існування компартій національних республік. Об'єктивно ця обставина посилювала страх

російських більшовиків втратити Україну. Сподіватися ж, що українські більшовики встановлять владу рад в Україні без підтримки Кремля, не доводилося, оскільки їх чисельність була мізерною, а вплив на більшій частині української території — незначний, що визнавали самі більшовицькі лідери (напр., М.Скрипник). Про незначний вплив партії більшовиків серед українського населення свідчить і те, що на виборах до Всеросійських Установчих зборів за кандидатів РСДРП(б) проголосувало 10 % українських виборців.

Саме тому, М.Дорошко, досліджуючи специфіку процесу формування більшовицьких структур влади в Україні у період революції 1917-1921 рр., дійшов висновку, що для опанування України з Радянської Росії було експортовано не лише більшовицьку політичну систему, а й керівну партійно-радянську верхівку, себто на український ґрунт було пересаджено не тільки більшовицьку систему влади, а й її носіїв, котрі мали виконувати функції окупаційної адміністрації. Саме тому апарат радянізованої України і, насамперед, його уряд, були своєрідним продовженням відповідних структур радянської Росії. Перш за все це торкалося військових та господарських структур республіки, адже Кремль, підпорядкувавши собі ці відомства позбавляв Україну можливості сформувати власні керівні органи цих галузей та, відповідно, зводив нанівець навіть паперовий суверенітет УСРР.

Отже, наша відповідь на поставлене у заголовку питання*: так.* В Україні радянська державність мала характер окупаційної: була насильницьки привнесена ззовні, а не сформувалася органічно внаслідок зусиль українського суспільства. Для опанування Україною більшовицький центр створював маріонеткові уряди, під прикриттям яких на українську територію вводилися червоноармійські загони з Радянської Росії. Протягом 1918-1920 рр. в Україні один за одним змінилося три радянських уряди, що уособлювали три періоди радянського державотворення в Україні. Кожний український радянський уряд створювався слідом за вторгненням у країну російських військ у вигляді Червоної армії, яка збройним чином знищила українську державність. Скориставшись фактичною відсутністю боєздатних збройних формувань українських національних урядів, російські радянські війська насильно насаджували більшовицьку диктатуру. Експортована Москвою, рівно ж як і сформована нею, місцева керівна партійно-радянська верхівка однозначно виконували в Україні функції окупаційної, колоніальної адміністрації, завданням якої було знищення прагнення українського народу до самостійного державного життя. Факт агресії Радянської Росії проти України, анексії та окупації території України 1918-1920 рр. нарешті ю р и д и ч н о визнано

Законом України «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті» (9 квітня 2015 р.).

Література

1. Див.: *Дерев'яний І.* До проблеми окупаційного характеру польського режиму на західноукраїнських землях у 1918-1939 рр. / І.Дерев'яний // Волинська трагедія: через історію до порозуміння: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Луцьк, 19-20 червня 2013 / укл. Анатолій Шваб. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2013. – С.121-128.
2. *Кульчицький С.* Чи перебувала Україна під радянською окупацією? [Електронний ресурс] / С.Кульчицький // День. - №107, (2007). – Режим доступу: http://www.day.kiev.ua/uk/article/podrobici/chi-perebuvala-ukrayina-pid-radyanskoyu-okupaciieyu-0
3. *Дорошко М.* Чи був більшовицький режим в Україні окупаційним? [Електронний ресурс] / М.Дорошко // Дзеркало тижня. - № 41 (670) 3-10 лист. 2007. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chi_buv_bilshovitskiy_rezhim_v_ukrayini_okupatsiyni m.html ; *Його ж.* Більшовицький окупаційний режим в Україні: міф чи реальність? [Електронний ресурс] / М.Дорошко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. - 2007. - Вип. 17. - С. 102-114. - Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/12543/7-Doroshko.pdf?sequence=1 ; *Його ж.* Номенклатура: керівна верхівка Радянської України (1917-1938 рр.): Монографія / М.Дорошко. – К.: Ніка-Центр, 2008. - 368с.
4. Див.: *Терлюк І.Я.* «Комуністична революція згори в Україні»: з історії становлення та закріплення в Україні радянської державності і права (1917-1920-ті рр.) / І.Я.Терлюк. – Львів: Каменяр, 2010. – 150с.; *Його ж.* Історія держави і права України: [навч. посіб.]. – Вид. 3-тє, перероблене / І.Я. Терлюк. - К.: Атіка, 2013. – 422-598с.
5. Див., напр.: *Винниченко В.* Щоденник. Том перший. 1911-1920 / В.Винниченко – Едмонтон – Нью-Йорк, 1980; *Мазепа І.* Большевизм і окупація України: Соціально-економічні причини недозрілості сил української революції / І.Мазепа. – Львів – К., 1922; *Шаповал М.* Хто керує Україною? / М.Шаповал // Нова Україна. – 1925. - № 2-3; та ін.
6. Див., наприклад: *Волобуєв М.* До проблеми української економіки // Більшовик України. – 1928 – № 2; № 3.
7. *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я.Тинченко. – Київ-Львів: Інст. українознавства ім. І.Крип'якевича, 1996. – 371с.
8. *Юрійчук Є.П.* Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917-1922 рр.): Навч. посібник / Є.П.Юрійчук. – К.: ІЗМН, 1998. – 124с.

9. *Дорошко М.* Чи був більшовицький режим в Україні окупаційним? [Електронний ресурс] / М.Дорошко // Дзеркало тижня. - № 41 (670) 3-10 лист. 2007. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/chi_buv_bilshovitskiy_rezhim_v_ukrayini_okupatsiynim.html

E-mail автора : i.terlyuk2406@gmail.com

У.Я. ХРЕБТАНЬ

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ НА ЗАКАРПАТТІ ЧАСУ ПЕРШОЇ ЧСР (1918-1938 рр.)

Після розпаду у 1918 році Австро-Угорської імперії українське Закарпаття увійшло до складу новопосталої Чехо-Словаччини (ЧСР). Офіційне включення краю до ЧСР відбулося за фактичних умов окупації (курсив наш – У.Х.) краю чеською і румунською арміями на підставі рішення Паризької мирної конференції, зокрема рішень Сен-Жерменського (10 вересня 1919 р.) та Тріанонського (4 червня 1920 р.) мирних договорів, укладених відповідно з новими Австрією та Угорщиною.

Згідно з Сен-Жерменським мирним договором місце українського Закарпаття («Підкарпатської Русі») у державно-правовому полі ЧСР визначалося як цілком автономної адміністративно-політичної одиниці в складі федеративної держави. Проте реально досягти Закарпаттю декларованого міжнародної угодою автономного статусу, що також був закріплений в Конституції (1920 р.) та внутрішньому законодавстві республіки, до часу відомої Мюнхенської угоди (1938 р.) не вдалося. Фактично Перша ЧСР розвивалася у напрямку централізації управління та уніфікації законодавства, що передбачали утримання й поступову інкорпорацію краю до загально-чехословацької суспільно-політичної й соціально-економічної систем. Такий тренд, зокрема, позначився і на правовому урегулюванні нотаріату як одного з елементів інституту надання юридичної допомоги.

Нормативно-правовий акт, яким запроваджувався новий порядок нотаріальної діяльності у Чехословацькій Республіці був прийнятий раніше, ніж до її складу увійшло Закарпаття. 18 березня 1919 року був прийнятий закон 155/1919, яким змінювався порядок нотаріальної діяльності, що діяв з 1871 року на землях чеських та положення законів 1874 і 1886 на землях словацьких та Підкарпатської Русі. *[6, с. 109]*. Відповідно до його статті 3 усі нотаріуси повинні були скласти присягу змісту наступного: "Присягаю, що буду Чехословацькій республіці завжди

вірний та владі її підпорядкований, що буду усіх її законів та положень дотримуватися, і свої обов'язки , як нотаріус, згідно з державними приписами, виконувати" *[9]*. Також згідно зі статтею 6 закону 155/1919 усі нотаріуси, що входили до земель Чехословацької Республіки повинні були строком до одного місяця, після того, як цей закон набуде чинності, прийняти вищезазначену присягу, а відбудеться це, коли перед судом, присяга, зазначена в статті закону буде підписана нотаріусом власноручно та скріплена печаткою. В окремих випадках, суд може продовжити строк для підписання присяги. Нотаріуси, які не виконали цього положення, або надмірно затягують його виконання, визнаватимуться, що відмовилися від нотаріальної діяльності. Міністр юстиції за узгодженням з уповноваженим Міністром по справах Словаччини, міг відкласти виконання цього положення щодо деяких районів Словаччини на строк не більше одного року.

Згодом 4 листопада 1919 року був прийнятий ще один законодавчий акт 599/1919, у якому передбачалося продовження строку виконання статті 6 закону 155/1919 ще на один рік, а також право Міністра юстиції протягом одного року від дня набрання ним чинності позбавляти права на здійснення нотаріальної діяльності, тих, хто у свої діяльності не викликає довіри, необхідної для звання нотаріуса у Чехословацькій Республіці *[10]*.

Цими двома законодавчими актами визначалися основні засади організації нотаріальної діяльності у перші роки існування Чехословацької Республіки, які в свою чергу стимулювали усіх нотаріусів служити своїй державі та дотримуватися її приписів.

18 лютого 1921 року було прийняте положення 71/1921 про міських та районних нотаріусів на землях Підкарпатської Русі у статті 1 якого зазначеного, що діяльність міського або районного нотаріуса на землях Підкарпатської Русі розпочинатиметься з дня, що буде вказаний у призначенні Міністра юстиції у Збірці законів. Нотаріусом могла бути призначена особа, що відповідала вимогам, які ставилися до державних службовців та мала необхідний обсяг дієздатності. Статтею 4 закону 71/1921 також зазначено, що Міністра юстиції призначав нотаріусів на постійну основу, а на тимчасову - губернатор Підкарпатської Русі. Міністр юстиції визначав кількість місць в кожному місті або районі та забезпечував місце для районного нотаріуса. Губернатор же мав право змінювати місце здійснення нотаріальної діяльності нотаріуса в межах Підкарпатської Русі. Ті нотаріуси, які виконували свої професійні функції, коли цей закон набув чинності, повинні були протягом 60 днів подати керівнику політичної справи в Підкарпатській Русі заяву про призначення районним або міським нотаріусом, а випадку невиконання цієї вимоги

вважалося, що особа відмовилася не тільки від здійснення нотаріальної діяльності, а й від усіх пільг, які з нею пов'язані *[8]*.

Як зазначають деякі науковці, нотаріальну діяльність того періоду, можна було назвати вільною професією, адже була вона свого роду формальною, бо у більшій мірі полягала у складанні документів, підтвердженні дійсності чи виконанні функції судових комісарів *[12, с. 47]*.

Зважаючи на таку ситуацію, існували думки, що нотаріальна діяльність може бути об'єднана з адвокатурою, або ж взагалі ліквідована, та кінцево такі думки були відкинуті як юридичної спільнотою, так і громадськістю. Нотаріуси ж прагнули тільки двох речей: чіткого розмежування між нотаріальною діяльністю, адвокатурою та судочинством, вимагаючи встановлення повноважень щодо посвідчення документів та виконання обов'язків судових комісарів *[3, с. 12]*.

1 квітня 1921 року був прийнятий Закон 161/1921, яким внесилися зміни до деяких законодавчих актів щодо юрисдикції та судового розгляду у цивільних справах та справах про майно, де статтею 10 цього Закону було визначено, що повноваження судових комісарів закріплюють за нотаріусами. Ці повноваження насамперед полягали у веденні падкових справи, оцінці майна та виконанні заповіту. Згідно з цим законодавчим актом, спадкоємці повинні були протягом 14 днів після отримання повідомлення про смерть повідомляти нотаріуса про прийняття ними спадщини, після чого протягом 4 тижнів подати до суду письмові підтвердження про бажання прийняти спадщину та необхідну заяву. Крім того, важливо звернути увагу, що якщо вартість спадкового майна була меншою ніж 2000 крон, нотаріус не брав оплати за свої послуги, проте якщо вартість майна перевищувала зазначену суму – розмір належних нотаріусу коштів визначав суд *[11]*. Однак, нотаріуси не довго раділи розширенню своїх повноважень, оскільки на їх велике розчарування цей закон був втратив чинність у 1923 році *[7, с. 15]*.

Незважаючи на те, що не всі загальнонаціональні прагнення нотаріусів були досягнуті в період першої Чехословацької Республіки, все-таки тогочасний нотаріат міг похвалитися прогресивністю, а особливо у порівнянні з радянськими правовими порядками, які прийшли на зміну.

Як зазначає Станіслав Балик при першій Чехословацькій Республіці діяло 453 нотаріальні контори з яких 258 були в Чехії, 100 на Моравії, 64 в Силезії та решта 10 у Карпатській Русі. За національною ознакою серед нотаріусів було 288 осіб чехословацької національності, 135 нотаріусів німецького походження, 5 російського, 1 русинської національності, 7 угорської, 3 єврейського та 1 польського походження. Кандидатів у нотаріуси у 1929 році було записано 138 осіб у Чехії, 42 на Моравії, 16 у Словаччині та 4 особи у Підкарпатській Русі. З точки зору походження,

серед кандидатів було 143 чехословаки, 63 німці, 2 угорці та 2 російського походження *[1, с. 34]*. Таку картину можна вважати більш ніж схвальною, адже можливістю бути нотаріусом був наділений представник будь-якої національності.

За часів першої Чехословацької Республіки неабияким досягненням було розквіт самоврядування серед нотаріусів. Одразу після прийняття закону 155/1919 було створено Асоціацію нотаріусів Чехословаччини, яка в свою чергу діяла на громадських засадах та спромоглася видавати власний часопис під назвою «Чеське права», який об'єднав усіх нотаріусів Чехословаччини, за винятком, нотаріусів німецького походження, які створили окреме об'єднання та не співпрацювали з Чехословацькими *[5, с. 112]*. Часопис мав неабияке значення для організації нотаріальної діяльності, адже у ньому можна було знайти як трудові та наукові доробки нотаріусів, федеральні звіти, витяги з нотаріальної практики, так і вакансії для шукачів роботи у нотаріальній конторі. На жаль, проіснував він тільки до 1947 року, а відповідно на Закарпатті ще раніше, та при цьому сьогодні його однозначно можна вважати важливою пам'яткою в історії організації нотаріальної діяльності часів першої Чехословацької Республіки *[4, с. 12]*.

Література

1. BALÍK, Stanislav. Střípky z historie. Ad Notam. 2009, roč. 15., č. 1. 255 s.
2. Brázda, J., Bébr, R., Šimek, P. Notářství - jeho vývoj, organizace a pravomoc : srovnávací studie 1. vyd. Praha : Academia, 1976. 377 s.
3. ČULÍK, Jaroslav. Notářstvo v uplynulém desetiletí. In Ad notam, 1999, roč. 5, č. 1, 58 s.
4. JINDŘICH, Miloslav. Notářství v českých zemích do roku 1949. In Ad notam, 2003, roč. 9, jubilejní číslo k 10. Výročí obnovy notářství v České republice, s. 2 – 14.
5. Schelle, K., Schelleová I. Kapitola z dějin notářství. AD NOTAM, 2003, č. 5. 228 s.
6. Schelleová, I., Stavinohová, J. Organizace soudnictví, notářství a advokacie. I. díl. Brno : Nakladatelství Doplněk. 1993. 171 s.
7. Štulířová Iva .Činnost notáře v dědickém řízení na praktických případech z olomoucké notářské praxe v letech 1946 – 1954. Olomouc. 2011. 87 s.
8. Nařízení vlády republiky Československé ze dne 18. února 1921 o obecních a obvodních notářích v území Podkarpatské Rus [Електронний доступ] – Режим доступу: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=2350&Section=1&IdPara=1&ParaC=2
9. Zákon ze dne 18. března 1919, jímž se prozatímně mění ustanovení notářských řádů ze dne 25. července 1871, z. ř. č. 75 a čl. zák. XXXV: 1874 a VII: 1886

[Електронний доступ] – Режим доступу: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1054&Section=1&IdPara=1&ParaC=2
10. Zákon ze dne 5. listopadu 1919,kterým se mění a doplňuje zákon ze dne 18. března 1919, č. 155 Sb. z. a n., o prozatímní úpravě notářství [Електронний доступ] – Режим доступу: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=1500&Section=1&IdPara=1&ParaC=2
11. Zákon ze dne 1. dubna 1921, kterým se mění některá ustanovení zákonů o soudní příslušnosti a soudním řízení v občanských věcech a o projednání pozůstalosti [Електронний доступ] – Режим доступу: http://www.epravo.cz/vyhledavani-aspi/?Id=2441&Section=1&IdPara=1&ParaC=2
E-mail автора : uljana.khrebtan@gmail.com

С.Б. ЦЕБЕНКО

ПРАВА ЛЮДИНИ У ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ, ПРИЙНЯТИХ У ПЕРІОД АГРЕСІЇ ЗІ СТОРОНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ (2014-2015 рр.)

Для України питання війни і миру, питання забезпечення прав людини у воєнний період є одними з найболючіших. На жаль, протягом 2014-2015 років відбувається так звана «антитерористична операція» на Сході України, яка, з одного боку, спрямована на захист життя і здоров'я населення, а з іншого – є, по суті, боротьбою за незалежність Української держави. Також, цю війну розцінюють як боротьбу за свободу і демократію Європи та світу, оскільки, фактично вперше після Другої світової війни, на європейському континенті, посягнули на зміну держаних кордонів. Усі ці події ставлять під сумнів ефективність норм міжнародного права та створюють необхідні передумови для формування нових правил, на які б погодились найвпливовіші країни світу. Підтримку територіальної цілісності України зафіксовано у Резолюції № 68/262 Сесії Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 року *[1]*.

Осторонь усіх цих подій не могли бути і релігійні організації, які ще в березні 2014 року визнали, що введення військових сил іншої держави на територію України є загрозою для миру та спокою на Європейському континенті загалом *[2]*. Мир – це дар та цінність, яку потрібно берегти, адже за відсутності миру гинуть люди та порушуються права людини.

Православні церкви у своїх документах найчастіше звертають увагу на порушення таких основоположних прав людини під час військової агресії зі сторони Російської Федерації щодо України.

Право на життя. Православ'я, засуджуючи будь-які форми раптового жорстокого чи насильного позбавлення життя, визнає, що ці факти мають місце особливо під час війни. Люди, щодо яких застосовуються насильства, напади, вбивства, тиск або котрі перебувають на території воєнних дій, позбавлені всіх прав людини, і насамперед права на життя. Погрози життю, викрадення, катування, замахи на життя, мають місце з боку проросійських найманців та сепаратистів як щодо мирного населення, так і щодо єпископів, священиків різних релігійних конфесій. Боячись за своє життя, люди змушені залишати свої будинки, свою господарку і тікати в інші області України. Станом на травень 2015 року, офіційна кількість внутрішньо переміщених осіб сягнула майже 1 млн. 300 тис. осіб *[3]*.

Право на честь і гідність. Заборона катування. Релігійні організації України закликали усі сторони військового конфлікту за жодних обставин не допускати дій, що принижують людську гідність, не використовувати тортури, не допускати викрадення людей, в тому числі з метою викупу *[4]*.

Однією з найважливіших свобод, про яку найчастіше у своїх документах згадують православні церкви, *є свобода віросповідання*. Порушення у здійсненні цього права проявляються у наступному:

1) на територіях в східних областях України, які не підконтрольні Українській державі, існують перешкоди у діяльності різних релігійних організації, крім Української Православної Церкви (Московського Патріархату). Зокрема, відбуваються обстріли храмів, погрози священнослужителям, а це призводить до того, що духовенство, з метою безпеки громадян, змушені в деяких храмах значно скорочувати кількість богослужінь, а в окремих і зовсім їх припиняти *[5]*;

2) деякі храми вимушено закриті через небезпеку для життя священиків та людей (на територіях, які контролюються сепаратистами);

3) в окупованому Росією Криму деякі храми насильно відібрано в Української Православної Церкви Київського Патріархату;

4) відбувається примусова перереєстрація релігійних організацій;

5) особливий статус і права на території, підконтрольній сепаратистам, має лише російське православ'я; щодо інших релігійних організацій, то вони витісняються з цих територій різноманітними способами (погрози, викрадення, обстріли тощо) *[3]*.

Під час військових конфліктів також порушується право на приватне і сімейне життя, адже з одного боку сім'ї розпадаються через те, що подружжя обирають різні сторони конфлікту, а з іншого – безліч сімей, які могли жити у щасті та мирі, припинили своє існування через смерть

одного з подружжя. Окремим питанням залишається права дітей на виховання у сім'ї *[6]*.

Серед прав людини, які найчастіше порушуються під час воєнних дій, є також право власності (церква закликає усі сторони конфлікту протидіяти мародерству *[4]*), свобода висловлювань (на жаль, на тимчасово окупованій території України ця свобода є обмеженою, оскільки за «інакомисліє» можна заплатити навіть життям). Українська Православна Церква Київського Патріархату вважає, що знання мов, різноманітність політичних поглядів також мають слугувати благу і єдності українського народу *[7]*.

Щодо виконання *військового обов'язку*, то, через те, що були порушені міжнародні норми та відбулась військова агресія щодо Української держави, Київський Патріархат благословляє військовослужбовців і весь український народ робити усе задля незалежності України, збереження недоторканості її кордонів, забезпечення миру і єдності у нашій державі *[8]*.

Отже, у своїх документах православні релігійні організації так чи інакше торкаються питання прав людини. Правда, протягом останніх двох років, через військову агресію Російської Федерації щодо України, усі права людини розглядаються крізь призму захисту незалежності України, її територіальної цілісності, невтручання у внутрішні справи держави, захисту мирного населення та заклику щодо необхідності виконання міжнародних норм задля збереження миру на цілому європейському континенті.

Література

1. Про створення вільної економічної зони «Крим» та про особливості здійснення економічної діяльності на тимчасово окупованій території України: Закон України від 12 серпня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1636-18.
2. Заява Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року [Електронний ресурс] (2 берез. 2014 р.). Режим доступу : http://vrciro.org.ua/ua/statements/380-council-of-churches-statement-on-decision-of-russian-military-invasion.
3. Лист Патріарха Київського Філарета до Вселенського Патріарха Варфоломія [Електронний ресурс] (1 верес. 2014 р.). Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/57507/.
4. Комюніке круглого столу церков і релігійних організації України а Росії [Електронний ресурс] (12 верес. 2014 р.). Режим доступу : http://risu.org.ua/UA/INDEX/RESOURSES/CHURCH_DOC/ECUMEN_DOC/57633/.

5. Заява Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату з приводу діяльності контрольованих і заохочуваних з Росії терористичних та сепаратистських сил. [Електронний ресурс] (16 трав. 2014 р.). Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/56432/.
6. Звернення Собору Єпископів Української Православної Церкви Сполучених Штатів Америки [Електронний ресурс] (16 квіт. 2014 р.). Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/diaspora_doc/56108/.
7. Заява Патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета з приводу ескалації насильства в Україні [Електронний ресурс] (3 трав. 2014 р.). Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/56282/
8. Заява Архієрейського Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату з приводу російської окупації Криму та проявів сепаратизму [Електронний ресурс] (12 берез. 2014 р.). Режим доступу: http://risu.org.ua/UA/INDEX/RESOURSES/CHURCH_DOC/UOCKP_DOC/55675/.

E-mail автора : smombd@ukr.net

Л.Б. ШЕВЦІВ

СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ВІЙНІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Існування такого явища як війна має давню історію. Адже від початку існування людства в різних формах проявлялися конфлікти між людьми та їх групами. В ході розвитку цивілізації розвиваються і способи й методи ведення війни. Окрім цього, з часом змінюються і погляди людей на явище війни, в одну епоху війни прославлялися і вихвалялися, а в іншу засуджуються і вважають неприпустимим способом вирішення конфліктів. Такі погляди залежать від розвитку суспільства та розвитку військової майстерності і засобів ведення війни. Тому розглянемо думки науковців та філософів про війну та її особливості.

Теорія справедливої війни має давню історію, впродовж якої вона змінювала свою сутність і складові компоненти. Її метою було виправдання і обмеження зла війни. Термін справедлива війна зустрічається ще в Арістотеля в його праці «Політика» і використовується при описанні воєн, які велися греками «в ім'я поширення культури і цивілізації» проти не греків, бо ті вважалися варварами. Насправді причиною цих воєн було поширення політичного та економічного контролю над новими територіями *[3]*. Римський політик і оратор Марк Тулій Ціцерон звернувся до питання війни у праці «Про обов'язки». Ціцерон вважав війну крайнім заходом, до якого слід вдаватися лише в

окремих випадках. Римський оратор відзначав: є два методи вирішення конфліктів – дискусія і застосування сили, що означає насильство або війну. Війна не може бути справедливою, якщо тільки вона не ведеться для відновлення втрачених цінностей, відбиття агресії, проти поневолення або як виконання священних обов'язків перед союзниками. Ціцерон перераховував умови і правила, виконання яких могло виправдати війну. Ще до розв'язання війни повинні бути подані офіційна вимога сатисфакції, за виконання якої ворожа сторона може уникнути війни, та попередження щодо можливого початку війни. Лише після подання попередження слід формально оголосити війну. Справедлива війна включала покарання ворога за злочини. Після ж перемоги потрібно виявити до ворогів милість, якщо вони не діяли із даремною жорстокістю Ціцерон присвячує окремий розділ трактату військовій моралі. Основні його положення такі: війна – вимушений акт і допустима лише тоді, коли переговори не мали позитивного результату. Причиною війни може бути лише оборона своєї держави, а метою її повинен бути стійкий мир. Ставитися до переможених треба людяно. Ті, хто здався на милість переможця, мають право на пощаду. Всупереч самому собі, давньоримський політичний діяч допускає та виправдовує війни заради слави. Це є наслідком його переконання, що Рим виконує всесвітньо-історичну місію *[4, с.328-330]*. Погляди на військове розв'язання конфліктів на такому ранньому етапі розвитку цивілізації мають загально-моральні принципи справедливості та раціональні засади врегулювання війни, визначення винних сторін та встановлення відповідальності.

Святий Амвросій також вважав, що той, хто не відвів удар ворога від свого товариша, якщо міг, є так само винним, як і той, хто бив і чинив несправедливо. Мета етики справедливої війни полягала не у виправданні насильства, а в обмеженні його масштабів у світі, де сила є трагічним, але необхідним знаряддям політичного процесу *[3]*. Голландець Г.Гроцій звернувся до аналізу концептів війни і миру в своїй фундаментальній праці «Про право війни та миру». Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права. Г. Гроцій однозначно засуджує безглузді жорстокість і віроломство, що супроводжували війни між сучасними йому державами, зокрема Тридцятирічній війні. Він заявляє, що серця людей, втомлені війною, прагнуть встановлення миру. Виправданням війни може бути, за Г. Гроцієм, або крайня необхідність, або істинна любов до людей [*1, с. 325]*. Г.Гроцій переконує в тому, що війну хибно вважати мистецтвом через її жахливість. Він з'ясовує, що саме може вести до воєн і що є кінцевою метою війни: «Всі взаємні суперечки осіб, що не пов'язані в єдине загальним внутрішньодержавним правом, стосуються стану війни чи миру;

такими є суперечки тих, які ще не об'єднані в народ, чи тих, хто належить до різних народів, – як приватних осіб, так і самих правителів, а також осіб, що мають такі ж права, як і правителі, а саме – осіб знатного походження і вільних громадян у республіках... Сама ж війна приводить нас до миру як до своєї кінцевої мети». За Г. Гроцієм, війну можуть спричинити необхідність самозахисту, повернення того, що належить, або повинне належати нам, чи ж заради покарання правопорушника *[1, с. 326]*.

Оскільки неможливо запобігти війнам між державами, то війна, за переконанням Г. Гроція, повинна вестися відповідно до принципів права й гуманності. Г. Гроцій дискутує з тими, хто стверджує, що ніби те в міжнародних відносинах все вирішує сила і що під час війни всі закони припиняють свою дію. Він намагається інакше вирішити проблему співвідношення війни і миру. Для оцінки дій воюючих сторін Г. Гроцій використовує критерій внутрішньої справедливості, за допомогою якого обґрунтовує необхідність обмеження жахів війни. Він радить уникати вбивств, якщо для цього є хоч найменша можливість, бо воно несумісне із заповіддю любові до ближнього *[1, с. 191]*. Г. Гроцій вважає війни невід'ємною умовою існування людства, але визнає, що вона несе великі нещастя. Тому, радить він, якщо не певні у справедливості війни, що може розпочатися, то віддайте перевагу мирові. За Г. Гроцієм, є три способи запобігання війни. Суперечка, що готова перетворитися на війну, може бути вирішена за допомогою переговорів; сторони можуть обрати третейського суддю; суперечку можна вирішити за допомогою жеребу. Навіть справедливі війни треба починати обачно. Існують ситуації, за яких доцільно відмовитися від цих воєн. Коли ж війна стала неминучою, вона ведеться заради укладення миру. Доктрина «справедливої війни» розглядалась на II Ватиканському соборі і є складовою католицького катехізму *[1, с. 191]*. Теорія «справедливої війни» формувалась протягом тривалого часу і сьогодні вона не стільки виправдовує певні війни, скільки визначає критерії, за якими війна може бути визнана справедливою, та обмежує засоби ведення такої війни. Звідси випливає: поняття «справедливої війни» не є позитивним концептом, справедливі війни визнаються злом, але меншим і необхідним. В цьому міститься суперечність цієї доктрини.

В книзі «Про війну» Карл фон Клаузевіц писав: «Якщо ми захочемо охопити думкою як одне ціле всю незліченну кількість єдиноборств, з яких складається війна, то краще всього уявити собі сутичку двох борців. Кожен з них прагне за допомогою фізичного насильства примусити іншого виконати його волю; його найближча мета – зруйнувати супротивника і тим самим зробити його не здатним до всякого подальшого опору». Крім єдиноборства, для Клаузевіца характерна ще одне порівняння війни: «Бій у

великих і дрібних операціях становить те ж саме, що сплата готівкою при вексельних операціях: хоч віддалено ця розплата,як не рідко наступає момент реалізації, коли-небудь його час настане».

Далі Клаузевіц вводить два поняття, необхідні на його думку для аналізу війни: «політична мета війни» і «мета воєнних дій». Політична мета війни як первинний мотив повинна бути вельми істотним фактором: що менше жертва, яку ми вимагаємо від нашого противника, тим менший опір ми можемо від нього чекати. Але що нікчемніші наші вимоги, тим слабкіше буде й наша підготовка. Інколи політична мета може співпасти з військовою, наприклад,завоювання відомих областей; часом політична мета не буде сама по собі придатна, щоб служити вираженням цілі, військових дій. У своїй книзі Клаузевіц аналізує зв'язок війни з політикою. Він вважає, що війна в людському суспільстві – війна цілих народів, і притому народів цивілізованих, – завжди випливає з політичного становища і викликається лише політичними мотивами. Війна, на його думку, є не тільки політичний акт, а й справжнє знаряддя політики, продовження політичних відносин, здійснення їх іншими способами. Те, що залишається в ній своєрідного, відноситься лише до своєрідності її коштів *[2, с. 28]*. Справді, якщо подивитися на питання війни лише з економічних та політичних аспектів, не враховуючи при цьому людський аспект (моральний), війна може виступати як один з видів політичних відносин. Адже в ході війни є сторони більш чи менш зацікавлені (як при укладенні міжнародних угод), є вигідне чи незручне становище (як при певній міжнародній обставині), є та сторона яка отримала вигоду, а є та яка несе втрати (як при виконанні міжнародного зобов'язання чи угоди).

Отже, відколи існує людство – відтоді існує проблема війни і миру. Звісно, цю споконвічну проблему не могла оминути філософська наука. Вчені, науковці, філософи розглядали причини та умови війн, їх наслідки, та найважливіше, доцільність. В більшості висновків руйнуючі наслідки війни не виправдовують її цілей, навіть найблагородніше мета не може досягатися такими матеріальними і людськими жертвами як це відбувається під час збройних конфліктів. Тому впродовж історії і до сьогодні активно розробляються ідеї пацифізму та «справедливої війни» з метою визначення засобів і способів міжнародного та державного впливу для збереження миру.

Література

1. *Гуго. Г.* О праве войны и мира. – М., 1994. – 564с.
2. *Клаузевіц К.* Про війну. – М.,1990. – 276с.
3. *Семчинський К.* Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів [Електронний ресурс]: – Режим доступу:

http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/20641/11_Semchinsky.pdf?sequence=1
4. *Утченко Л.* Цицерон и его время. Изд. «Мысль». – М., 1972. – С. 328-330.

E-mail автора : Shevziv@i.ua

М.І. ЯСІНСЬКА

УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ ПРОТИ ЗОВНІШНЬОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ С. ШЕЛУХІНА

Як і всюди на європейському континенті в XIX столітті в російській частині України серед української шляхти та серед вищих прошарків козацтва були інтелігенти, які почали цікавитись культурою та мовою та покликали до життя національний рух. Помірні вимоги та гуманістична спрямованість їх діяльності зіткнулась із жорстокими репресіями. Ведучи мову про військову окупацію, ми недостатньо уваги надаємо питанням світоглядної, ідеологічної окупації. Успіх у цій боротьбі власне і дозволяє з часом закріпити окуповану територію як власну, не відчувати окупанту загрози від підкорених територій. На небезпеках такого роду окупації особливо виразно наголошував С. Шелухін у своїх історико-правових розвідках та теоретико-правових ідеях, роз'яснюючи причини тривалої та успішної природи підкорення України сусідньою державою. Для російської історіографії, попри драматичні державні і політичні пертурбації, схема Карамзіна загалом залишається і досі недоторканою «священною коровою» *[3]*. Відомо, що панівні кола Росії постійно намагалися імперсько-історичними міфами впливати на душі поневолених народів, зокрема українського. Українські дослідники відзначають, що російська держава протягом віків мала ідеократичний характер, тобто влада в Росії спиралася не на систему законів, а на певну систему ідей: самодержавство, православ'я, панславізм, марксизм-ленінізм, євразійство тощо. Ідеократична держава відводить чільне місце історіографії: остання має навчати, пояснювати й виправдовувати дії політичного режиму *[2]*. Ми теж бачимо, що центр ваги розташований у сфері ідеологічного – у той чи інший переконати українців, що вони не існують і відповідно – немає сенсу в опорі військовій окупації. Така практика виявила свою успішність в минулому, і відповідно – історичний досвід зберігає актуальність і для сьогодення.

Про події, які мали місце під час Визвольної боротьбу 1917–1921 рр. писало багато дослідників, серед яких С. Шелухін, О. Ейхельман та ін.

Вони здійснювали аналіз причин поразки українського народу у боротьбі за незалежність.

Варто порівняти сучасну боротьбу за відстоювання незалежності та територіальну цілісність з подіями, які мали місце в історії України десятки років тому, зокрема, визвольна боротьба 1917–1921 рр. Детальну оцінку подій того часу дав С. Шелухін, який адекватно оцінював ставлення сусідніх країн до України та заявляв про те, що жодна з них не зацікавлена в нашій самостійності.

С. Шелухін у своїх працях критично оцінює роботу еліти у відношенні творення української держави. Він пише про те, що політики прийшовши до влади та зайнявши відповідальні посади не усвідомили проблем, які слід вирішувати для збереження державності України, не сформували чіткої концепції державного управління. Крім того, негативно відбилась на визвольній боротьбі незавершеність процесу формування нації, відмінність між національними та соціальними завданнями визвольного руху, його обумовленості зовнішніми політичними й насамперед військовими факторами.

Після неодноразових невдалих спроб досягнути свободи, у 1991 році було проголошено незалежність України. Цьому передувало прийняття Акту проголошення незалежності України позачерговою сесією Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року. Проголошення цього Акту поклало край юридичному існуванню Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Після більш ніж двох десятків років незалежності, Україна знову опинилась в умовах відкритої спроби зруйнувати суверенітет країни, керованість політичними та соціально-економічними процесами. Піддалась посяганням на свою свободу та самостійність. Вже більше року в Україні триває війна, в якій гинуть люди, війна, через яку люди змушені тікати з своїх домівок, війна, яку офіційно ніхто не визнав. Все почалось з того, що 17 березня 2014 — самопроголошена Верховна Рада АР Крим проголосила «незалежність» півострова з метою його подальшого входження до складу Російської Федерації *[1]*.

На цьому агресія зі сторони Росії не припинилась, навпаки, посилилась. Сусідня держава зосередилась на східній частині України, прагнучи створити "Новоросію", здійснюючи руйнування державної незалежності України більш приховано, порівняно з минулим. Такі засоби зовнішнього впливу, отримали назву "гібридної війни".

Щодо реакції світу на ситуацію, яка склалась в Україні, то вона розділилась на дві позиції, одні підтримують Україну у боротьбі з загарбником, інші на стороні Росії.

Аналізуючи ситуацію, яка склалась та діяльність політиків, у даній ситуації можна провести аналогію з діяльністю державних діячів, які очолювали Визвольні змагання 1917-1921 рр. та їх характеристику відомим тогочасним правником С. Шелухіним. Політичну еліту того часу та її діяльність вчений оцінював досить критично. Аналізуючи дії української інтелігенції, С. Шелухін констатує: «Українська інтелігенція самостійно не думає, шукає орієнтації, і покірна та податлива інтересам того, на кого орієнтується» *[6]*.

Цікавими є думки С. Шелухіна про причини поразки українських визвольних прагнень 1917–1921 рр. Одною з найголовніших причин поразки була відсутність міцного державного центру, де опинились здебільшого випадкові, некваліфіковані люди, які «боялись людей розумних, конкуренції і намагалися проводити кругом таку ж бездарність як самі», були «нездатні до сердечної і чистої критики, яка необхідна для державного діяча» *[4]*. Важливим є відзначення С. Шелухіним факту необхідності армії. Зокрема, він зазначає, що кожен народ для оборони своїх прав від нападників, повинен мати свою постійну армію, поки панує дипломатія грубої сили та насильство.

У своїх працях вчений констатує факт необхідності організованої зовнішньої сили, спроможної чинити опір військовій окупації загарбника. Також він підкреслює необхідність формування в суспільстві ідеї визнання правосвідомістю народу самооборони як його природного права та обов'язку. Для забезпечення своїх прав достатньою силою варто подбати. Свобода потребує певного інструментарію для свого захисту. І збройні сили, спроможні забезпечити захист від зовнішньої агресії є необхідним інститутом. Вони захищають основне право – право на життя і безпеку. Тому так послідовно С. Шелухін звертається по проблеми функціонування української держави, як держави правової. Існування права є основою державного, соціального й особистого життя, ладу, культури й цивілізації. Саму державу, як правове явище, тоді тільки можна вважати справді за державу нормальну, коли вона являє собою правову державу. Право є свободою того, кому належить.

Таким чином бачимо, що будь-які дії, вчинені проти прав і свободи Української нації є, були і будуть злочином, як проти України, так і проти людства. Польський, Чехословацький, Литовський, Грузинський рух не трактувались як сепаратистський у розумінні державного злочину, а вважались природною боротьбою поневолених і скривджених насильством. Названі народи, так само, як народ український, боролися за свої права, поки не досягнули своєї цілі. Ця боротьба й досягнення її мають офіційне міжнародне призначення і загальне визнання. Український народ як і інші народи, боролись за свою свободу та права за

такими ж принципами, з такими ж цілями та з ідентичним правовим ґрунтом, тому й відносини до нього і з боку Москвинів, і з боку всіх, повинні бути такі самі. Крім того, хто з чехів, поляків, литвинів, фінів, грузинів осуджував би український самостійницький рух, той повинен був би осудити й своє право на державність, самостійність, незалежність і свій цілком аналогічний до українського визвольний рух, бо український народ має на нього не менше прав *[5]*. Визнаючи право свободи для всіх, необхідно усвідомлювати можливість боротьби за цю свободу. Важливим є той факт, що право є свободою того, кому належить.

Не зважаючи на всі обставини, ми повинні відстоювати свою незалежність та боротись за гідний рівень життя. Для того, щоб країна розвивалась, в її розвитку повинні бути зацікавлені як політичні діячі так і народ.

Ззовні все в Україні виглядає надто хаотично, але цей хаос є відкритим хаосом, який всі громадяни України можуть відкрито обговорювати на відміну від наших сусідів, які мають на даний час майже такий самий хаос, але під ширмою «порядку».

Література

1. Електронний ресурс: http://news.finance.ua/ru/news/~/321376
2. *Наконечний Є. П.* Украдене ім'я: Чому русини стали українцями /Передмова Я. Дашкевича.– 3-є, доп. і випр. вид.– Львів, 2001.– 400 с.
3. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19–20 століття // Український історик.– 1971.– № 1/2.– С. 5-12
4. Ф.3882 Особистий фонд професора Отона Отоновича Ейхельмана, 1919–1933 рр. оп.1. Спр.15. Листи М. Левицького, Антоновича, Садовського та ін. до Ейхельмана, 80 арк.
5. *Шелухін С.* Історично-правні підстави Української державності / С. Шелухін. – Вінніпег. 1929. – 124 с.
6. *Шелухін С.* Україна / С. Шелухін. – Прага: Вид-во УВУ, 1937. – 96 с.

E-mail автора : marianna.yasinska@ukr.net

ЧАСТИНА ІІ.

Асоційовані питання

І.П.АНДРУСЯК

ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ ПРО ҐЕНДЕРНУ РІВНІСТЬ

Розглядаючи становлення і розвиток ідеї ґендерної рівності в українській правовій думці другої половини XIX ст. необхідно звернути особливу увагу на постать Володимира Барвінського. Сьогодні це ім'я мало що говорить не тільки пересічному читачеві, але й історикам. В той же час це унікальна людина, яка проживши дуже коротке життя, стала ключової фігурою українського національного життя, як в Галичині, так і поза її межами.

Юрист за фахом, журналіст, громадський діяч, письменник і публіцист, він, без перебільшення, зробив свій внесок у розвиток всіх аспектів тогочасного українства. І напис на його могилі, яка знаходиться на Личаківському цвинтарі у Львові, «Щирому труженикові своєму – вдячна Русь-Україна», є не тільки даниною пам'яті, але й усвідомленням його заслуг перед українським суспільством.

Тим більш актуальною і показовою видається увага Володимира Барвінського до становища жінки, ґендерних проблем та необхідності утвердження ґендерної рівності як необхідної передумови нормального розвитку українського народу. В літературі з історії українського жіночого руху постать Володимира Барвінського або залишається поза увагою (Марта Богачевська-Хомяк, Мирослава Дядюк, Оксана Маланчук-Рибак), або згадується побіжно, як от у праці Бориса Савчука: «Різних аспектів, пов'язаних з піднесенням суспільної активності жіноцтва, особливо в царині літератури, – торкалися Омелян Огоновський, Михайло Возняк, Володимир Барвінський, Осип Маковей, Кирило Трильовський» *[1, с. 4]*. В іншу місці наведена цитата з повісті «Скошений цвіт», якою проілюстровано негативне ставлення консервативного галицького суспільства до жіночої освіти, проте не вказано, що а) сам Володимир Барвінський рішуче виступає проти такої позиції; б) цей його твір є, по суті одним з перших, де з такою гостротою ставиться питання про становище жінки з т. зв. заможного класу.

Постать Володимира Барвінського в аспекті зародження і розвитку ідеї ґендерної рівності в українській правовій думці цікава і важлива насамперед тим, що він, на відміну від Михайла Драгоманова, Івана

Франка, Михайла Павлика, які розділяли певні ідеї популярного на той час в Європі соціалістичного вчення, завжди перебував на ліберальних і демократичних позиціях. З цього можемо зробити висновок, що ідея ґендерної рівності в українській правовій думці була притаманна всім прогресивним національним громадським, культурним і політичним діячам. З другого боку, перебування українського народу в пригнобленому становищі обумовлювало необхідність консолідації всіх представників народу в боротьбі за соціальні, національні, політичні та культурні права. Тому видається не достатньо аргументованим підхід до окреслення українського жіночого руху як феміністичного, з огляду на те, що фемінізм як політична ідеологія передбачав, перш за все консолідацію жінок у боротьбі за свої політичні та інші права з чоловіками, які в своїй релігійні приналежності, національності та соціальному статусі були однакові з ними.

Володимир Барвінський народився 25 лютого 1850 року в Шляхтинцях на Тернопільщині в родині священика. Добре знаючи середовище тогочасного духовенства, він пізніше в своїй повісті «Скошений цвіт» напише про головну героїню Маланію: «Ціле духове виховання, коли можна так назвати ті враження, які з перших літ до дозрілого віку громадяться в пам'яті чоловіка і надають йому свій світогляд, розуміння життя і людей, все те виссала Маланя з молоком своєї мамки (годувальниці – *І. А.*), що була її душевною повитухою. І тим була Маланя дитиною нашого люду, вихованою після народної педагогії у її чистоті, а тільки окрашеною зверхними барвами на пів світового виховання попівських дочок. Дволітній курс писання й читання, рахунків і німецького тибля, та чотирилітнє студіям ношення довгої сукні і поворотів по піввоскованих помостах наших інтелігентних салонів, могли щонайбільше трохи притемнити, але не перейначити її духове життя, що віддихало любов'ю народних пісень любовних та буяло фантазією наших казок» *[2, с. 25-26]*. Саме ці спостереження за намаганням представників духовенства якомога далі дистанціюватися від рідного народу, утвердили його в переконанні, що тільки національно свідомі жінки зможуть закласти міцні основи формування і розвитку національної свідомості народу. Тут важливо підкреслити, що Володимир Барвінський, реалістично дивлячись на стан та проблеми тогочасного українського суспільства не будував якихось штучних конструкцій чи ідеальних планів, на відміну від ряду представників тогочасної української молоді. Його програма політичного розвитку українського народу в Галичині містила ряд вимог, що базувалися на тогочасному законодавстві, але ігнорувалися крайовою адміністрацією. Вона була прийнята як резолюція першого українського Народного віча, що відбулося 18 листопада 1880 року. Його ініціатором та організатором

був сам Володимир Барвінський. Це, зокрема, «повна рівноправність всіх народів австро-угорської монархії», надання державної та крайової допомоги економічному розвитку українського селянства, реальне виконання норми конституції про забезпечення права на освіту рідною мовою та повноцінний розвиток україномовної початкової, середньої та вищої освіти. Іншими словами - завданням українців було реально добитися для себе закріплених конституцією та чинним законодавством прав та свобод *[3]*. Тому ставити в цих умовах завдання зрівняння в політичних правах чоловіків і жінок було зовсім не реалістично. Історик Іванна Черчович зазначає: «До включення жіночої теми до концепції української «органічної праці» у контексті розвитку національного руху великою мірою причинився В. Барвінський. З його листів до Ольги Гузар, надрукованих уже після смерті у журналі «Правда», видно контури розуміння В. Барвінським питання жіночої освіти». А далі стверджує: «Відкидаючи ідею емансипації за західноєвропейським зразком, він зосереджував увагу на потребі зберігати і примножувати інтелектуальні сили русинів у межах власного народу, зокрема, не витрачати їх задля розвитку національно чужого товариського простору» *[4, с.16]*. З цим важко погодитися, бо очевидно ідея емансипації жодним чином не пов'язувалася з товариським життям, тому немає підстав стверджувати, що Володимир Барвінський її відкидав, просто в тогочасних умовах першочерговим і реальним завданням було піднесення рівня освіти народу загалом і жінок зокрема. Тому у вище згадуваній резолюції окрема увага була звернута на потребу створення і повноцінного функціонування двох українських жіночих учительських семінарій у Львові та Перемишлі. Тут також треба пам'ятати, що саме слово емансипація в тогочасному суспільстві сприймалося з осторогою. В книзі «Споминки про життя і діяльність Володимира Барвінського», що її видала «Просвіта» до першої річниці його смерті наводячи уривок з листа до Ольги Гузар, в якому Володимир Барвінський пише: «я вважаю «жіноче питання», хоч не в значенню західного емансипаторства, для нас так важливим, так життєвим, що гріх було би його мовчки поминати» додали примітку до цього терміну «В деяких краях західної Європи і в Америці домагались, щоб жінки займали таке становище в житті публічнім (в урядах, школах та ін.) як мужчини» *[5, с. 44]*. В повісті «Скошений цвіт» письменник вживає цей термін в іронічному контексті, коли один з героїв о. Юрій «помахуючи руками, мов лихі мари від себе відганяючи. «Най йому не забагається еманципатки ! Хорони його Господи, хорони Господи» *[2, с. 192]*. Знаючи наперед таку реакцію широкого загалу, він надає перевагу окресленню реальних можливостей, як от розвиток жіночої освіти, перед більш теоретичними і для тогочасного суспільства малозрозумілими словами.

Для тогочасної Галичини більш важливим було артикулювати питання жіночої безправності, коли «можна безкарно топтати дівочу красу, в шматки роздирати жіноче серце, глумитися над неволею жінки! Можна, бо ніхто не здіймає голосу в твоїм імени, а тобі відібрали голос у нашій суспільности, зав'язали уста, не дали змоги знятися із власної неволі, і власними силами стояти у життю. Чи довго се триватиме – не знати» *[2, с. 18-19]*.

Живучи в суспільстві, яке на 90 відсотків складалося зі селянства та прагнучи всіма силами допомогти цьому селянству вирватися з економічних негараздів, навчитися відстоювати свої інтереси, стати повноправним господарем на своїй землі Володимир Барвінський пише зрозумілі і доступні для широкого загалу книжки, в яких у художній, легко зрозумілій і сприйнятливій формі викладає програму практичних дій. Однією з них була «Тридцять літ тверезості. Оповідання про те, що треба робити, щоб статися тверезим чоловіком», яка була опублікована в 1876 році достатньо великим і на сьогодні накладом – 4000 примірників. Поряд з ідеями необхідності просвіти, боротьби з пияцтвом, ощадністю тут піднято проблеми неприпустимості такого поширеного явища, як домашнє насильство, питання взаємовідносин в сім'ї як основи особистого щастя, матеріального добробуту та сили громади і народу. Устами одного з персонажів автор звертає увагу на те, «як часто трафляється лихе життя між чоловіком і жінкою, як розточує незгода щастя людей, добро родини і добро людськості. «Аж сором дивитись по наших селах! Чи в свято, чи в будень почуєш лайки, сварки, крики і зойки! А спитаєш хто се так лається: чоловік і жінка! Хто се так плаче: жінка, що її чоловік руки пообтовкав! Хто се так лементує? Се діти, що їх батько враз з матір'ю прогнав! І такі чудовища діються по цілих селах, та вже й така половиця пішла: лихий той чоловік, що своєї жінки не б'є! Чи ж се не ганьба для нас! /…/ Як же діти мають шанувати матір, коли батько її ганьбить перед дітьми! Як пошанують такого чоловіка інші люди, коли він сам своєї слави не пошанує! Так то через нашу злість йде в нівевць наше щастя, спокій в домі, любов у родині! І виходить з того, що вже малі діти не поважають своїх родичів, що жінка вкривається перед чоловіком, а чоловік робить наперекір жінці, а з того йде нелад в хаті, нелад в господарстві і нещастя в життю» *[6, с. 98-99]*.

Таким чином можна зробити висновок, що питання ґендерної рівності, тобто рівності всіх людей для Володимира Барвінського є складовим елементом забезпечення в суспільстві свободи і справедливості, умовою його ефективного розвитку та економічного процвітання, які можуть бути досягнуті тільки в умовах забезпечення можливостей для повноцінного національного життя. Без належних умов для національного розвитку народ, кожен його представник ніколи не буде мати можливостей для забезпечення своїх індивідуальних прав і свобод. Цього можна досягнути

тільки шляхом консолідації всіх представників народу. Селяни повинні все робити для економічного піднесення , першим кроком до цього є відмова від пияцтва, консолідація громади, поширення просвіти. Жінки, усвідомивши свою відповідальність за долю і майбутнє своїх дітей і всього народу повинні стати першими і головними вихователями національної свідомості та гідності. Всі разом повинні, користуючись умовами, що ї надає чинне законодавство, формувати повноцінне українське громадянське суспільство як мережу найрізноманітніших форм громадської самоорганізації, які зможуть забезпечити кожному членові суспільства всі його економічні, культурні, освітні, духовні запити і потреби. Основою ж і громади, і народу є, за глибоким переконанням Володимира Барвінського, сім'я, родина. «В кругах родинних загріваються і розпалюються патріотичні серця знаходять свій привіт за доконане діло, заохоту до дальшої праці та нагороду за труди. І потужна сила тих народів, як могуче і потужне жіноче чутє, глибокий патріотизм як материнська любов, непохитна їх віра, здорове життя, бо воно повне, а не одностороннє, родинне, товариське і правді народне /…/ Аж тоді, коли наш патріотизм буде мати родинну підставу, коли праця для добра народу знайде широкий приют в наших сім'ях, а хоч «одна сльоза з очей карих» в нагороду за народний труд – не буде тільки поетичною мрією і нереальним бажанням, тоді доперла будемо мати тверду підставу своєї рідної, надійної інтелігенції, тривалу підставу нашого дальшого розвою» *[5, с. 44-46]*. Саме тому, на його думку, потрібно більше і ширше висвітлювати в газетах і журналах, окремими виданнями різні проблеми які хвилюють, або можуть зацікавити українське жіноцтво. Необхідно налагодити випуск різноманітної, в тому числі й розважальної літератури для жінок українською мовою. Але цього недостатньо. Важливим є ґрунтовне національне виховання. З цією метою необхідно дати виклад української історії для жінок формі, показавши й роль та значення жінки протягом цієї історії, її становище і статус в різні періоди історії. А також «треба і наших женщин ознакомити з тим, як тепер глядать в Європі на питання жіноче, чого домагається саме жіноцтво» *[5, с. 47]*. При цьому усвідомлюючи важливість таких складових ґендерної рівності, як можливість доступу до освіти та, відповідно, до професії і економічної самостійності, він устами своєї героїні підкреслив: «Доки жінка не зможе стояти своєю силою і працею у світі, доки буде замкнений світ перед нею, доти все будемо мати безліч сліз і нещастя між нами. Без того все таки буде жінка невольницею. Залихим чоловіком мусить погибати в поганій поневірці, - а в сирітстві мусить гинути з жебручим патиком в ріці. А най би вона мала належне образованє і вихованє, тоді дала б вона собі раду в світі» *[2, с. 198]*. Для Володимира Барвінського це було очевидно. Він все

робив для того, щоб це стало очевидним для більшості. Йому багато що вдалося.

Література

1. *Савчук Б.* Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1999. – 280 с.
2. *Барвінський В.* Скошений цвіт (виїмок з галицьких образків // Василь Барвінок (Володимир Барвінський). – 2- вид. – Київ – Ляйпціґ : Українська Накладня, [1910]. – 292 с.
3. Резолюціи предложенѝ комитетомъ для Іосифиньского обходу до ухвалы Народного Вѣча Русиновъ дня 18(30) листопада 1880 // Дѣло, 19 листопада (1 грудня) 1880, Р. 1. – Ч. 89.
4. *Черчович І.* Українки у Львові на початку XX століття: у світлі щоденних практик // Іванна Черчович. Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/NZTNPU_ist_2013_1_5.pdf
5. Споминки про житє и дѣяльность Володимира Барвѣньского. – У Львовѣ : Коштомъ и заходомъ товариства «Просвѣта, 1884. – 136 с.
6. *Барвінський В.* Трийцять лѣть тверезости. Оповѣданє про те, що треба робити, щобъ статися тверезымъ чоловѣкомъ. Написавъ Володимиръ Барвѣньский. - Львів, 1876. – 130 с.

E-mail автора : aip2604@ukr.net

М.Я. БОЙСАН

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУТНІСТЬ НАРКОТИЗМУ

Про вживання людьми різних речовин, що змінюють поведінку, відомо з глибокої давнини. Існує припущення, що перше знайомство людини з наркотиками відбулося в ранньому палеоліті. З розвитком суспільного життя стали виділятися особистості, які виконують особливі функції і впливають на суспільне життя. Це вожді племен, чарівники, маги, шамани, жерці. У давнину право вживання наркотиків мали тільки вони. Для простих смертних на ці засоби було покладено табу, а їхні рецепти зберігалися в строгому секреті. Таким чином, привілейованим класам вдавалося захистити народ від самознищення.

Відомі факти використання людьми кам'яного віку різних рослин, які викликали фізіологічні та психологічні зміни, а саме опію, гашишу та кокаїну для підняття бойового духу та зміни психічного стану під час релігійних обрядів. За словами І.М. П'ятницької, «опій відомий людству, принаймні, протягом шести тисяч років» *[1, с.57]*. Про його снодійну дію

згадується в шумерських таблицях, що датуються четвертим тисячоліттям до н.е. У другому тисячолітті до н.е. опій знали народи, які населяють Східне Середземномор'я. Про його дії згадують Гешод (VIII ст. До н.е.) і Геродот (V ст. до н.е.).

У Південну Азію культуру опію і навик його вживання занесли війська Олександра Македонського (IV ст. До н.е.). З Індії опій поширився по всій Південно-Східній Азії. У Європі введення опію в медицину приписують Парацельсу (XVI ст.).

Археологічні дослідження свідчать, що вже у 6400 році до н.е. люди знали пиво та деякі інші алкогольні напої. Мабуть, процеси бродіння були відкриті випадково (до речі, виноградне вино з'явилося лише у V-IV віці до н.е.), а перше письмове свідчення використання інтоксикатів – розповідь про пияцтво Ноя з Книги Буття *[2, с.580]*.

Близько 2700 року до н.е. в Китаї як чай використовували коноплю. Імператор Шен Нунг пропонував своїм підлеглим вживати його як ліки від подагри та при розпорошенні уваги.

Масове вживання наркотиків в Європі датують в дев'ятнадцятому столітті, в період, коли група інтелектуальних авантюристів почала експериментувати над власною свідомістю, вживаючи наркотики, привезені з Єгипту та Індії. На початку двадцятого століття зріс інтерес до засобів, здатним змінювати стан психіки.

Масштаби наркотизму стали розширюватися, люди активно стали долучатися до вживання наркотиків. Всі ці процеси відбувалися в умовах практично повного замовчування, що притупляло пильність правоохоронних і медичних органів, широких кіл громадськості, в тому числі науки, сім'ї, школи і по суті справи полегшувало поширення наркоманії. Майже не проводилися наукові дослідження такої важливої проблеми, не розроблялися науково обґрунтовані стратегії боротьби з таким явищем як наркотизм. Майже в усіх столицях християнської Європи легально працювали опіум-салони і це при тому, що християнство вважає вживання наркотичних засобів великим гріхом. Узагалі ж, до XX століття фактично не було ніяких обмежень щодо вживання наркотиків.

Перше велике соціологічне дослідження наркотизму на території СРСР було проведено у 1967–1972 роках у Грузії. А.А. Габіані вивчив соціально-демографічний склад й умови життя споживачів наркотиків, структуру засобів, що вживаються, вік споживачів та мотивацію вживання.

Опублікована через п'ять років монографія мала історико-теоретичний розділ, методологічну частину, викладення результатів емпіричного дослідження, схему діяльності злочинних угруповань розповсюдження наркотиків, а також програму медичних, правових та організаційних

заходів боротьби з наркотизмом. Праці вченого – вагомий внесок у становлення соціології девіантності в колишньому СРСР *[3, с.220]*.

Наркоіндустрія з обігом близько восьми відсотків світової торгівлі постійно удосконалюється, підвищуючи свій технічний рівень та збільшуючи фінансовий капітал. За оцінками експертів, у світі щорічно легалізується (відмивається) від 300 до 700 млрд дол США, одержаних від реалізації наркотиків. Цей вид незаконного бізнесу за прибутковістю поступається лише торгівлі зброєю *[4, с.16]*.

Найбільш значний сплеск незаконного обігу наркотиків та наркоманії спостерігався на початку 90-х років минулого століття, коли унаслідок розпаду колишнього СРСР країни з несталою демократією, у тому числі й наша держава, не змогли протистояти не тільки напливу наркотиків ззовні, а й забезпечити належний контроль за їх обігом та знищенням наркосировини на своїй території.

Такий розвиток ситуації ще раз підтверджує думку соціологів та науковців, що масове поширення наркотиків починається в суспільстві в моменти, коли створюється відповідний соціальний механізм, а саме: в перехідні періоди, епохи модернізації і швидкої трансформації соціальних структур та інститутів. При цьому момент руйнації є найбільш сприятливим у даному плані *[5, с.162]*.

В наш час число споживачів наркотиків збільшується з кожним роком і, на превеликий жаль, за рахунок найбільш вразливої частини населення – молоді. На нашу думку, в час війни, нестабільної економічної та політичної ситуації люди все більше піддаються страху та вдаються до крайніх методів таких як вживання алкогольних напоїв, вживання одурманюючих засобів та наркотичних речовин. На превеликий жаль, за час АТО, коли наша держава піддається окупації ситуація стає вкрай важкою, втрата ідеологічних орієнтирів спричиняли чергові сплески цього негативного явища.

Література

1. *Пятницкая И.Н.* Клиническая наркология. Л., 1975. С. 57.
2. Противодействие незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ: Учеб. пособие / Под. ред. А.Н. Сергеева. – М.: ЩИТ-М, 2000. – 580 с.
3. *Габиани А.А.* На краю пропасти: наркомания и наркоманы. – М.: Мысль, 1990. – 220 с.
4. *Пшеничний І.В.* Організована транснаціональна злочинність і роль правоохоронних органів у протидії їй: Автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. – К., 1999. – 16 с.

5. *Калачев Б.Ф., Моднов П.С.* Незаконное распространение наркотиков как многофакторная угроза национальной безопасности России. – М., 1998. – 162 с.
E-mail автора : marta.boysan@ukr.net

Ю.Є. ВОВК

УРЯД РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ

Впродовж 1917-1991 років в Україні функціонували уряди Радянської України. В різні періоди історії вони мали різні назви і визначену сферу компетенції. Спочатку уряд мав назву Народний Секретаріат, згодом Тимчасовий робітничо-селянський уряд України, Рада Народних Комісарів України, Рада Міністрів УРСР, Кабінет Міністрів УРСР. Їх структура, склад, повноваження в період радянської влади неодноразово змінювались.

Поряд з цим цілком очевидним є те, що УСРР(УРСР) була складовою і невід'ємною частиною єдиної централізованої держави – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Жодних ознак незалежної держави на практиці не існувало. А у випадку порушення питання реального суверенітету України, громадянин як правило опинявся в місцях позбавлення волі. Ознаки незалежної держави були лише задекларовані в нормативно-правових актах, офіційних радянських документах.

У зв'язку з цим виникає необхідність щодо визначення поняття «уряду Радянської України» як правової категорій. При цьому сам термін «уряд» є одним з найбільш загальних типових понять, що вживається в праві.

В сучасному розумінні під терміном «уряд» мається на увазі насамперед найвищий колегіальний орган виконавчої влади держави. У деяких країнах під даним терміном розуміють сукупність органів державної виконавчої влади, що діють в сфері державного управління. Це зокрема є її колегіальна верхівка (кабінет), галузеві, функціональні, місцеві та інші органи влади.

В Сполучених Штатах Америки існує широке розуміння даного терміну, який є фактично синонімом органів державної влади взагалі. Під «урядом» розуміють весь державний механізм, який включає законодавчу, виконавчу та судову влади. Внаслідок певної розпливчастості даного терміну в англійській мові для позначення вищої виконавчої влади, відмежування її від інших органів, вживають терміни «виконавча» або «урядова влада».

При цьому у всіх трьох випадках спільним є те, що мається на увазі насамперед орган, або сукупність органів, що діють в суверенній державі і

здійснюють вищу виконавчу владу. І основною метою є насамперед забезпечення державного суверенітету, здійснення зовнішньої і внутрішньої політики, виконання законів.

В УРСР термін «уряд» вживався в законах і Конституції, офіційних документах, засобах масової інформації. Але сам зміст і суть його були іншими ніж це було передбачено в нормативних актах.

Особливо звертає увагу закріплення цього терміну насамперед у всіх без виключення Конституціях Радянської України. І якщо в перших двох Конституціях 1919 і 1929 року він вживався по одному разу в контексті з іншими поняттями, то вже в Конституціях УРСР 1937 і 1978 року зазначалось, який саме орган є урядом і давалось йому визначення.

Зокрема в статті 38 Конституції 1937 року зазначалось: «Верховна Рада УРСР утворює Уряд УРСР – Раду Народних Комісарів УРСР». У свою чергу Рада Народних Комісарів визначалась як найвищий виконавчий і розпорядчий орган державної влади УРСР, який був підзвітний і відповідальний перед законодавчим органом, а в період між сесіями – перед Президією Верховної Ради УРСР.

В статті 115 Конституції 1978 року зазначалось: «Рада Міністрів Української РСР – Уряд Української РСР – є найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Української РСР». В Конституції 1978 року також наголошувалось, що УРСР є «суверенною радянською соціалістичною державою», яка «самостійно здійснює державну владу на своїй території». Декларувалось також право вільного виходу УРСР зі складу СРСР.

Значна частина норм Конституції мала декларативний характер і не збігалась з реальним станом речей, що існував. Конституція на практиці не мала статусу «основного закону», як це було безпосередньо закріплено в самій назві.

Але попри декларативність багатьох норм, саме цей документ відіграв ключову роль під час юридичного оформлення незалежності України у 1991 році. Використовуючи відповідні конституційні норми відбулось оформлення незалежної держави. Органи державної влади продовжували діяти в нових реаліях і обставинах. Зберігали свою чинність також нормативно-правові акти.

Сучасний уряд України є фактично правонаступником уряду Радянської України. Згідно з законом «Про правонаступництво України» від 12.09. 1991 року, найвищим органом влади України визнавалась Верховна Рада України, в депутатському складі Верховної Ради УРСР.

Закони та інші акти, прийняті Верховною Радою УРСР продовжували діяти, якщо вони не суперечили законам України, ухваленим після

проголошення незалежності. Органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції УРСР також продовжували діяти до створення в Україні нових органів на підставі Конституції України.

Одним з органів влади, який продовжив свою діяльність в незалежній Українській державі був Кабінет Міністрів УРСР, утворений Верховною Радою УРСР 18.04.1991 року. Але фактично це було не утворення , а зміна однієї назви на іншу. Згодом назву змінено на сучасну – Кабінет Міністрів України.

З зміною назви залишився на займаних посадах практично весь управлінський апарат в тому ж самому приміщені, що було побудовано ще у 1936-1938 роках. Використовувались в подальшому ті ж самі методи і принципи діяльності.

Новим було лише те, що Кабінет Міністрів України став вищим органом у системі органів виконавчої влади незалежної держави. У зв'язку з цим змінились мета та пріоритети діяльності.

Таким чином за часів існування радянської влади в Україні існувало таке поняття як «уряд». Цей термін був закріплений в нормативно-правових актах, офіційних документах, Конституціях, а також вживався в засобах масової інформації. При цьому практика державного будівництва не збігалась з реальним станом, який існував.

Враховуючи вищезазначене, можна запропонувати авторське визначення поняття «Уряд Радянської України». Зокрема це один з органів виконавчої влади централізованої держави, підпорядкований єдиній центральній владі, наділений певними повноваженнями в сфері державного управління на визначеній території, статус якого формально визначено на конституційному рівні.

Функціонування уряду і інших органів влади Радянської України, а також сам факт існування даного територіального утворення мав певні позитивні моменти. Насамперед позитивним є те, що в процесі зміни кордонів держав під час другої світової війни, до складу УРСР була приєднана значна частина українських етнічних земель, заселених в більшості українцями. Під час цього процесу були задіяні людські ресурси та економічний потенціал найбільшої держави світу, яка таким чином збільшила свою територію.

Сучасна Україна після проголошення незалежності стала однією з найбільших держав Європи. До її складу увійшли більшість українських етнічних земель.

Недоліком було те, що своєчасно не усунуто від влади бувшу компартійно-радянську еліту, втрачено час для розбудови демократичної і

економічно розвинутої держави. Дані процеси, хоч і з певним запізненням розпочались лише у 2014 році. Як наслідок Україна втратила частину території. І питання очищення влади є питанням майбутнього України як суверенної демократичної держави.

E-mail автора : vovk22@yahoo.com

О.І. ГАРАСИМІВ

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Проблема професіоналізму та умов, які його забезпечують, мають велике значення для існування і розвитку демократичного суспільства. Особливо це стосується діяльності працівників правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ. Це пояснюється тим, що правоохоронці повинні не лише стояти на варті закону, але й, маючи великі владні повноваження, не допускати порушень законності, протидіяти впливу агресивно налаштованих осіб на соціальне середовище.

Як зазначає О. М. Бандурка, «цілеспрямована діяльність органів внутрішніх справ на виконання поставлених завдань можлива тільки при забезпеченні ефективного управління та високого професіоналізму працівників органів внутрішніх справ». На думку В. М. Плішкіна, чим вищі громадянська зрілість, професіоналізм, майстерність співробітника, тим ефективніші наслідки його праці, тим вищий його культурний рівень. Більше того, розбудова в Україні демократичного суспільства потребує переорієнтації правоохоронних органів із силової діяльності на обслуговуючу, на встановлення партнерських стосунків із громадянами. Вирішити ці завдання можуть тільки висококваліфіковані професіонали, які мають не лише відповідні знання, уміння, навички професійної діяльності, але й таку мотивацію та самосвідомість, котрі відображають ставлення до людини як до найвищої цінності. Тому проблема визначення сутності та механізму формування феномена професіоналізму тих, хто стоїть на варті прав і свобод громадян, має досить складний характер і заслуговує особливої уваги.

Вже давно доведено, що «людський чинник» відігравав і буде відігравати вирішальну роль в ефективній реалізації соціальними інститутами своїх функцій (а правоохоронні інститути не складають у цьому плані винятку). Однак підвищення професіоналізму працівників органів внутрішніх справ неможливе без детального аналізу теоретичного поняття «професіоналізм». Перш за все, для з'ясування терміну «професіоналізм», необхідно розглянути такі поняття, як «професія», «професійна

правосвідомість», «професійні здібності», «професійна культура» та «професійна етика».

Так, наприклад, В. С. Венедиктов та М. І. Іншин під професією працівника органів внутрішніх справ розуміють сукупність знань, вмінь і навиків, а також ділових, особистісно-психологічних і моральних його якостей, які дозволяють останньому вміло виконувати службові функції на певних посадах в органах та підрозділах системи МВС України. В. Л. Білоліпецький вважає, що «оскільки правоохоронна діяльність – це професія в сфері соціального управління, то з теоретико-модельних позицій їй притаманні ряд особливостей. По-перше, це духовний вид діяльності, тобто такий вид людської праці, де не створюються, не виробляються матеріальні цінності. По-друге, це діяльність, яка відображає суб'єктивно-об'єктивні відносини, де провідну роль відіграє людський фактор. По-третє, являє собою визначену цінність соціального порядку, яка виявляється в тому, що від неї у більшій мірі залежить ефективність і оптимальність соціального розвитку, прогрес у всіх галузях, у всій існуючій соціальній системі. От чому в сфері соціального (державного) управління, до якої відноситься і правоохоронна діяльність, так потрібен високий рівень професіоналізму».

Отже, професія, як певний набір навиків і якостей в тому чи іншому виді діяльності, являє собою відносно самостійний, конкретно-історичний, спеціалізований та інституціолізований рід занять, який виник під впливом соціального поділу праці. До важливих ознак професії, як виду діяльності, можна віднести наступні: відносно довготривале, а частіше за все довічне виконання певних функцій; наявність спеціальних знань, освіти, вмінь і навичок, здобутих у ході роботи; отримання оплати за свою працю, доходу, що забезпечує підтримання існування працівника і його сім'ї; створення певного суспільного статусу, способу життя людини, її поведінки як на роботі, так і поза нею, що приводить до ототожнення, ідентифікації людини з її професією.

Професійна правосвідомість працівників органів внутрішніх справ є головним інструментом їх діяльності, має свої особливі умови, середовище, засоби, методи формування. Теоретичне дослідження всього комплексу чинників, закономірностей їхнього взаємозв'язку, зміни і впливу на правосвідомість має найважливіше значення при створенні передумов якісного і необхідного їх функціонування та формування.

Формування фахової правосвідомості працівника органів внутрішніх справ пов'язане із об'єктивними і суб'єктивними чинниками, що мають вплив на його правосвідомість, з одного боку, і про безпосереднє формування правосвідомості з позицій особливостей і тенденцій чуттєвої діяльності, пізнання особистості в єдності з формами розумової діяльності,

з іншого. Крім того, процес формування не є тільки процесом складання і становлення, придбання закінченості і зрілості, але, і як соціалізація, припускає розвиток зрілих форм, їхню зміну тощо. Так, до об'єктивного чинника ми відносимо середовище функціонування правосвідомості. Правове виховання – чинник суб'єктивного характеру.

Професійні здібності – це сукупність індивідуально-психологічних властивостей суб'єкта професійної діяльності, що склалися в ході професійної освіти і діяльності на основі існуючих задатків, загальних і соціальних здібностей і включення їх в свою структуру. Професійні здібності визначають успішність професійного навчання і оволодіння складними елементами професійної діяльності. Професійні здібності виражають успішність професійного навчання і оволодіння складними елементами професійної діяльності.

У науковій літературі існує декілька визначень поняття професійної культури правоохоронця. Одні автори визначають її як «сукупність властивостей і якостей (загальнолюдських, класових, професійних тощо), що знаходять зовнішній прояв у правоохоронній діяльності»; інші – прихильники діяльнісного підходу – до професійної культури відносять кваліфіковане, сумлінне і ретельне виконання трудових процесів; треті додають туди ще елементи психологічної та педагогічної культури.

Носієм професійної культури є правоохоронець, тому рівень його професіоналізму визначається, по суті, рівнем зрілості професійної культури. Константні елементи феномена професіоналізму (сукупність професійно-особистісних характеристик) лише визначають необхідні і достатні суб'єктивні умови його становлення, тобто створюють певну форму, а варіативні елементи (професійна культура та етика) наповнюють цю форму реальним змістом, характеризують механізм формування і реалізації професіоналізму в правоохоронній діяльності.

Як підкреслювалося у Програмі розвитку партнерських стосунків між міліцією та населенням на 2000–2005 рр., підвищення рівня професійної і культурної підготовки працівників міліції для забезпечення партнерських стосунків з населенням має бути спрямованим на: приведення у відповідність до вимог часу законодавчої бази та відомчих нормативних актів з питань проходження служби в органах внутрішніх справ України; формування у працівників органів внутрішніх справ психології, яка б відповідала вимогам переходу до нової моделі правоохоронної діяльності, заснованої на принципі партнерства і соціальної допомоги; безумовне виконання органами внутрішніх справ вимог та положень, принципів діяльності міліції і Кодексу честі працівника ОВС України; ділове співробітництво міліції з населенням та громадськими інститутами;

радикальне вдосконалення системи професійної підготовки та виховання особового складу тощо.

Професійна культура – проявляється в першу чергу у розумінні сутності своєї професії, у вмінні застосувати різні методи та форми управління, в здатності передавати свої знання, виконувати роботу свідомо, творчо, не шаблонно. Професійна культура розкривається у вмінні передбачати результати своєї діяльності, в її прогнозуванні, в здатності відтворити і висловлювати загальнонаціональні інтереси, бачити перспективу їх розвитку. Отже, ми вважаємо, що професійна культура правоохоронця – це ступінь оволодіння ним знаннями, способами та методами правоохоронної діяльності та використання їх на практиці відповідно до рівня розвитку власної мікрокультури. Наступним елементом професіоналізму є професійна етика. Як свідчать численні соціологічні дослідження, дотримання законності та службової дисципліни визначається не стільки вимогливістю керівників, скільки моральними установками правоохоронців. У багатьох випадках ці установки здійснюють на ефективність службової діяльності більший вплив, ніж професійна компетентність. Тому моральність правоохоронця визначає його готовність до вирішення службових завдань, бажання їх виконувати; формує почуття відповідальності за їх виконання з найбільш результативним ефектом. Саме такий зміст вкладається в поняття професійної етики правоохоронної діяльності.

В силу означених причин до правоохоронця-професіонала пред'являється ряд специфічних моральних вимог. Частково вони містяться в службових нормативних документах, таких як Кодекс честі, Присяга, а частково складаються у процесі накопичення службового досвіду, традицій; визначаються морально-психологічним кліматом колективу. В узагальненому вигляді моральні вимоги до правоохоронця включають: ставлення до людини як до найвищої цінності, повага та захист прав, свобод і людської гідності у відповідності до міжнародних та вітчизняних правових норм і загальнолюдських принципів моралі; глибоке розуміння соціальної значущості своєї ролі в суспільстві, відповідальності перед державою, бо саме від правоохоронних органів більшою мірою залежать громадська безпека, охорона життя, здоров'я, правова захищеність людей; розумне та гуманне використання прав, які надані законом правоохоронцеві, у відповідальності з принципами соціальної справедливості, громадянського, службового та морального обов'язку; принциповість, мужність, безкомпромісність, самовідданість у боротьбі зі злочинністю, об'єктивність та неупередженість в прийнятті рішень; бездоганність особистої поведінки на службі та у побуті, чесність, непідкупність, турбота про професійну честь, суспільну репутацію

правоохоронця; свідома дисципліна, ретельність та ініціатива, професійна солідарність, взаємодопомога, підтримка, сміливість і морально-психологічна готовність до дій у складних ситуаціях, здібність до розумного ризику в екстремальних умовах; постійне удосконалення професійної майстерності, знань в галузі службової етики, етикету, такту, підвищення загальної культури, розширення інтелектуального кругозору, творче освоєння необхідного в професійній діяльності вітчизняного та зарубіжного досвіду.

***E-mail автора*:** garasumiv_@ukr.net

Т.З. ГАРАСИМІВ

ПРОБЛЕМА ФЕНОМЕНУ ЗЛОЧИННОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Упродовж останніх років криміногенна ситуація в Україні залишається доволі напруженою. Це вимагає вжиття негайних заходів, зокрема реформування правоохоронної системи суспільства, яка створюється для захисту від руйнівних сил, що виникають у процесі суспільного поступу та згубно діють на прогресивний розвиток демократичного суспільства. Постає нова філософсько-правова проблема: якщо злочин органічно притаманний життєдіяльності організованої спільноти, то чинна юридично-правова система повинна співвідноситися із суспільним організмом так, щоб вона відповідала його динамізму, а коли злочин є випадковим явищем і не виходить із закономірностей розвитку суспільства, то і юридично-правова система має бути такою, щоб могла одразу або на якомусь певному етапі остаточно знищити це аномальне, не притаманне самій сутності життя людей, явище.

Практична значущість проблеми виявляється у площині розв'язання суперечливих завдань державотворення в Україні, де, з одного боку, відбувається руйнація старих тоталітарних політико-економічних стандартів життя, а з іншого – зароджуються нові матеріальні та духовні умови життєдіяльності суспільства, орієнтиром яких є демократизм, правова держава, загальнолюдські цінності. Звісно, боротьба нового та старого позначається на матеріальному рівні життя, на морально-психологічному кліматі та політико-правовому становищі громадян. Зубожіння значної частини населення, переоцінювання пріоритетів, зростання агресивного компонента в психологічному настрої людей призвели до значного напруження криміногенної ситуації в Україні. Злочинність заполонила широкі верстви населення, через що поширюється зневага до моральних норм, недовіра до влади, закону,

права. Тому з'ясування причин злочинності – не предмет абстрактних розмірковувань, а практична, нагальна потреба.

Хоч у світовій історії ще не зафіксовано випадку, коли б конкретний злочин (визнана суспільством асоціальна поведінка), призвів до велетенської катастрофи, проте сучасний науково-технічний прогрес потенційно створює таку можливість. Правда, людству відомі варварські злодіяння в результаті яких знищувалися цілі цивілізації. І навіть за умови, що на теперішньому рівні скоєння подібних масштабних дикунських злочинів важко уявити, усе ж людська спільнота пильніше поставиться до вироблення юридично-правових, зокрема й міжнародних, засобів самозахисту. Тому-то із злочинністю, насамперед терористичного спрямування, повинні здійснювати рішучу боротьбу не лише правоохоронні органи або судово-правова система, але й усі суспільні інститути.

У нашому контексті, насамперед на теоретичному рівні, потрібно з'ясувати ті світоглядно-методологічні позиції, з яких може розглядатися взаємозв'язок суспільства та злочинності. Питання постає так: чи є злочинність об'єктивно закономірною, органічною складовою життєдіяльності суспільства, чи вона є привнесеним, збитково-потворним, чужорідним йому елементом, який не ґрунтується на сутнісних основах життєдіяльності людини та суспільства загалом?

Для обґрунтування відповіді на це запитання необхідно також з'ясувати можливі шляхи, форми і методи боротьби зі злочинністю. Постає й інше запитання: чи ця боротьба буде довічною, доки існує суспільство, чи все ж на певному етапі історії людства вона завершиться перемогою або поразкою гуманістичних сил?

Філософсько-правовий аналіз злочинності як соціального явища в сьогоднішніх конкретно-історичних умовах розбудови української державності та формування громадянського суспільства може допомогти визначити шляхи створення відповідної юридично-правової системи. Останнє й здійснюється людьми для захисту від руйнівних сил, які виникають у суспільному розвитку та перешкоджають йому, діючи в протилежному прогресивному рухові напрямі. Тут виникає нова філософська проблема: якщо злочинність є органічною складовою життєдіяльності суспільства, то його юридична система має порівнюватися із суспільним організмом так, щоб відповідати його динамізму, а якщо вона є випадковим і закономірним явищем, то й юридична система має бути здатною на якомусь певному етапі остаточно знищити це аномальне, не властиве людській сутності відхилення.

Розглянемо два принципово-протилежні філософсько-світоглядні підходи до розуміння природи життєдіяльності суспільства, оскільки вони

є вихідними, зокрема, й при розумінні такого соціального явища, як злочинність. Перший полягає в тому, що діяльність суспільства визначається багатьма вимірами, основними складниками яких є суспільні відносини, які виникають між людьми у процесі відтворення, забезпечення умов життя певних індивідів у їхній матеріальній і духовній сутності. Ще Л. Ф. Фейєрбах, критикуючи теорії ідеально-духовної сутності людини, зазначав, що для існування суспільства потрібні, насамперед, живі природні індивіди. Без людей немає суспільства, тобто середовища, в якому відбувається їхня безпосередня життєдіяльність. На відміну від тварини, яка органічно вплетена в природне середовище, людина ставиться до природи опосередковано, через соціум із усіма його духотвореннями. Звісно, людська істота не отримує від початку цілком влаштованого для її життєдіяльності світу. З однієї сторони, вона пристосовує природу до своїх власних, специфічно людських потреб, а з іншої – сама пристосовується до неї. Перетворюючи довкілля, людина вносить зміни й до власної природи. Під час задоволення якихось певних потреб у людини постійно виникають нові: вона перебуває в постійному пошуку, який і створює динамізм життєдіяльності суспільства та його історії.

Отож, можна стверджувати, що соціальне життя ніколи не перебуває у завершеному статичному стані. Як у природі, так і в суспільстві стан спокою має порівняний характер, тоді як рух – абсолютний. Тому люди, з однієї сторони, намагаються створити певні стереотипи, призначені для досягнення стабільності в думках і в поведінці, а з іншої – постійно ламають усталені норми, бо змінюються самі умови людського життя.

***E-mail автора*:** garasumiv_@ukr.net

Т.З. ГАРАСИМІВ,
Т.Ю.ДАШО

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Проблеми реформування системи органів виконавчої влади останнім часом гостро постають перед нашим суспільством. Особливо актуальною виступає ця проблема для системи органів внутрішніх справ України.

Зокрема, Указом Президента України «Питання Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів» від 23.05.2005 р. було затверджено Положення про Міжвідомчу комісію та затверджено її склад. Міжвідомча комісія з питань реформування правоохоронних органів є консультативно-дорадчим органом при Раді національної безпеки і оборони України.

Основні завдання Комісії полягають у: здійсненні аналізу організації та діяльності правоохоронних органів, визначенні рівня їх відповідності викликам і загрозам національній безпеці України; підготовці з урахуванням загальновизнаних міжнародних норм і стандартів пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів в Україні, їхньої структури, організації діяльності; організації підготовки та розгляду проектів законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, програм, заходів із питань удосконалення організації та діяльності правоохоронних органів, координації їхньої роботи щодо посилення боротьби зі злочинністю, корупцією, захисті прав і свобод громадян.

Органи внутрішніх справ є одним із органів виконавчої влади. На них поширюються всі загальні риси поняття державних органів.

Це означає, що органи внутрішніх справ створюються з метою безпосереднього здійснення конкретного виду державної діяльності, виконують завдання, що характеризуються чітко визначеною державою спрямованістю, цілями, завданнями та функціями; наділяються певним обсягом компетенції; реалізовують свою діяльність за допомогою визначених державою методів і форм; мають певну організаційно-правову форму, внутрішню структуру та зовнішні зв'язки.

Органи внутрішніх справ утворюють власну систему органів, яка характеризується відокремленістю відповідної групи цих органів, що входять до конкретної системи, від решти видів органів держави, чітко визначеним складом даної системи, наявністю в сукупності органів певних ознак, притаманних складним соціальним системам, зокрема таких, як єдність цільового призначення, функціональна самодостатність, ієрархічність організації, субординаційність взаємозв'язків між структурними ланками тощо.

Кожний орган внутрішніх справ сам є системою і складається з власних елементів: структурних підрозділів і посад.

Таким чином, якщо первинним елементом усієї системи органів виступає окремий орган, то для кожного органу аналогічну роль виконує окрема посада, яку обіймає службовець даного органу.

У межах системного підходу структура будь-якої системи розуміється як її внутрішня побудова, що утворюється сукупністю елементів цієї системи та взаємозв'язків між ними.

Принагідно зазначимо, що Кабінет Міністрів України постановою від 14 жовтня 1994 р. № 712 затвердив загальну штатну чисельність органів внутрішніх справ, що утримуються за рахунок державного бюджету (але без урахування органів пожежної безпеки), в кількості 257 261 одиниці, зокрема установ кримінально-виконавчої системи 40 009 одиниць, міліції –

168 745 одиниць, а також підрозділів міліції, що здійснюють охорону об'єктів за договорами, – 53 900 одиниць, внутрішніх військ у кількості 36 263 одиниці. Тобто, загальна штатна чисельність міліції – 222 645 одиниць, що становить 86,5% загальної штатної чисельності органів внутрішніх справ.

Згодом Законом України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України» від 10.01. 2002 р. було затверджено наступну загальну структуру Міністерства внутрішніх справ України:

– Міністерство внутрішніх справ України – центральний орган управління;

– державні департаменти у складі Міністерства внутрішніх справ України як урядові органи державного управління за окремими напрямами службової діяльності, визначеними Кабінетом Міністрів України;

– головні управління, управління Міністерства внутрішніх справ України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, управління, відділи Міністерства внутрішніх справ України на транспорті;

– міські, районні управління та відділи, лінійні управління, відділи, відділення, пункти;

– підрозділи місцевої міліції;

– з'єднання, військові частини, підрозділи, установи внутрішніх військ;

– навчальні заклади, науково-дослідні установи, підприємства та установи забезпечення.

Тим же Законом затверджено загальну чисельність Міністерства внутрішніх справ України у кількості 324400 осіб, у тому числі 240200 осіб рядового і начальницького складу. За рахунок Державного бюджету України утримуються 190500 працівників органів внутрішніх справ.

Також затверджено загальну чисельність внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України у кількості 44000 осіб, зокрема 42300 військовослужбовців, передбачивши, що їх чисельність становитиме станом на: 30.12. 2004 р. – 36800 осіб, у тому числі 35200 військовослужбовців; 30.12. 2005 р. – 33300 осіб, у тому числі 32700 військовослужбовців.

Звідси випливає, по-перше, що нагальною причиною реформування системи МВС України є невідповідність існуючої системи потребам сучасності. По-друге, об'єктом реформування слід визнати систему МВС України, а предметом реформування – форми і методи роботи системи МВС. По-третє, принаймні, потрібна нова Концепція реформування системи МВС України – адже існуюча до цього часу занадто вже застаріла;

по-четверте, треба визначитися із суб'єктом реформи, надати йому нові владні повноваження; по-п'яте, першочерговим пріоритетом при реформуванні системи слід визнати вироблення сучасного професіоналізму працівника; по-шосте, підвести відповідну економічну базу під проведення реформ, по-сьоме, «не виривати» реформи системи МВС України з контексту загальної судово-правової реформи держави. По-восьме, потрібна повна консолідація та підтримка владних структур і суб'єкта реформування системи МВС України щодо ідей та нової Концепції реформування; по-дев'яте, повне відсторонення МВС України від втручання у вирішення будь-яких політичних проблем. І, як ми вважаємо, після виконання зазначених пунктів цієї програми-мінімум виникнення позитивних наслідків дозволить стверджувати, що реформування системи МВС України нарешті зрушилось із мертвої точки.

Основою реформування системи МВС України повинно стати створення механізму ефективного захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, інтересів суспільства та держави, підтримання режиму законності та правопорядку в державі. Рішенням цього, як ми вже казали, є поетапність – чітко спланована стратегія підготовки системи МВС до реформування, стратегія з розгортання проекту реформування системи та його впровадження. І здебільшого, найбільш прийнятним видається саме той проект реформування, в якому закладені можливості адаптування процесу реформування системи МВС до таких, що змінюються, суспільних умов.

Сьогодні, мабуть, доцільним буде проведення ретельного аналізу усіх негараздів та пропозицій, що висуваються щодо поліпшення роботи в системі МВС України. І тут найбільш цінним буде, на нашу думку, не „офіціоз" вже відпрацьованих великовагових відшліфованих рішень, що колись народилися у надрах Міністерства і тепер знову з'являються на світ, а тих яскравих, дійсно оригінальних новацій, що висуваються практиками або на потребу практикам.

***E-mail автора*:** garasumiv_@ukr.net
tyd@j-l.com.ua

С.О. ГРАБ

В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ: ШТРИХИ ДО КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНАРХІЧНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Українська держава нині, після Революції гідності, переживає складний період відбиття російської агресії і, водночас, проведення перезрілих системних реформ. За цих непростих умов продовжує розвиватися

українська історико-правова наука, зокрема історія політичних і правових учень. Заслужену увагу привертає багата наукова спадщина В'ячеслава Липинського, українського патріота (поляка за національним походженням), історика, публіциста, мислителя. Предметом нашого наукового пошуку є, власне, оригінальна концепція українського державотворення, сформульована цим відомим мислителем.

З часу проголошення незалежності Української держави (1991р.) активізувався інтерес вітчизняних науковців до постаті В. Липинського, десятиліттями замовчуваної більшовицьким, радянським режимом.

Натомість, науковий доробок ученого активно аналізувався українською діаспорою. Уважаємо, що політико-правові погляди, ідеї, концепції В. Липинського заслуговують на ґрунтовне, систематичне, спеціальне вивчення з позиції існування української національної державності, яка все ще переживає нелегкий період трансформації, становлення і зміцнення на засадах європейської демократичної, правової традиції.

У представлених тезах, у межах загальної теми дисертаційного дослідження, хочемо зупинитися на поглядах В. Липинського на партійне будівництво в Україні 1917-1918 рр.

Наголосимо, український мислитель В. Липинський (1882-1931рр.) заявив про себе також і як політик-практик, здатний передбачати розвиток історичних подій на далеку перспективу. Заперечуючи будь-які перспективи реалізації облудної концепції «соціалістичної демократії» в Україні, він вважав її такою, що суперечить національній ідеї, оскільки, вона могла працювати тільки в інтересах «Великої Росії». Тому він рішуче виступав проти участі українців у революційному, демократичному русі в Росії. «Сили при сім ми тратимо, а нічого не зискуємо, – відзначав він. – Російська революція годується головним чином нашими соками, нам же приносить тільки дальшу русифікацію» *[2, с. 16]*.

Після Лютневої буржуазної революції 1917 р. в Російській імперії, В.Липинський брав участь в українізації військових частин і одночасно разом із однодумцями, як він сам згадував, «політично організовував хліборобські консервативні елементи на Полтавщині».

До речі формування політичної партії, яка якраз дотримувалася консервативної ідеології, почалося у 1917 р. на Полтавщині, однак, уже без участі В.Липинського, котрий у серпні того ж року розпочинає розробку відповідної політичної та правової програми. Відтак, ним була запропонована назва нової політичної сили – Українська демократично-хліборобська партія (УДХП).

У програмі УДХП, розробленій В.Липинським були значно розширені політичні, правові та економічні засади діяльності партії, прийняті ще при

її заснуванні у травні 1917 р. Принципово новими стали положення про необхідність формування провідної верстви суспільства з державницькою свідомістю, співіснування орендної та приватновласницької форм землеволодіння, встановлення державного контролю за національним (народним) господарством та ін. *[3, с. 102]*.

Цікаво, що у 1917 р. УДХП, хоча й не поділяла повністю соціально-політичної програми Центральної Ради, проте не перейшла в опозицію до неї і продовжувала підтримувати перший демократичний український парламент, оскільки вважала його існування цілком законним. Надання підтримки легітимній українській владі, навіть якщо вона не відповідала його політичним поглядам, переконливо свідчило про політичну діяльність В.Липинського, як демократичну і толерантну, протягом усього періоду національно-визвольних змагань.

Щодо причин майбутньої поразки Центральної Ради, то В.Липинський казав, що "соціалістичні українські партії порішили в певний момент ідею самостійности змонополізувати винятково для себе, викинувши як «реакціонерів та гетьманців» всіх давніх самостійників за межі української нації, котра від дня проголошення четвертого універсалу мала стати вільною й незалежною нацією – промінявши автономію на самостійність – соціал-революціонерів" *[1, с. 35]*.

Мислитель обгрунтовано критикував українських соціалістів за їхні постійні зусилля порозумітися з російською демократією і скептично оцінював спроби політичної еліти спертися на «трудящі класи» у процесі державотворення. Натомість селянство, на його думку, хоч і є чисельно найбільшим, але водночас – це найбільш пасивна та найменш зорганізована частина хліборобського класу. Ось чому «демократичний метод організації нації взагалі, а селянства зокрема, – метод якого вживає для того, щоб дійти до влади, наша демократія, для реального державного будівництва не підходить», – небезпідставно констатував В.Липинський *[1, с. 37]*.

У 1917 році починається військова агресія більшовиків, відтак українські землі перетворюються на місце проведення бойових дій. У цей складний історичний період свої претензії на чільне місце в українській громадсько-політичній еліті заявив колишній царський генерал Павло Скоропадський, котрий намагався їх конституювати шляхом створення окремої партії, яка б ідейно й організаційно консолідувала певні суспільні сили правоцентристського спрямування. Однак на той час ця політична ніша вже не була вільною. Адже, сукупність політико-правових засад консервативної ідеї містилася у програмних положеннях та діяльності УДХП. Звісно, П.Скоропадському імпонували ідеї, що лежали в основі діяльності цієї партії, оскільки вони збігалися з його власними. Про це

свідчить зміст програми Української народної громади (УНГ) – організації, що була створена для встановлення міцної особистої влади, гетьмана П. Скоропадського в Україні. Разом з тим, аналіз і порівняння програмних документів УДХП та УНГ дають підстави для аналогій, що переконують у наявності на той час досить структурованої платформи саме ліберально-консервативного напряму. З огляду на такі обставини, В.Липинський від імені проводу УДХП ставить перед П.Скоропадським вимогу по приході до влади сформувати Кабінет Міністрів (уряд) з «консерваторів, українських патріотів» *[4, с. 325]*.

Згодом, 29 квітня 1918 р. П.Скоропадський взяв владу в країні, коли делегати Всеукраїнського з'їзду хліборобів проголосили Україну Гетьманською державою. Сам гетьман так характеризував свою програму: «Створити здібний до державної праці сильний уряд; відбудувати армію та адміністративний апарат, яких на той час фактично не існувало, і за їх поміччю відбудувати порядок, опертий на право; провести необхідні політичні і соціальні реформи. Політичну реформу я уявляю собі так: ні диктатура вищого класу, ні диктатура пролетаріату, а рівномірна участь усіх класів суспільства в політичному житті краю. Соціальні реформи я хотів проводити в напрямі збільшення числа самостійних господарств коштом зменшення обширу найбільших маєтків».

Того ж дня було опубліковано «Грамоту до всього українського народу», де гетьман заявив, що «відкликнувся на поклик трудящих мас Українського народу і взяв на себе тимчасово всю повноту влади». Було відновлено право приватної власності. Крім того повідомлялося, що незабаром буде видано закон про вибори до українського Сейму і обіцяно «забезпечити населенню спокій, закон і можливість творчої праці» *[5, с. 49]*.

До скликання Сейму в Україні мали діяти «Закони про тимчасовий державний устрій України», видані того ж дня (29.04.1918 р.). У них були визначені головні напрями діяльності гетьмана у політичній сфері, організації державного управління, дані гарантії громадянських прав населення, оголошено про встановлення Української Держави замість УНР. Згідно з «Законами…», вся влада, зокрема й законодавча, зосереджувалася у руках гетьмана. Гетьман призначав отамана (голову) Ради Міністрів (уряду), затверджував склад кабінету, мав право оголошувати амністію, військовий або надзвичайний стан, був верховним головнокомандувачем. Як бачимо, за формою це була диктаторська влада з елементами національної традиції, за політичною суттю – авторитарний режим консервативної частини населення, однак, без чітко оформленої моделі побудови нової держави.

З часом, аналізуючи поразку національно-визвольних змагань, початку XX ст. В.Липинський однією з її головних причин вважав відсутність

чіткої концепції державотворення, а також «брак єдности між нашими провідниками». Останнє, на його думку, може знову стати на перешкоді відродженню української держави в нових, більш сприятливих політичних умовах: «І всякий повинен знати, що така сварка і брак єдности погубить нас знов, як настане наше слідуюче політичне Різдво». Складні проблеми державотворення, над якими глибоко розмірковує В.Липинський, зачіпають передусім сферу національного політичного проводу та його консолідації. При цьому, на його переконання, тільки залізна політична організація, яка дотримується певної раціональної ідеологічної системи, здатна виконати це надзавдання.

Зауважимо, В.Липинський не вірив, що українська демократія може сконсолідувати молоду політичну націю, що формується, і побудувати незалежну державу. Він гостро критикував настирливо нав'язувану деякими політиками думку, що народ здатний демократичними методами сприяти розбудові України. Коментуючи подібні погляди, В.Липинський казав, що «народ ніколи не буває кращий і розумніший од своїх провідників і він не в силі вирішити того, чого вони самі вирішити не можуть». На його думку, насправді держава народжується з воєн і революцій, проте самої лише військової сили не достатньо. Потрібен легітимний уряд народної довіри, визнаний усіма соціальними групами. В.Липинський виходив з переконання, що саме інститут монарха надає процесам будівництва держави і кристалізації політичної нації легітимності, і лише він може обмежити сваволю провідників, оскільки є, за його словами, «владою не всіх, а одного». Без сумніву, цікавою є думка мислителя про те, що лише за міцної єдиної політичної влади держави, злагоджено працюватимуть усі правові інститути, адже механізм захисту від свавілля існує тільки при монархові (сильному, одноосібному керівникові держави – *С.Г.*).

До речі, в сучасній Українській державі є сподівання певної частини народу на встановлення сильної влади Президента (безвідносно до прізвища), особливо у сучасний кризовий період триваючої боротьби за незалежність, вітчизняної гібридної війни з російським імперіалізмом терористичної держави В. Путіна. Спираючись значною мірою на практичний досвід Української Держави гетьмана П.Скоропадського, В.Липинський розробив теорію спадкової монархії в Україні. Глибоко проаналізувавши в історико-правовому аспекті національно-державні традиції інституту гетьманства, він доходить до висновку, що дві його головні прикмети – виборність і залежність від чужих держав – показали свою шкідливість для прогресивного розвитку української політичної нації. Тому, найбільш вдалою формою державного устрою в Україні мала б стати спадкова, «дідична» монархія. «Возстановити Гетьманство: ось цей образ, ця ідея, в яку повинно і тепер вилитись наше хотіння держави».

Тобто, інститут спадкової монархії, на думку мислителя, повинен стати надійною основою для формування незалежної, міцної і розвиненої Української держави нині і на перспективу. Лише за такої форми правління, громадяни об'єднаної монолітної, монархічної держави будуть повністю підкорятися законній владі та виконувати усі закони, і звичайно, нести невідворотну юридичну відповідальність при порушенні таких норм.

Політико-правові напрацювання В.Липинського є надзвичайно актуальними і заслуговують ґрунтовного наукового вивчення, у перебігу побудови України як суверенної, правової, демократичної, заможної європейської держави.

Література

1. *Вільчинський Ю.* Українська національна ідея в історії В. Липинського // II Міжнародний конгрес україністів: Філософія. — Львів, 1994. – С. 33-41.
2. *Гай-Нижник П.П.* Український консерватизм і Гетьманський рух у XX ст.: нариси історії становлення та розвитку // Гілея. – 2011. – №43 (1). – С.15–38.
3. *Липинський В.* Студії. Т. 1. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. — К.; Філадельфія, 1994. – С.102-110.
4. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / Редактор Я. Пеленський. — К.: Київ-Філадельфія, 1995. — С.325-328.
5. *Шморгун О.* Українська ідея та українська ідеологія в державотворчій концепції В'ячеслава Липинського // Політологічні читання. — 1993. — № 4. – С.49-54.

E-mail автора : grabalv@gmail.com

О.Б.ДЗЯВРОНИК,
З.П. НОВІКОВА

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ У СПРАВАХ РЕЛІГІЇ: штрихи історичного розвитку

Історично склалося так, що християнство виникло не як державна релігія, а як форма суспільної свідомості, що формує соціальні норми, відповідно до яких будується система суспільних відносин. Проте згодом, церква порівнялася з державною владою в плані вираження й реалізації інтересів суспільства в цілому й окремої людини зокрема. Відтак держава й релігійні організації взаємодіють між собою й впливають одна на одну. Від

якості їхньої взаємодії залежить формування гармонійних і плідних відносин у системі: людина — релігійна організація — держава — суспільство *[1]*.

Від часів Київської Русі виразною була тенденція до об'єднання релігійних культів. Але церкви як організації загальнодержавного значення ще не було, оскільки не було єдиного віровчення, єдиного культу. Князь Володимир зробив спробу створити нову загальнослов'янську релігію. Культові боги були неспроможні задовольнити ідеологічні вимоги нового суспільного устрою. Потрібна була принципово нова релігія. Виходячи з цього, Володимир прийняв рішення використати вже усталений досвід релігійного розвитку, наслідком якого стало запровадження у державі християнства. Християнство як державна релігія Київської Русі обґрунтовувало певну систему духовних авторитетів, правил і законів буття *[2]*.

Львівський дослідник системи державного управління Устим Хаварівський виділяє чотири періоди інституціонального розвитку державного відомства у справах релігії України: перший період (XVIII – початок XX століть); другий (1917-1929-ті рр.); третій (міжвоєнний); четвертий (1943-1991 рр.) *[3, с.18-21]*.

У першому періоді у Російській імперії діяв принцип зверхності державної влади над церковною. Церква була підвладна монархії, пояснювала її існування волею Бога. Монархічна влада забезпечувала монопольне становище церкви, але й жорстко контролювала її діяльність. На українських землях у складі Російської імперії церква і державні органи дотримувались принципу цезарепапізму.

Так само у постмонархічній Росії Тимчасовий уряд акцентував увагу на реалізації нормального функціонування держави та церковних структур. Декретом від 20 березня 1917 року він оголосив скасування віросповідних і національних обмежень та рівність всіх церков у державі *[2]*.

За часів Української національної державності на Наддніпрянщині (доба Центральної Ради, Гетьманату, Директорії) – існував окремий державний орган, покликаний займатися релігійними питаннями, часом на нього лягали функції навіть посередника між державою та Церквою. У різних національних державних формаціях він називався відповідно Департаментом ісповідань, Міністерством ісповідань і навіть Міністерством культів. Попри зміну назви, й місця в системі тогочасних державних органів влади, завдання зазначених органів залишалися тими ж. Серед питань, які українські національні державні формації 1917–20-х рр. постійно ставили перед Церквою були: українізація й автокефалія, пізніше з'явилася ідея утворення Українського Патріархату на базі Митрополії УПЦ *[4, с. 132]*.

У післявоєнний час політика радянської влади щодо церкви була нейтральною до початку 50-х років. Модернізація церкви була невигідна і радянській владі, яка вбачала в цьому тенденції до посилення впливу церкви. Конституція 1977 р. хоч і гарантувала свободу совісті, але не мала позитивного значення для розвитку православної церкви в Україні *[2]*.

З прийняттям закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» були зазначені повноваження державного органу у справах релігії. На той час «керівництво України вбачало головне завдання органів державної влади в царині державно-церковних стосунків у тому, щоб забезпечити беззастережну реалізацію повної свободи совісті» *[5, с. 249]*.

За часів незалежності змінював орган Держави зі взаємовідносин з Церквою змінював свою назву декілька разів: у період з 1991-1992 рр. називався Радою у справах релігії при Кабінеті Міністрів Української РСР, 1992-1994 рр. - Радою у справах релігій при Кабінеті Міністрів України; 1994-1995 рр. - Міністерством у справах національностей, міграції та культів України; 1995-2005 рр. - Державним комітетом у справах релігій України; 2006 році - Державним департаментом у справах релігій у складі Міністерстві юстиції України; 2007-2010 рр. - Державним комітетом у справах національностей та релігій України.

6 квітня 2011 р. Указом Президента України №388/2011 було затверджено Положення «Про Міністерство культури України» в структурі якого працює Департамент у справах релігій та національностей для реалізації державної політики у сферах релігії та міжнаціональних відносин, захисту прав національних меншин України.

Погоджуємося з тезою Устима Хаварівського про те, що оскільки назва державного органу у справах релігій так часто змінювалася, то це свідчить про те, що оптимальна інституційна модель державно-церковних відносин залишається не виробленою, а державне управління у цій сфері потребує серйозних науково-теоретичних досліджень і рекомендацій *[3, с. 15]*.

Література

1. *Росенко М.* Особливості державного регулювання. Державна політика України відносно церкви й релігійних організацій. Її місце в політичній системі суспільства/М.Росенко// Віче. - №12. - 2009: [Електронне видання] : – № 12. – Режим доступу до журн. : http://www.viche.info/ journal /1513
2. *Соловйова Р.П., Максимчук С.П.* Державно-церковні відносини: історія і сучасність/ Р.П. Соловйова, С.П. Максимчук//[Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.iai.donetsk.ua/_u/iai/dtp/CONF/9/articles/sec2/s2a7.html.

3. *Хаварівський У.* Етапи інституціонального розвитку державного відомства у справах релігій України/ У. Хаварівський //Львівщина релігійна: інформаційно-статистичний довідник – Львів:ПП «Манускрипт-Львів, 2010.
4. *Ульяновський В. І.* Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Української Центральної Ради). – К., 1997 – 320с.
E-mail автора : odzavronik@gmail.com

С.В.КОНДРАТЮК,
В.М.ПРОЦИК

КАТЕГОРІЯ «ТРАДИЦІЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ» В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ

Історія парламентаризму становить предмет дослідження різних наук – політичної історії, політології, соціології, історії держави та права, конституційного права тощо. Для сучасного етапу розвитку цих наук характерні складні процеси трансформації, обумовлені насамперед світоглядно-методологічними пошуками. Масштаб цих пошуків істотно ускладнює формування методологічних засад історико-правового дослідження традиції парламентаризму на західноукраїнських землях, потребуючи чіткої наукової позиції автора з низки дискусійних проблем сучасної науки історії держави та права.

Попри те, що історія парламентаризму неодноразово була предметом досліджень в українській історико-правовій науці, залишаються не з'ясованими наукові підстави зарахування її до предметного поля історико-правової науки. Виникає запитання: чому історія держави та права повинна вивчати історію парламентаризму і де межі цих досліджень? Відповідь на це є визначальною для методології пізнання парламентаризму, адже «жодна наука не може претендувати на всеосяжність вивчення природних чи суспільних явищ і процесів, вона виокремлює лише певні з них, чи навіть їх окремі аспекти, пізнання яких можливе притаманними їй засобами і методами» *[1, с.33]*. У широкому розумінні парламентаризм – це складний політико-правовий і соціально-культурний феномен, що поєднує публічні й приватні начала, структурується на декількох рівнях і розвивається під впливом різних чинників: соціально-економічних, політичних, культурних. Однак у такому розумінні поняття парламентаризму не знайшло місця серед понять української юридичної науки, оскільки:

- дотепер відсутня системна концепція парламентаризму;
- чітко не визначені його основні властивості;

- не вирішено питання співвідношення загальних і особливих властивостей цього державно-правового явища;
- немає зрозумілих позицій з приводу визначення змісту й обсягу поняття парламентаризму, його співвідношення з іншими категоріями правової науки.

В історико-правовій науці теж присутня «плюралізація» розуміння парламентаризму. Тут історія парламентаризму, в інтерпретаціях різних учених, набуває конкретного, вужчого смислу. Наприклад, аналізу історії вищих представницьких органів, історії органів влади, історії законодавчої техніки, історії парламентських партій, філософії історії держави та права тощо.

Розвиток цивілізаційного підходу як одного із домінуючих у сучасній історико-правовій науці спонукає до вивчення історії парламентаризму через призму політико-правової культури народу. Так, В. Дмитрушко й А. Коцур, формуючи теоретико-методологічні засади історіографічного дослідження парламентаризму в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р., справедливо акцентують на історичності дефініції парламентаризму: «Сьогодні в Україні парламентаризм розуміється як відповідна модель організації влади, один з провідних компонентів державно-політичної структури, комплекс політичних ідей, теорій та взаємозв'язків… Отже, зараз він вважається синонімом демократії. Однак умови його формування під час перебування українських земель у складі метрополій дало підстави вченим з поняттям «парламентаризму» асоціювати і деякі елементи українського суспільно-політичного руху бездержавних часів: парламентські ідеї, програми українських партій, участь українців у виборчих кампаніях, парламентську практику. Отже, дефініція «парламентаризм» в українському контексті також пройшла свою еволюцію від позначення національних державотворчих прагнень на зламі XIX–XX ст. – до сучасного тлумачення як системи взаємодії держави й суспільства, що характеризується визнанням провідної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального постійно діючого представницького органу» *[2, с.52-53]*.

Відтак окремі періоди в історії українського парламентаризму коригували його класичне західноєвропейське тлумачення, що передбачає тріаду ознак: наявність парламенту як представницького органу народу; розподіл влади та наділення парламенту законодавчою владою; виборність парламенту і його особливе місце у системі представницької демократії. Тому для виявлення історичної специфіки українського парламентаризму необхідно змінити методологічні підходи до розв'язання цього дуже складного комплексу завдань. Безпосереднім поштовхом для такої зміни став розвиток в українській юридичній науці поняття «правова традиція».

Варто відзначити, що це категорія, навколо визначення якої триває дискусія *[Див.: 3]*. Річ у тому, що «традиція» належить до термінів, котрі об'єднують надто широкий зміст. Проте Д. Вовк запропонував таке розуміння правової традиції в контексті співвідношення з правовою системою та правовою культурою, яке нам видається результативним для дослідження традиції парламентаризму. Відмежовуючи правову традицію від правової культури, він стверджує, що «культура, як зазначав Й. Гейзинга, є абстракцією, наданою для позначення історичної дійсності, тобто, у нашому випадку, певного рівня розвитку правової системи. У цьому сенсі правова традиція і правова культура є близькими категоріями, які відображають сучасний стан правової системи, як підсумок поступового накопичення правового досвіду в суспільстві. Але якщо культура відображає саме цей стан розвитку, то традиція дає уявлення про шляхи та джерела формування цього стану. Іншими словами, якщо культура відповідає на питання «що?» (правова система у своєму особливому способі існування), то правова традиція відповідає на питання «як?» або «чому?» цей спосіб існування є саме таким» *[4, с.45-46]*. Подібне співвідношення, на нашу думку, існує між категоріями «парламентаризм» і «традиція парламентаризму». Вочевидь, традиція парламентаризму – це не саме явище парламентаризму, а категорія, яка пояснює своєрідність, особливість з огляду на історію його виникнення та розвитку. Дослідження традиції парламентаризму дає змогу зрозуміти його роль в українському суспільстві.

Нарешті, традиція парламентаризму – ключова категорія дослідження – єднає якісні конкретно-історичні стани парламентаризму на українських землях зі сучасним і майбутнім. За її посередництвом осмислюються становлення та розвиток українського парламентаризму – багатогранного сучасного поняття, зміст якого постійно уточнюється й збагачується. Важлива наукова дискусія стосовно цього поняття отримала певний підсумок на Міжнародному конгресі українознавців 29 червня 2005 р. у Донецьку. За її результатами Інститут історії Ягелонського університету (м. Краків) опублікував збірник наукових праць «Українські традиції парламентарні XIX–XXI століття» *[5]*. У вступі до нього констатовано, що в українській історіографії історії парламентаризму застосовуються змістовно відмінні поняття, серед котрих чільне місце посідають «парламентаризм в Україні» й «український парламентаризм». Яскравим прикладом застосування терміна «парламентаризм в Україні» є дослідження П. Кислого та Ч. Вайза «Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду» *[6]*. Автори уникають поняття «український парламентаризм», але окремо розглядають історію політичних систем в Україні й виводять українські парламентські традиції

зі Середньовіччя. Першим українським парламентом учені вважають Центральну Раду.

Діаметрально протилежний підхід до понять історії парламентаризму в Україні продемонстрував у монографічному дослідженні «Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз)» Ю. Древаль *[7]*. Науковець вільно використовує поняття «український парламентаризм», аналізуючи не лише діяльність українських законодавчих органів, а й діяльність українських депутатів неукраїнських представницьких органів. Він навіть послуговується терміном «західноукраїнський парламентаризм», класифікуючи у такий спосіб належність українських депутатів з Галичини та Буковини до західноєвропейського парламентаризму. Однак поняття «парламентаризм в Україні», й «український парламентаризм» занадто обмежують предметне коло історико-правових досліджень. По-перше – хронологічно, оскільки парламентаризм на українських землях можна розглядати не раніше, аніж з XIX ст. По-друге – з позицій правознавства, що повинне вивчати парламентаризм як інститут права та складову правової традиції українців. З огляду на це, наукова дискусія на Міжнародному конгресі українознавців у Донецьку, по суті, викристалізувала найкоректніше поняття «традиція парламентаризму», чи «українські парламентарні традиції». У межах окресленого таким поняттям предметного поля дискутувалися проблеми:

законодавчих ініціатив у процесі боротьби за національну свідомість;

– подібного та відмінного у способі здійснення політики через депутатів;

– вибору тих представницьких органів, котрі найсильніше вплинули на формування українських парламентських традицій *[8]*.

З 2005 р. термін «традиція парламентаризму» застосовували часто у всіх науках, які її вивчають, у тому числі історико-правовій. Щоправда, не завжди науково коректно. Так, у 2011 р. опублікована стаття Н. Винника «Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії» *[9, с.264-272],* де йдеться переважно про галицьку традицію парламентаризму з акцентом на вибори та виборчу систему. Попри критичні зауваження до понятійного апарату, стаття, не маючи це за мету, висунула проблему співвідношення поняття «традиція парламентаризму» з іншими поняттями історико-правової науки, які містять термін «традиція», – з «державною (державотворчою) традицією», «республіканською традицією», «самоврядною традицією», «правовою традицією» тощо. Аналіз співвідношення державних і правових традицій ґрунтується на спільності чи подібності їхніх складових:

– ідейній (ідея держави, ідея права, ідея народовладдя, ідея самоврядування);

– інституційній (держава та її інститути, право та його інститути, самоврядування та його інститути);

– правовій (правове регулювання відповідних відносин (державних, владних, представницьких, самоврядних);

– практичній (практика державотворення, парламентська діяльність, правова практика, практика самоврядування).

Теоретичні узагальнення стосовно концепції традиції державних і правових явищ підштовхують до розуміння традиції парламентаризму як єдності чотирьох складових: 1) ідеї парламентаризму в її розвитку; 2) процесу інституалізації (становлення парламентів як представницьких, законодавчих органів влади); 3) формування парламентського права, що регулює організацію та діяльність парламенту; 4) законодавчу процедуру і практику парламентаризму, котрі охоплюють виборчі процедури, діяльність парламентських фракцій та партій, діяльність депутатів. Розвиток кожної складової традиції парламентаризму можливо та необхідно розглядати в контексті правової традиції, наприклад, розвиток ідеї парламентаризму в контексті традиції правового розвитку *[10, с.304],* ідеї народоправства, удосконалення парламентського права у контексті розвитку конституціоналізму та ін.

Становлення поняття «традиція парламентаризму» підтверджує: і процес утворення понять, і процес визначення змісту понять – це складні логічні операції, з допомогою яких виявляються взяті в єдності суттєві ознаки предметів та явищ і внаслідок цього досліджується зміст поняття, що розкривається у виразах (словах, термінах), котрі дають змогу адресатам наукової інформації пізнати зміст сформованого поняття *[11, с.22]*. Це поняття стало ключовим і системоутворюючим у концепції парламентаризму на західноукраїнських землях з огляду на низку аргументів. Так, на відміну від поняття «історія парламентаризму», що часто простежуємо в науці, воно менш статичне. Будь-яка дефініція фіксує поняття ніби у статиці й стає неадекватною особливостям практичного функціонування поняття у випадках, коли воно піддається смисловим модифікаціям у процесі дослідження залежно від зміни контекстів його застосування. Проблема смислових відмінностей парламентаризму в його історії дуже суттєва. Навіть відкидаючи ті періоди, котрі некоректно розглядати як періоди історії парламентаризму на українських землях (до XIX ст.), ми стикаємося зі змістовними відмінностями парламентаризму XIX ст., початку чи середини XX ст. Предмет дослідження на кожному з цих етапів історії парламентаризму відрізняється. Крім того, конструкція поняття «парламентаризм» достатньо жорстка, й історична відсутність хоча б одного з її елементів (скажімо, парламенту) не дає можливості системно проаналізувати її історію. Водночас традиція парламентаризму зберігається

в самоврядуванні, у тому числі громадському. Історичний приклад цього – громадські віча українців у різні історичні епохи, державотворчу та правотворчу роль котрих важко переоцінити.

Іншою перевагою поняття «традиція парламентаризму» є її географічне й етнічне окреслення. Воно не прив'язане так жорстко до території та етносоціального контексту, як поняття «парламентаризм». Не випадково чимало труднощів у дослідників історії парламентаризму спричиняє його географічна та національна ідентифікація, оскільки всілякі спроби її здійснення одразу змінюють (переважно суттєво звужують) об'єкт і предмет дослідження. Наприклад, термін «український парламентаризм» у XIX ст. дуже важко відмежувати від «австрійського парламентаризму», а у середині XX ст. від польського, незважаючи на наукову дискусію про існування в XIX ст. української політичної науки. Парламентаризму, як і кожному соціальному явищу (соціальній системі), властива історичність, що означає не лише наявність його минулого, на яке спирається парламентаризм сьогоднішній або через яке ми можемо зрозуміти сучасний етап парламентаризму. Дослідник А. Турен акцентує: історичність – це не сукупність цінностей, міцно закорінених безпосередньо у центрі суспільства; вона постає як сукупність інструментів, культурних орієнтацій (такий перелік механізмів історичного впливу можна продовжити – міфи, віра, ідеї, концепти і под.), за допомогою котрих утворили форми соціальної практики *[12, с.19]*. Дослідження історії парламентаризму допомагає конкретизувати парламентські практики, а дослідження традиції парламентаризму формує наскрізне бачення своєрідності українського досвіду парламентаризму, незалежно від того, в яких історичних, політичних умовах і державах, суспільствах він отриманий. Інакше кажучи, історичність парламентаризму на конкретному рівні постає у вигляді традиції парламентаризму, що в матеріальному аспекті зумовлює особливості існування українського парламентаризму, а в ідеальному визначає особливості пізнання та розуміння парламентаризму, в тому числі його цінностей для українського суспільства.

Література

1. *Козюбра М.* Загальнотеоретичне правознавство:стан та перспективи // Право України. – 2010. – № 1.
2. *Дмитрушко В. М.* Парламентаризм в Україні другої половини XIX ст. – 1920 р.: історіографія: монографія. – Київ; Чернівці: Книги XIX, 2009.
3. *Оборотов Ю. М.* Традиції і новації у правовому розвитку : монографія. – О.: Юрид. л-ра, 2001. – 379 с. ; *Дудченко В. В.* Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. – О.: Юрид. л-ра, 2006. – 304 с.;

Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу. – Л.: Світ, 2009. – 280 с.
4. *Вовк Д.* Правова традиція: розуміння у контексті співвідношення з правовою системою і правовою культурою // Вісн. Академії правових наук України. – Х.– 2012. – № 2 (69).
5. Ukrainske traidycje parlamentarne XIX–XX wiek / pod. red Jaroslawa Moklaka. – Krakow, 2006. – 259 S.
6. *Кислий П.* Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду: монографія. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
7. *Древаль Ю.* Парламентаризм у політичній системі України: (політико-правовий аналіз). – Х.: Вид-во Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. – 280 с.
8. Ukrainske traidycje parlamentarne XIX–XX wiek / pod. red Jaroslawa Moklaka. – Krakow, 2006.
9. *Винник Н. М.* Українська традиція галицького парламентаризму в українській історіографії // Інтелігенція і влада. – 2011. – Вип. 21.
10. *Дудченко В. В.* Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. – О.: Юрид. л-ра, 2006. – 304 с.
11. *Придворов Н. А.* Правообразование и правообразующие фактори в праве: монография – М.: Норма, ИНФРА–М., 2012.
12. *Турен А.* Повернення дієвця. – К.: Альтерпрес, 2003.

E-mail автора : grinnad13@gmail.com
intkor@ukr.net

М.М. МАСЬКОВІТА

ПРОФЕСІЙНА УСТАЛЕНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС: СУЧАСНА ПАРАДИГМА

Швидке зростання професійної майстерності забезпечується не тільки наявністю професійних здібностей, але й професійною усталеністю діяльності ОВС, що виступає однією з важливих її характеристик.

Саме професійна усталеність дозволяє курсантам і недавнім випускникам навчальних закладів МВС швидко адаптуватися в умовах практичної служби, приймати оптимальні рішення в складних ситуаціях, зберігати витримку і самовладання. Однак до теперішнього часу проблема впливу професійної усталеності працівника ОВС на досягнення ним певного рівня професійної майстерності не вивчена, також не вивчений вплив такого роду усталеності на розвиток спеціальних здібностей майбутніх співробітників ОВС, а саме ці здібності сприяють більш успішному оволодінню таємницями фахової підготовки та спеціальними знаннями, що, своєю чергою, впливає на ріст професійної майстерності.

Під професійною усталеністю співробітника органів внутрішніх справ ми розуміємо синтез властивостей і якостей його особистості, що дає можливість упевнено, самостійно, без емоційного напруження виконувати свою професійну діяльність у різних, часом непередбачуваних умовах упродовж всієї професійної діяльності з мінімальними помилками. Професійна усталеність у міліцейській діяльності, насамперед, передбачає здатність працівника ОВС не відхилятися від своїх особистісних установок, поглядів і переконань під час різноманітних впливів у процесі цієї діяльності. Справжній міліціонер, майстер своєї справи, насамперед має бути людиною ідейно переконаною у верховенстві і справедливості закону. Така переконаність створює засади для формування ідейної спрямованості особистості міліціонера, яка й визначає його моральну усталеність як особистості. Крім ідейної спрямованості, цю усталеність визначають наступні якості особистості правоохоронця: доброзичливість, тактовність чуйність, товариськість, справедливість, наполегливість, цілеспрямованість тощо.

Співробітник ОВС, як учитель чи священик, діяльність яких завжди здійснюється на очах у всієї громадськості, несе подвійну відповідальність за свої особисті якості, за свій характер, оскільки, крім умови успішності правоохоронної діяльності, його характер, особисті якості є зразком, еталоном для оточуючих громадян. Тому зовсім недопустимі для співробітника ОВС аморальні якості, негативні риси характеру, тобто елементи моральної неусталеності. Отже, моральна усталеність є необхідним компонентом професійної усталеності працівника ОВС.

Для збереження професійної усталеності працівника ОВС необхідна також і висока фізична працездатність, яка неможлива без достатньо ґрунтовної фізичної підготовки. У даному випадку фізична усталеність виступає важливим компонентом професійної усталеності співробітника органів внутрішніх справ. На жаль, не кожний міліціонер усвідомлює необхідність фізичного вдосконалення, набуття навичок фізичної культури, зокрема, рукопашного бою, для успішного оволодіння міліцейською професією, адже без фізичної усталеності, яка проявляється в силі, витривалості, швидкості, усталеності перебігу психофізичних процесів, в пониженні порогів утомлюваності, неможливо швидко стати правоохоронцем-майстром.

Основна складність адаптації до служби в практичних органах внутрішніх справ недавніх випускників закладів освіти системи МВС (а також і курсантів-стажистів) полягає в тому, що в процесі службової діяльності їм доводиться розв’язувати безліч ситуаційних, психологічних, педагогічних завдань, які вимагають врахування вікових, індивідуальних, статевих, професійних, кримінально-досвідних відмінностей оточуючих

громадян, вміння правильно оцінювати їхні вчинки та почуття. Усе це пов'язане з емоційною напруженістю. Підвищення емоційної напруженості негативно відображається на результатах діяльності та проявляється в роздратуванні, підвищеній втомлюваності, занепокоєнні, пригніченому настрої. З'являються почуття невпевненості, страху, послаблення уваги, підвищена ранимість і зворушливість тощо.

Причинами такої емоційної напруженості можуть бути: надмірна емоційна збудливість, неврівноваженість; недостатній рівень розвитку професійних здібностей, знань, навичок та умінь, які необхідні для успішної службової діяльності; недостатній рівень розвитку професійної усталеності в міліцейській діяльності. Необхідно навчити курсантів керувати своїм емоційним станом – формувати здатність контролювати причини емоцій, набувати вмінь передбачати ситуацію, що викликає ті чи інші емоції.

Деякі автори розуміють емоційну усталеність як здатність індивіда керувати своїм емоційним станом для збереження високої працездатності та ефективності діяльності. Але в цій інтерпретації емоційна усталеність виступає як психологічний компонент збереження ефективності діяльності. Ми поділяємо точку зору К. В. Осетрова, який стверджує, що з самого визначення усталеності ефективності діяльності, яка протікає в напруженому ритмі, випливає, що залежить вона від інтегративної особистісної здібності, до котрої в якості компонентів належать емоційні, вольові, інтелектуальні та мотиваційні процеси. Отже, йдеться не про емоційну, а про психологічну усталеність як про більш широке поняття. І емоційна усталеність, й усталеність психологічна є важливими компонентами професійної усталеності працівника ОВС.

Професійна усталеність у службовій діяльності визначає успішність діяльності працівника ОВС, викликає впевненість у своїх силах. Ця усталеність – не природжений задаток. Вона залежить від уміння свідомо керувати діяльністю, створювати оптимальний режим роботи, регулювати свої емоційні стани.

На наш погляд, поняття професійної усталеності в діяльності працівника ОВС включає як емоційну усталеність, так і психологічну. Ці поняття взаємопов'язані між собою, але поняття професійної усталеності ширше і не співпадає навіть з поняттям психологічної усталеності. Так для професійної усталеності працівника ОВС необхідні спеціальні знання, вміння та навички у межах обраного фаху, котрі не є компонентами психологічної усталеності, але необхідні висококваліфікованому професіоналу. Професійна усталеність працівника ОВС формується як синтез властивостей та якостей особистості. І рівень її може бути змінений за допомогою свідомої, цілеспрямованої роботи, яка враховує

індивідуальні особливості особистості і проводиться в професійній діяльності або в діяльності, що максимально моделює таку.

Отже, професійна усталеність працівника ОВС, на нашу думку, охоплює такі компоненти: моральну, фізичну та психологічну усталеність. Для професії співробітника ОВС важливими є всі компоненти усталеності, тому що вони сприяють становленню особистості як професіонала.

E-mail автора : klepo4ka1104@rambler.ru

Н.Я. МУРИНЕЦЬ

БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ПРАВО НА ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЗАТРИМАНИХ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ (на прикладі Львівської області)

У процесі соціальних та економічних змін в державі, злочинність набирає обертів у різних сферах суспільного життя. Широке розповсюдження отримали різні види протиправної поведінки серед неповнолітніх *[1]*. Тому вважаємо, що саме зараз – в період європейської інтеграції України – втілення у правоохоронну практику визнаних світовим товариством стандартів захисту прав і свобод людини є одним із найнеобхідніших задля світлого майбутнього населення України. Заслуговує уваги норма закону, яка визначає механізм призначення захисника у кримінальному провадженні. Так, на території України з 01 січня 2013 року призначення захисника у кримінальному провадженні здійснюється відповідно до положень нового Кримінально-процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року через механізм, закладений у Законі України «Про безоплатну правову допомогу» *[2, с.11]*. Станом на сьогодні на території України безоплатну вторинну правову допомогу можуть отримати категорії осіб, визначені у статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року *[3]*.

Хочемо зосередити Вашу увагу на п.5 ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» – особи, які відповідно до положень кримінального процесуального законодавства вважаються затриманими, тобто на підставі статті 208 Кримінально-процесуального кодексу України *[4],* якщо особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; або (і) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин.

На жаль, жорстока реальність та сумна статистика стверджують, що суб'єктами злочину бувають і неповнолітні особи, тобто діти. Тому предметом нашого дослідження буде виконання права дітей, затриманих за вчинення злочину, на безоплатну вторинну правову допомогу. На

прикладі міськрад відділів ГУМВС України у Львівській області вибірково проведено аналіз фактів затримання неповнолітніх на підставі статті 208 КПК за період з 01 січня 2013 року до 01 травня 2015 року. Встановлено, що всім неповнолітнім, затриманим на підставі статті 208 КПК, працівниками міськрад відділів ГУМВС України у Львівській області було забезпечено право на безоплатну вторинну правову допомогу шляхом повідомлення про кожен такий факт центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Проаналізувавши злочини, скоєні затриманими неповнолітніми, встановлено, що протягом 2013 року скоєно безпосередньо ними чи за їх участю такі злочини, як грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинений повторно, або за попередньою змовою групою осіб, передбачений ч.2 ст.186 Кримінального кодексу України *[5]* – шляхом ривка або нанісши удар в область грудей, зірвано золотий виріб із шиї, для прикладу; умисне тяжке тілесне ушкодження, тобто умисне тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя передбачений ч.1 ст.121 Кримінального кодексу України *[5]* – під час сімейної сварки нанесення ножового поранення в область шиї; умисне вбивство, передбачене ч.1 ст.115 Кримінального кодексу України *[5]* – шукаючи свого знайомого, зайшов до бабусі останнього, оскільки вважав, що знайомий там перебуває. Під час входу до будинку неповнолітній штовхнув потерпілу дверима, внаслідок чого остання впала та знепритомніла, аби приховати факт свого перебування в будинку потерпілої, неповнолітній наніс ще кілька ударів потерпілій поліном, та кинув тіло в колодязь, що біля будинку, а будинок підпалив.

Протягом 2014 року скоєно безпосередньо ними чи за їх участю злочини, передбачені ч.2 ст. 115 Кримінального кодексу України [5] (умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене з корисливих мотивів групою осіб. З метою власно збагачення неповнолітній у групі із двома повнолітніми, дорослими людьми, вчив вбивство осіб); ч.4 ст.296 Кримінального кодексу України *[5]* (хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом; ч.4 ст. 296 Кримінального кодексу України – дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони були вчинені особою, раніше судимою за хуліганство, чи пов'язані з опором представникові влади або

представникові громадськості, який виконує обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії) – неповнолітній, погрожуючи ножем, намагався нанести тілесні ушкодження працівнику закладу громадського харчування, припинивши роботу закладу більше ніж на дві години.

За період з 01 січня 2015 року по 01 травня 2015 року скоєно безпосередньо неповнолітніми злочин, передбачений ч.2 ст.187 Кримінального кодексу України – розбій, вчинений за попередньою змовою групою осіб, або особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм – на зупинці громадського транспорту шляхом погрози потерпілому одним із неповнолітніх предметом, схожим на ніж, а другим неповнолітнім, предметом, схожим на пістолет.

Приблизний час вчинення злочинів – з 18 год. до 05 год. , тобто вечір – ніч – ранок, саме той період доби, який для неповнолітніх мав би бути відведений для відпочинку – сну.

Наведені приклади жорстокого вчинення злочинів самі говорять за себе – кожен із неповнолітніх, затриманих за вчинення вказаних вище злочинів, необдумано, з метою збагачення, приховання слідів перебування в конкретному місці, ймовірністю бути ненаказаним за скоєне, вчинив злочин. Однак, вчинене ними, не позбавляє неповнолітніх права на правову допомогу, право захищати себе, на право, гарантоване Конституцією України. Адже можливо при вчиненні злочинів в неповнолітнього були поважні, на його думку, обставини, причини, виявленнях яких в подальшому може оправдати неповнолітнього чи пом'якшити покарання. І виявити факт наявності таких обставини, причин, на нашу думку, легше і швидше було би із професійним психологом, якого також би вартувало викликати разом із адвокатом.

Підсумовуючи вище сказане, приємно зазначати, що право на безоплатну вторинну правову допомогу щодо осіб, які відповідно до положень кримінально-процесуального законодавства вважаються затриманими, зокрема неповнолітніх, виконується. Пропонуємо внести зміни до чинного законодавства, додавши норму, яка би закріплювала прибуття адвоката разом із психологом, адже середній вік вчинення проаналізованих злочинів неповнолітніми становить 16 років, так званий «підлітковий вік». Саме в такий період життя в людини закладаються основні принципи поведінки, які ще не пізно скоректувати. Підтримуємо думку Юзікова Н.З. – розроблення норм, що визначають особливості ставлення до дитини, захисту її прав і інтересів, поводження з неповнолітніми, які порушили закон, вирішення питань запобігання підлітковій злочинності належить до глобальних питань сучасності. Цей інтерес пояснюється визначальною роллю підростаючого покоління в

гарантуванні життєздатності суспільства і прогнозуванні його майбутнього розвитку *[6]*. Формуючи законодавство, не варто забувати, що діти, це наше майбутнє, і саме від нас залежить яким це майбутнє буде.

Література

1. *Бандурка І.О.* Протидія злочинам неповнолітніх, як форма кримінально-правового захисту прав дітей [Електронний ресурс] / І.О. Бандурка // Форум права. – 2014. – № 1. – С. 19–23. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_5.pdf.
2. Благодійна організація «Твоє право» Стан дотримання заборони катувань, нелюдського або такого, що принижує людську гідність, поводження працівниками міліції Львівської області у 2013 році (аналітичний звіт із дослідження). – Львів, 2015, 90 с.
3. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02 червня 2011 року. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17/print1386534129273116
4. Кримінально-процесуальний кодекс України. Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1386534129273116.
5. Кримінальний кодекс України. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print1386534129273116
6. *Юзікова Н.С.* Забезпечення розвитку особистості дитини та запобігання злочинній активності частини неповнолітніх у контексті міжнародних правил, принципів і рекомендацій – [Електронний ресурс] / Н. С. Юзікова // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2013. – № 1. – С. 149-154. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Npnau_2013_1_31.pdf

E-mail автора: vmuzh@ukr.net

В.І. РЯШКО,
З.М. СТРУК

ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ МИСЛИТЕЛІВ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVIII-XIX ст. ТА ЇХ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДОГО СПЕЦІАЛІСТА

Визначення ідеалів справедливості та законності привертало увагу філософів та правознавців, а прагнення до їх реалізації можна назвати однією з найбільш гуманних і прогресивних ідей людства. Розробка цих питань знайшла своє відображення в чисельних філософських, соціологічних то юридичних працях.

Справедливість (лат. Justitia) – соціально - етична та морально – правова категорія, один з основних принципів права. Поняття «справедливість позначає наявність у соціальному світі правових засад і виражає їх правильність, імперативність і необхідність». *[1, с.604]*.

Справедливість є філософсько-етичною категорією. Зміст понять «справедливість» і «право» є надзвичайно близькими і тісно пов'язаними маж собою. «Справедливість»-внутрішня властивість і кількість права *[2, с.28]*.

Проблема справедливості надзвичайно хвилювала знаменитого французького мислителя Вольтера. «Не буде помилкою визнати, - писав К.М. Державин, - що Вольтеру належить роль у створенні і рзумінні юридичної справедливості» *[3, с.422]*.

Вольтер є активним захисником законності і права він непримиримий борець проти насильства і беззаконня.

Філософ виступає за необхідність введення публічності процесу, заборону тортур, забезпечення прав обвинуваченого. Гнів'ю критикує систему таємних доносів і допитів, використання продажних свідків.

Вольтер вважає, що «закон завжди жорстокий там, де відсутнє милосердя» *[4, с.25]*. І робить загальний висновок про необхідність запобігання можливим злочинам (у сучасному розумінні проведення профілактичних заходів). Вольтер закликає створити такі закони, які перш, ніж карати злочинців, були би спрямовані на створення умов щодо запобігання злочинам. Тому, на думку мислителя, необхідно, щоб багаті піклувалися про ліквідацію зубожіння населення як основної причини злочинності, але людина повинна підкоритися тим, хто створює закон, якщо вона живе в суспільстві і державі.

Проблему справедливості не обійшов і родоначальник німецької класичної філософії І. Кант. Мислитель сформулював морально-етичний принцип справедливості - «категоричний імператив». Категоричний імператив вимагає відплати за злочин, потребує щоб «зло злочину очищалося покаранням». За Кантом відплата повинна визначатися відповідно до принципу рівності: «Єдиний принцип-це принцип рівності (в положенні стрілки на терези справедливості), згідно з яким суд схиляється на користь однієї сторони не більш, а ніж на користь іншої» *[5, с.257]*. На думку Канта за вбивство людини, злочинця необхідно стратити і це буде справедливим.

У своїй науковій творчості Кант значну увагу приділяв проблемі: поведінки людини і її морально-правовій діяльності. Вчинки можуть бути як справедливими, так і не справедливими. Вчинки людини тільки тоді будуть законними і справедливими, коли вони будуть відповідати вимогам категоричного імперативу, загального морального закону, який дає людині

можливість розв`язувати суперечності свободи і необхідності, шляхом прийняття самостійного рішення , за яке вона і несе відповідальність. Великий філософ і гуманіст Імануїл Кант, особливу увагу звертав на обов'язок зберігати і захищати право і законність, як відповідальність і священний обов'язок кожної людини. Аналізуючи проблему справедливості і законності, він тісно пов'язує з обов'язком кожного громадянина суворо дотримуватись законів держави. «Всяка непокора верховній законодавчій владі,- заявляє Кант,- всяке підбурювання, що виражає підданими незадоволення всяке обурення, яке переходить в бунт, повинно каратись в суспільстві тому, що воно руйнує самі його основи» *[6 с.90]*.

Будь-яка діяльність людини спрямована на досягнення мети. Сама мета може бути моральною, так і навпаки. Високоморальна людина за Кантом-це та, яка робить ближньому добро.

Кант вказує, що громадське суспільство повинно функціонувати на наступних принципах справедливості: 1) свободі кожного члена суспільства як людини; 2) рівність її з кожною іншою людиною; 3) самостійність кожного члена суспільства як громадянина *[7, с.79]*.

Значний внесок в розробку проблеми законності і справедливості зробив геніальний німецький філософ Г.Гегель. Він вважав, що справедливість є фундаментальною категорією права. У своєму творі «Філософія права», мислитель аналізує проблему законності і справедливості.

Він був прихильником широкої гласності і роз'яснення законів у суспільстві. Буде законним і справедливим, заявляв він, публікувати і доводити їх до загального відома.

«Розвішувати закони так високо, щоб їх не міг прочитати ні один громадянин, як це робив тиран Діонісій, або похоронити їх у великому апараті вчених книг, збірників рішень, висловлювань, суперечливих одне одному суджень, поглядів, звичаїв і т.д., і до того в книгах, написаних чужою мовою, так що знання діючого права стають доступними лише тим, хто підходить до нього з достатньою освітою-все однаково і неправомірно.

Правителі, які як Юстініан, дали своєму народові збірник законів, а тим більше ті,які дали земське право у вигляді упорядкованого і визначеного кодексу, не тільки стали найбільшими діячами і з великою вдячністю звеличувались народами, але здійснили цим великий акт справедливості» [*8, с.252-253]*. Що стосується проблеми злочинності, то, на погляд філософа, це явище в громадському суспільстві є соціально-небезпечним. Тому при оцінці кожного злочину необхідно врахувати ступінь його небезпеки для суспільства.

Гегель виступає за суворе дотримання всіма громадянами законів держави і боротьби із злочинністю. Найважчими філософ вважає злочин проти держави. «Ті, хто носить шкоду держави безпосередньо нападають на саму державу, є найстарішими злочинцями» - вважав філософ.

Злочинність - це перш за все насильство у ставленні до потерпілого, вчинок, який суперечить поняттю людської гідності. Звідси Гегель робить висновок: на насильство необхідно відповідати насильством, і це буде справедливо. Як великий діалектик Гегель розглядає справедливість з її антиподом - несправедливістю. Він негативно і критично ставиться до застосування репресій, пов'язаних тільки з підозрою, які мали місце в епоху середньовіччя в діяльності інквізиції. В основі цих судових процесів була віра, що особи володіють могутністю зла. Це була, так би мовити, жахлива чума, яка охопила народи здебільшого в XVI ст. Головною причиною була підозра. Гнівно засуджує Гегель і репресії якобінської диктатури, як антигуманну і несправедливу діяльність. Він доводить, що якобінський революційний уряд не виражав «загальної волі», а представляв собою ідеологію і практику тільки однієї партії. Мислитель виступає противником про те, що «ціль виправдовує засоби» *[8, с.189]*. Таким чином, закон, свобода і справедливість, згідно концепції Гегеля, є важливими категорія права і правової політики в державі.

Справедливість - один із найважливіших принципів правової держави, який реалізується як у законодавчій, так і в правозастосовній діяльності. У правозастосовній діяльності працівників правоохоронних органів України справедливість означає: встановити об'єктивну істину у справі, забезпечити законні права та інтереси учасників кримінального процесу.

Проблема справедливості з однією з актуальних у вирішенні складних, не тільки правових, але й багатьох інших проблем, які існують в суспільстві. Вона надзвичайно складна і багатоаспектна, бо, як правило, зачіпає інтереси, честь, гідність, а іноді й життя людини. Принцип справедливості є одним з центральних у всій системі правових відносин. « У всіх часів і народів право, - підкреслює В.О Навроцький, - базується на принципі справедливості» *[9, с.296]*. Хоча зміст уявлень про справедливість історично змінюється залежно від конкретних соціальних умов, загальні риси цієї категорії збігаються, відповідно залишається її структура, закріплена в системі суспільних і моральних ідеалів.

Проблема справедливості тісно пов'язана з пріоритетом загальнолюдських цінностей і, особливо, дотримання прав і свобод людини.

У цьому аспекті важливу роль діяльності правоохоронних органів України відіграє принцип справедливості.

«Справедливість, - вказує В.М. Тертишник, - один з найважливіших принципів правової держави як у законодавчій, так і в безпосередньо кримінально-процесуальній діяльності. У кримінальному процесі реалізація принципу справедливості полягає в обов'язку правоохоронних органів встановити об'єктивну істину у справі, забезпечити законні права та інтереси учасників процесу, правильно кваліфікувати дії обвинуваченого, не допускаючи упередженого, необ'єктивного підходу до розв'язання справи, забезпечити учасникам процесу рівні можливості у дослідженні доказів і захисті своїх прав, неухильно додержуватися закону, щоб кожний, хто вчинив злочин, був підданий покаранню, що відповідає його діянню, і жоден невинний не був пригнутий до відповідальності» *[10, с.67]*.

Проблема справедливості має велике значення не тільки в діяльності правоохоронних органів, але й в професійній діяльності молодого спеціаліста. Це в першу чергу пов'язано з тим, що він виступає в ролі(керівника) начальника. Варто зауважити, що багато конфліктів і непорозумінь серед працівників і керівників виникає в результаті прийняття останніми несправедливих, а іноді протизаконних рішень. « Лише в ході діалогу комунікативної та доброзичливої взаємодії суб'єктів встановлюється згода і нормальний діалог, а значить і взаємовідносини»

Дотримання принципу справедливості вимагає від молодого спеціаліста виконання моральних і правових норм. Це означає, що від прийнятих рішень з боку спеціаліста, його професійних і моральних якостей, буде інколи залежати не тільки матеріальне становище особи, але її честь, гідність і достоїнство юриста.

У сфері професійної діяльності молодого спеціаліста справедливість є насамперед вимогою відповідального виконання своїх обов'язків, самокритичності, неупередженого ставлення до кожного громадянина, керуючись не лише формальними приписами закону, інструкціями та іншими документами, але й власним сумлінням, що зокрема, набуває сьогодні особливого значення в умовах демократизації і розбудови громадянського суспільства.

Підводячи підсумки вищевикладеного, вкажемо на те, що принцип справедливості тісно пов'язаний з відповідальністю. Молодий спеціаліст-правоохоронець повинен пам'ятати, що згідно Конституції України «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека, визначається в Україні найвищою соціальною цінністю».

Таким чином, молодий спеціаліст несе персональну морально-правову відповідальність за дотримання законності і справедливості в своїй професійній діяльності.

Література

1. Юридична енциклопедія: В 6т./Редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.- К. : «Укр. енцикл.», 1998.-Т.5.- 736с.
2. *Нерсесянц В.С.* Философия права : Учебник для вузов/ В.С. Нерсесянц – М.: Издательская група Норма – Инфра, 1998 – 652с.
3. *Державин К.Н.* Вольтер/К.Н.Державин – Изд-во А.Н. СССР.-М., 1946.-481с.
4. *Вольтер Ф.* Избранные произведения по уголовному процессу/Ф. Вольтер-М.: Наука, 1956.-235с.
5. *Кант І.І.* Метафизика нравов в двух частях. 1797/ И.Кант. Соч. : в 6т. – М. :Мысль, 1965. – 335с.
6. *Кант І.І.* О поговорке « Может быть , это и верно в теории, но не годиться для практики», 1793.// И. Кант.Соч. в 6т.,- М.: Мысль,1965.- Т.4.Ч.2.- С.59-106.
7. *Кант І.І.* Об изначально злом в человеческой природе. 1792./ Кант. И. Соч. в 6т. [Под общ.ред. В.Ф.Асмуса, А.В.Гулыги, Т.И.Ойзермана]. М., Мысль, 1965. Т. 4.Ч.2.-С.5-95.
8. *Гегель Г.* Философия права. Пер. с нем/ Г.В. Гегель. Ред. и. сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц; Авт.вступ. ст. и примеч. В.С. Нерсесянц.- М.: Мысль 1990.-524с.
9. *Навроцький В.О.* Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації/ В.О. Навроцький – К.: Атіка, 1999.- 418с.
10. *Тертишник В.М.* Науково-практичний коментар до кримінально-процесуального кодексу України.-К.: А.М.К.,2004. -1056с.

E-mail автора : Zora struk@mail.ru

О.В. РЯШКО,
А.Б. ПАНЬКІВ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕТИКО-ПРАВОВА І ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОЛОДОГО СПЕЦІАЛІСТА

Проблема відповідальності є однією з актуальних як теоретичному так і в практичному аспектах. Український енциклопедичний словник визначає відповідальність як загально соціологічну категорію, що віддзеркалює свідоме ставлення класів, соціальних груп, або особистості до вимог суспільної необхідності, громадського обов'язку, соціальних завдань, норм і цінностей *[1]*. Відповідно до сфери прояву розрізняють політичну, моральну, правову, партійну та ін. відповідальність, а в залежності від носія – колективну та особисту.

Етимологію слова відповідальність в український та російській мовах необхідно розуміти як покладення на кого-небуть взяте зобов'язання усвідомлювати свої дії, що до можливих негативних наслідків. Відповідальність – це в першу чергу, необхідність відповідати за свої дії, тобто бути відповідальним за них.

Поняття відповідальність є предметом досліджень багатьох наук, що підтверджує її актуальність для різних сторін соціальної діяльності. Філософія вивчає відповідальність як поняття, що відображає об'єктивний, історично-конкретний характер взаємостосунків між особистістю, колективом, суспільством з погляду свідомого здійснення взаємних вимог.

Відповідальність є етичною категорією. У словнику з етики відповідальність трактується як така, що відображається відповідальність людини з точки зору виконання нею моральних вимог, які характеризують ступінь участі особистості, соціальних груп у моральному самовдосконаленні та у прогресивному розвитку соціальних відносин.

Відповідальність включає здатність людини своїми діями досягти певного, бажаного результату, а також осуду його провини, винагороди або покарання. Разом з тим здатність людини досягти поставленої мети залежить від багатьох чинників і в тому числі від власної відповідальності. «Відповідальність – зазначає Г. Васянович – проявляється і в сфері почуття відповідальності. Не випадково часто закликають до почуття відповідальності. Найбільш стійкі, соціально значущі почуття, відносини особистості стають її характерними особливостями. Тому відповідальність виступає як риса характеру особистості. Часто ми чуємо про необхідність виховувати відповідальність, формувати її різними засобами, формами і методами» *[2, с.33]*.

Конкретний же зміст відповідальності на думку С. Попова залежить від «культури, моралі, політичних концепцій, релігійного світогляду, виховання, законодавства певної суспільної державної системи» *[3, с.29]*.

Слід вказати й на те, що проблема відповідальності була в центрі уваги мислителів античності. Вони її пов'язували з категорією обов'язок. Так старогрецький філософ Геракліт розглядаючи проблему відповідальності зазначав, що обов'язок людини полягає у тому, щоб її діяльність і поведінка відповідали законам моралі.

Демократ вважав, що відповідальність це в першу чергу категорія моралі. При цьому підкреслював, що жити неморально, значить жити нерозумно і безвідповідально.

Багато уваги щодо сутності проблеми відповідальності приділяв Платон. Кожний громадянин, вчив філософ є відповідальними за стан справ у своїй державі. Він зобов'язаний любити і захищати свою державу,

примножувати її славу. У своїх філософських творах Арістотель значну увагу звертав на формування у особистості кращих моральних якостей серед яких центральне місце посідає доброчесність, якою володіє не кожна людина, а тільки та яка володіє обов'язком і відповідальністю тільки від людини залежить, чи бути їй доброю, чи поганою *[4, с.288-289]*.

Таким чином, античні мислителі розглядали поведінку людини через призму того, що вона народжується вільною, при цьому свобода індивіда означала відповідальність за свою поведінку, які відбуваються в соціально – економічній, політичній і культурній сферах суспільства.

Проблема відповідальності э надзвичайною актуальною в діяльності майбутнього молодого спеціаліста. Нормативно - правові документи,які регламентують їх професійну діяльність, потребують усвідомлення майбутніми спеціалістами соціальної значущості своєї професії, серед яких чільне місце займає відповідальність як громадянина держави, соціально – психологічна готовності до виконання своїх професійних обов'язків. У цьому аспекті вступає в дію такий важливий фактор як мотивація. Справа в тому, що існують різні типи людей. Серед яких слід виділити три групи:

- люди, які орієнтуються на освіту як на професію і на спосіб самореалізації, а також досягнення в службі;

- люди, які орієнтуються на освіту як на мету отримати диплом про вищу освіту;

- нечітко визначені особи, які пливуть за течією і яких хвилюють інші проблеми;

До першої групи слід віднести спеціалістів які прагнуть досконало оволодіти своєю професією і досягти кар'єри. До другої групи відносять спеціалістів, які володіють високою відповідальністю за свою індивідуальну діяльність, але недостатньо проявляють творчість й ініціативу. До третьої групи відносяться спеціалісти, які не проявляють ініціативи, бояться брати на себе відповідальність якщо це пов'язано з можливими негативними наслідками.

Суттєвим чинником ,що впливає на формування відповідальності спеціаліста є темперамент. Темперамент впливає не лише на вияв почуттів чи швидкість перемикання уваги, а й на інші психологічні риси, на вияв рис характеру, поведінку, їхню реакцію у складних ситуаціях, реакцію на запитання, завдання оцінки. Відповідальність тісно пов'язана з характером особистості.

Характер впливає на її поведінку. Він становить цілісне утворення, що складається з низки рис, які можна класифікувати за певними групами. Наприклад, група інтелектуальних рис (спостережливість, розсудливість, гнучкість розуму), група емоційних рис (впевненість, життєрадісність,

бадьорість), вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, ініціативність) і моральних якостей (почуття обов'язку, чесність, правдивість).

Характери поділяються на слабкі та сильні, замкнуті і егоїстичні. Основне, що розкриває характер спеціаліста – це його вчинки та дії, зокрема поведінка в колективі та відповідальність. На поведінку і відповідальність не аби як впливають здібності, які дозволяють успішно оволодіти програмою ВНЗ, ефективно вдосконалитися як майбутнім спеціалістам. До структури здібностей входять уважність, спостережливість, певні якості мислення, пам'яті тощо. Здібності створюються на основі закріплення виявів психічних процесів, мотивація поведінки та якостей людини і зв'язку з особливостями її діяльності.

Аналіз проблеми відповідальності майбутнього молодого спеціаліста пов'язаний його віковими характеристиками. Зазначимо, що у цьому віці є гостре сприйняття всього, що його оточує, сильне враження, підвищена емоційність. Кожний успіх викликає велику радість, оптимізм, хороший настрій, і навпаки, помилки і невдачі турбують його. Люба людина реагує на недоліки і особливо на несправедливе до нього відношення. Одним із яскравих особистостей поведінки молодого спеціаліста є категоричність, безапеляційність, поспішність.

Відповідальність як етико – психологічна категорія тісно пов'язана з самооцінкою та самоповагою. Самооцінка особливості буває як завищеною так і заниженою. Особистість із зниженою самооцінкою не здатна реалізувати свій особистісний психологічний потенціал.

Важливим компонентом самосвідомості є самоповага. Це поняття багато значне. Це і задоволеність собою і сприйняття себе як особистість, і позитивне відношення до себе, і почуття власної гідності. Високу самоповагу не слід вважати синонімом зазнайства, або не самокритичності. Людина з високою самоповагою це по-перше та, яка володіє відповідальністю, самокритичністю, вірить в себе, і в те, що може подолати свої недоліки. Низька самоповага навпаки є причиною стійкого почуття неповноцінності що справляє значний негативний вплив на емоційне почуття і соціальну поведінку особистості *[5, с.136]*.

Міра індивідуальної відповідальності, таким чином, знаходиться у прямому зв'язку з об'єктивними можливостями та історично досягнутим рівнем відповідальної поведінки в суспільстві. Відповідальність організаційно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів її досягнення.

Для розуміння відповідності як індивідуальної якості людини, особливе значення має оптимальне поєднання емоційного і раціонального в духовному світі особистості. У виборі правильної лінії поведінки тісно

взаємодіють і емоційні переживання і логіко – раціональне мислення. Прийняття людиною відповідального рішення завжди характеризується її емоціями, цілою гамою психічних настроїв. Відповідальність виражається в таких емоційних реакціях, як неспокій, тривога, сумніви тощо. З іншого боку, як би не був розвинений чуттєво – емоційний світ людини, вона повинна володіти знаннями, необхідним світоглядом, сильною волею, щоб прийняти і реалізувати прийняте рішення.

Таким чином, почуття відповідальності притаманне таким людям, які володіють високими моральними якостями, високою правосвідомістю і культурою, глибокими почуттями патріотизму.

Література

1. Украинский энциклопедический словарь: В 3-ох т. /Редкол.: А.В.Кудрицкий (отв.ред.) и др. – К.: Вища школа,1988. – Т.2.- 768с.
2. *Васянович Г.П.* Вибрані твори: В 5-ти т. - Морально-правова видповидальность педагога (теоретико методологічний аспект): Монография/Г.П.Васянович. – Львів: Сполом, 2010.-Т.2-356с.
3. *Попов С.В.* Відповідальність як соціально-юридична категорія // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. Сімферополь 2005.-С.29-32.
4. *Асмус В.Ф.* История античной философии / В.Ф.Асмус.-М.:Высшая школа, 1965.-320с.
5. Загальна психологія: (підручник) / С.Д.Максименко, О.В.Зайчук, В.В.Клименко та ін.;за загал. ред. С.Д.Максименко. - Вінниця: Нова книга, 2004.-701с.

***E-mail автора*:** andriana1997@mail.ru

Н.Д. СЛОТВІНСЬКА

ДЖЕРЕЛЬНІСТЬ АКТІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

На сучасному етапі становлення України як правової держави неабиякого значення набуває теоретико-філософське переосмислення поняттєво-категоріального апарату сучасної юриспруденції. Все радикальніше у наукових колах постає проблема визначення переліку джерел національного права, як зовнішньої форми об'єктивації норм позитивного права. Суперечки точаться як на загальнотеоретичному рівні, так і на рівні вивчення та дослідження важливих питань галузевих юридичних дисциплін. Одним із найбільш актуальних об'єктів дискусій у цій сфері стала проблема визнання (невизнання) актів загальнодержавних

та міжнародних судових органів джерелами права в Україні. Висвітлення цього питання необхідно здійснювати в контексті аналізу юридичної природи трьох типів судових актів: постанов Пленуму Верховного суду України, рішень та висновків Конституційного суду України; рішень Європейського суду з прав людини. Питання щодо можливості визнання джерелом права постанов Пленуму Верховного Суду України вже розглядалось в даному дослідженні, а тому варто зосередити увагу на рішеннях Конституційного суду України та рішеннях Європейського суду з прав людини як на перспективних джерелах права України.

Діяльність органів конституційної юрисдикції пов'язана з прийняттям певних документів, актів, які опосередковують процес здійснення ними своїх повноважень, а також виступають в якості засобу юридичного оформлення результатів такої діяльності. Правова природа таких актів нерозривно пов'язана з місцем органу судового конституційного контролю в механізмі держави, особливостями правового регулювання їх статусу. Вирішення цієї проблеми в державах світу є різним, що пов'язано як з обранням тої чи іншої моделі судового конституційного контролю, так і з відповідними державно-правовими традиціями.

Що стосується нашої держави, то через відсутність чітких вказівок у чинному законодавстві питання про правову природу актів Конституційного Суду України складає одну з проблем сучасного конституційного права.

У науці конституційного права проблеми сутності і юридичної сили актів органів конституційної юрисдикції вже порушувалися. Ці питання досліджувались у працях: Ю.Білоусова, С.Боботова, Б.Ебзєєва, П.Євграфова, А.Івановської, А. Клішаса, В. Кряжкова, Л.Лазарєва, Ж.Овсепяна, О.Скакун, В.Скоморохи, М.Тесленко, П.Ткачука, В.Шаповала та ін. При цьому правову природу актів органу конституційної юрисдикції визначають по-різному: вони порівнюються з нормативно-правовими актами, конституційними судовими прецедентами, їх визначають як рішення, що носять преюдиційний характер.

Метою повідомлення є узагальнення відповідних напрацювань і представлення власного бачення правової природи актів Конституційного Суду України, а також його правових позицій.

Чинне законодавство не містить поняття актів Конституційного Суду України. Конституцією України, Законом «Про Конституційний Суд України», а також Регламентом Конституційного Суду України визначені лише види таких актів: ними є рішення, висновки й ухвали. Акти Конституційного Суду України є засобом юридичного оформлення результатів розгляду ним матеріальних, процесуальних чи організаційних питань.

Актам Конституційного Суду України притаманні певні особливості, які зумовлені насамперед природою органу конституційної юрисдикції. Особливості актів Конституційного Суду України полягають в тому, що вони: мають спеціальний предмет (об'єкт), актами Конституційного Суду України вирішуються питання, віднесені до його виключної компетенції. Жоден інший державний орган не уповноважений вирішувати питання, які є предметом діяльності Конституційного Суду України, приймаються в особливому процесуальному порядку, є загальнообов'язковими на всій території України, є остаточними і оскарженню не підлягають, є засобом гарантування верховенства Конституції України на всій території держави, забезпечення прямої дії її норм і формування єдиного конституційного право розуміння.

Таким чином, акти Конституційного Суду України - це спеціальні правові акти, що приймаються Конституційним Судом в особливому процесуальному порядку з метою реалізації своїх повноважень як органу конституційної юрисдикції і є остаточними та загальнообов'язковими на всій території України. Якою ж є правова природа актів Конституційного Суду України? Чи можна їх розглядати не просто як правові акти, а як нормативно-правові? У теорії права під нормативно-правовими актами розуміють письмові документи, що встановлюють, змінюють, припиняють чи конкретизують норми прав. Це дає підстави говорити про нормативно-правову природу рішень Конституційного Суду України в справах про офіційне тлумачення Конституції і законів України, адже таке тлумачення і є способом конкретизації їх норм. Слід погодитися з В.М. Шаповалом у тому, що рішення і висновки Конституційного Суду України не можуть мати характеру нормативно-правових актів, які здатні активно регулювати суспільні відносини. Конституційно і законодавчо визначена компетенція Конституційного Суду України не передбачає нормотворчості, крім тої, що пов'язана з регламентацією частини питань організації його внутрішньої роботи. Разом з цим це не заперечує можливості визнання за актами Конституційного Суду України щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України нормативного характеру в тому розумінні, що вони конкретизують чинне законодавство України і, не регулюючи самостійно суспільні відносини, вони, тим не менше, задіяні в цьому процесі, адже застосування положень Конституції і законів України, щодо яких Конституційним Судом України дано офіційне тлумачення, можливе лише з урахуванням правових позицій Конституційного Суду України, викладених у відповідних рішеннях. Останні, як відомо, є обов'язковими до виконання на всій території України. Однак акти тлумачення Конституційного Суду України не можуть розглядатися як самостійні джерела права. Вони є інтерпретаційними

актами, мають допоміжний характер і можуть бути застосовані лише у зв'язку із застосуванням відповідної норми.

Нормативне значення, крім рішень в справах про офіційне тлумачення, мають також висновки Конституційного Суду України в справах про конституційність чинних міжнародних договорів України, а також ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження і про відмову у відкритті конституційного провадження, які містять правові позиції Конституційного Суду України щодо розуміння і тлумачення ним чинного законодавства.

E-mail автора: natamonchik@mail.ru

О.В. СОРОЧКІН

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1928 -1939 РР.)

Відносини фізичних та юридичних осіб з органами влади в процесі розгляду адміністративних справ та прийняття адміністративних актів на західноукраїнських землях, що входили до Другої Речі Посполитої врегульовувались Розпорядженням Президента Республіки Польща «Про адміністративне провадження» від 22 березня 1928 р. (надалі також – РпАП) *[3]*. Причому Розпорядження мало дуже широку сферу застосування, так відповідно до ст. 1 його положення застосовувались до проваджень у всіх справах у сфері адміністративного права, що вирішувалися органами і установами державної адміністрації і територіального самоврядування, крім окремих винятків передбачених у РпАП *[3]*. Вирішення справ відповідно до РпАП, полягало у винесенні рішення у індивідуальній справі, тобто адміністративного акту, що визначав правовий статус в конкретній справі. Разом з тим положення РпАП не застосовувались до проваджень органів влади, щодо прийняття рішень, які регулювали відносини в абстрактний спосіб *[4, с. 4]*.

Розпорядження Про адміністративне провадження закріплювало права та обов'язки фізичних та юридичних осіб як учасників адміністративного провадження. Варто відзначити, що часто адміністративно-процесуальні права випливають з процесуальних обов'язків інших суб'єктів адміністративного процесу *[2, с. 53-54],* зокрема з обов'язків адміністративних органів.

У РпАП виділялися такі учасники адміністративного провадження як «зацікавлені особи» та «сторони». Відповідно до ст. 9 РпАП зацікавленою

особою вважався кожен хто вимагав діяльності влади, до кого діяльність влади стосувалась або чиєї справи діяльність влади хоч би побічно торкалась. Сторонами ж були зацікавлені особи, які брали участь у справі на підставі своєї правової вимоги або правоохоронюваного інтересу. Таким чином «зацікавленими особами» та «сторонами» в адміністративному проваджені могли бути, як фізичні так і юридичні особи.

Правоздатність та дієздатність зацікавлених осіб орган влади визначав відповідно до цивільного законодавства, за винятком тих окремих випадків, коли приписи адміністративного законодавства вказували на інше (ст. 10) *[3]*.

Відповідно до РпАП особа мала право вибору способу подання звернення. Звернення могло бути подано до органу вади: письмово, телеграмою, а також усно із занесенням до протоколу. Водночас, у випадку коли звернення подано телеграмою без підтвердження підпису особи, то адміністративні органи мали право попросити від зацікавленої особи письмового підтвердження подання телеграми.

У своєму зверненні особа зобов'язана була зазначити назву органу, до якого воно подається, вказати, видання якого саме розпорядження чи рішення, домагається заявник, адресу заявника, а також поставити дату і підпис (ст. 16) *[3]*.

Якщо якась зацікавлена особа невміла чи не могла підписатися, то за неї це могла зробити інша особа, проте вона підписувалась під своїм іменем, вказувала свою адресу та зазначала перед підписом, що підпис поставлений замість зацікавленої особи та на її прохання (ч. 2 ст. 16) [3]. На прохання зацікавленої особи орган влади повинен був підтвердити отримання звернення.

Якщо звернення було подано до органу, який не повноважний вирішувати питання зазначені у зверненні, то цей орган повинен невідкладно скерувати таке звернення до компетентного органу, повідомивши про це заявника, або повернути заявнику звернення із зазначенням компетентного органу (ст.2) *[3]*. В своїх рішеннях Найвищий Адміністративний Трибунал вказував що орган влади не вправі був залишити такі звернення без розгляду *[5]*.

Розпорядження «Про адміністративне провадження» 1928 р. передбачало право зацікавленої особи мати свого представника в адміністративному провадженні, за винятком тих випадків коли обставини справи вимагали її особистої участі (ст. 11) *[3]*.

Представником могла бути самостійна дієздатна особа. РпАП передбачало різні способи підтвердження представництва: нотаріальний,

занесення до протоколу, зазначення у зверненні. Окрім того передбачалось, що в менш важливих справах, не вимагалося підтвердження уповноваження, якщо представниками зацікавлених осіб, є члени сім'ї, або особи, що ведуть спільне домашнє господарство, або є їхнім працівниками, якщо владні органи не мали сумніву щодо реального існування уповноваження на представництво.

Для безвісно відсутніх або недієздатних осіб, що не мають свого представника, орган влади міг звернутись до суду з клопотанням про призначення такого представника.

Розпорядження «Про адміністративне провадження» надавало право зацікавленим особам та їх представникам, дізнаватися про перебіг розгляду справи. Сторона, а також належно уповноважений нею представник могли у присутності посадової особи, визначеної керівником адміністративного органу, переглядати адміністративні акти, які містили інформацію необхідну стороні, для обґрунтування її прав та інтересів в адміністративному провадженні. Працівники органу влади на прохання сторони виготовляли копії з документів, якщо це з огляду на публічний інтерес було допустимим. Здійснення вище перелічених права, не повинно було шкодити службовій таємниці (ч.5 ст. 14.) *[3]*.

Розпорядження «Про адміністративне провадження» містило низку загальних принципів спрямованих на здійснення адміністративного провадження органами влади. Зокрема в ст.68 зазначалося що адміністративні справи слід розглядати та вирішувати без непотрібної затримки, притому так, щоб не порушувався ані публічний інтерес ані законні інтереси приватних осіб. Справи, що не вимагали збору попередньої інформації, проведення досліджень, експертних висновків і т. п., повинні були вирішуватись невідкладно, по можливості в усній формі та безпосередньо в присутності осіб котрі звернулись до органу влади, так і підчас виїзду службовців на місце. Складніші справи вирішувались письмово, в термін до трьох місяців якщо справа розглядалась одним органом, та п’яти місяців, якщо для вирішення справи залучались інших адміністративні органи (ст. 68) *[3]*.

У випадку, якщо спеціальні законодавчі приписи не містять чітких вимог щодо вивчення обставин, що мають бути з’ясовані під час розгляду адміністративної справи, то адміністративний орган з власного розсуду повинен визначити сферу з’ясувального провадження і доказових ресурсів, потрібних для належного з’ясування обставин справи, керуючись при цьому принципами доцільності, швидкості, простоти і заощадження коштів (ст.44) *[3]*.

Посадова особа, що здійснювала з’ясувальне адміністративне провадження зобов'язана була керуватись публічним інтересом, прагнути

до всебічного з'ясування обставин справи та можливого погодження суперечних інтересів сторін.

Тогочасне законодавство також врегульовувало питання відводу посадових осіб адміністративних органів. Так відповідно до ст. 7. РпАП посадова особа повинна була зробити самовідвід у таких випадках: у справі, в якій вона була стороною, або знаходилась зі стороною в таких правовідносинах, що результат справи міг впливати на її особисті права і обов'язки; у справі що стосується дружини, родичів до другого ступеня спорідненості включаючи, братів і сестри та їх дітей; у справі своїх прийомних батьків, усиновлених дітей також осіб, що перебувають під її доглядом або опікою; у справі, в якій вона була представником однієї із сторін; у провадженнях за скаргами, якщо вона брала участь в нижчій інстанції у винесенні оскаржуваного рішення; у справі, з приводу якої щодо неї ведеться розслідування, дисциплінарне або карно-судове провадження *[3]*. Відсутність конкретних правових підстав, для оголошення відводу посадовій особі не позбавляла сторону права подати клопотання до органу влади, з проханням щодо відводу посадової особи *[4, с. 87-88]*.

Крім того, керівник органу міг відвести підлеглого, якщо вважав це за необхідне з огляду на публічний інтерес. У випадках відводу посадова особа повинна була невідкладно замінена на іншу.

РпАП передбачало широкий перелік можливостей сторони щодо доказування обґрунтованості своїх вимог. Серед засобів доказування було передбачено: подання та дослідження документів; показання свідків; надання висновків експертами; проведення оглядів. Зацікавлені особи мали право знайомитись із матеріалами справи та подавати необхідні клопотання.

У ст. 56 РпАП передбачався обов'язок адміністративного органу витребувати чи оглядати на місці офіційні документи інших органів влади, якщо зацікавлена особа для обґрунтування своєї позиції посилається на факти які в них містяться *[3]*.

У РпАП було передбачало також право сторони вимагати проведення допитів свідків. Примочу, свідки, свідчення яких досліджувались з ініціативи сторони, могли бути викликані через адміністративний орган, або запрошені стороною, за наявності згоди на це органу влади.

Водночас, сторона мала право залучати експерта для надання висновків щодо обставин справи з метою обґрунтування своєї позиції. Щоправда, орган влади мав право не допускати до адміністративного провадження експерта, запропонованого стороною, якщо виникав обґрунтований сумнів в його безсторонності (ст. 63) *[3]*.

Ще одним правом, яким були наділені сторони в адміністративному провадженні, це право вимагати від адміністративного органу провести огляд на місці. Це право було важливим, особливо в адміністративних справах, що стосувалися землекористування, будівництва та ін. подібних справ.

Тогочасне польське законодавство, що діяло на території Західної України досить детально регулювало порядок надсилання особам викликів для участі в адміністративному провадженні та ін. листів що надсилались у межах адміністративного провадження. Загалом цьому питанню присвячено тринадцять статей РпАП .

Отже, законом покладався на особу зобов'язання отримати виклик. Якщо особа відмовлялась від отримання виклику, тоді вважалось що останній є врученим з моменту відмови особи прийняти виклик(ст. 27) *[3]*.

Якщо «зацікавлена особа» під час перебігу адміністративного провадження змінювала адресу, то про це вона повинна була сповістити та адміністративний орган.

У ст.32 РпАП закріплювався обов'язок зацікавленої особи особисто з'явитись для надання пояснень. Такий обов'язок був у випадках коли з огляду на винятковий публічний інтерес справи, адміністративний орган визначав особисту явку необхідною, за умови, якщо справа розглядалась органами ґміни (магістрату); коли викликана особа проживає чи перебуває у межах ґміни (магістрату), або у справах, що розглядаються через повітові адміністративні органи чи вищими органами в межах повіту, де проживає чи перебуває викликаний. Зауважимо, у разі виклику особи, що проживала на відстані понад 15 км, за нею зберігалася заробітна плата та повертались транспортні витрати. В інших випадках адміністративний орган міг отримати пояснення такої особи за допомогою рівноцінного органу за місцем її проживання, або особа могла послати на слухання свого представника чи скласти письмові пояснення. «Зацікавлена особа» не мала права ухилятись від дачі письмового пояснення, окрім випадків так зв. «імунітету свідка» передбаченого ст. ст. 59, 60 РпАП.

Сторони могли притягатись до відповідальності за неявку на виклик адміністративного органу, чи відмову в наданні пояснень, а також за неналежну поведінку під час слухань.

За нез'явлення на виклик адміністративного органу, чи відмову в наданні пояснень на сторону, свідків і експертів міг накладатись штраф до 50 злотих, а у разі повторного невиконання вимоги адміністративного органу — до 100 злотих. Крім того, передбачалась можливість примусового приводу зазначених осіб до адміністративного органу (ст. 108) *[3]*.

За неналежну поведінку під час слухання або виконання іншої службової діяльності, сторони могли бути видалені з місця розгляду або з іншого місця де посадовою особою проводився розгляд адміністративної справи, наприклад, з місця огляду.

Відповідно до ст. 109. РпАП за неналежну поведінку в органі влади, незалежно від того чи сторона була видалена зі слухання чи ні, а також за внесення до органу влади звернення, яке містить непристойні вислови, чи викладене у неналежному тоні що не відповідає гідності органу влади, винні особи піддавались штрафу до 100 злотих *[3]*.

Відповідно до ст. 105 РпАп на сторону покладався обов'язок відшкодувати витрати адміністративного провадження, якщо вони виникли з її вини, а також витрати, які були понесені в інтересах чи на прохання сторони, і не випливають з законом встановленого обов'язку органу влади. До витрат адміністративного провадження включалися кошти на проїзд і оплату витраченого часу свідками та експертами, а також витрати, пов'язані з оглядом місця та надсиланням викликів *[3]*.

РпАП передбачало, що якщо рішення прийняте усно у присутності сторони, то на її вимогу орган влади повинен надіслати рішення у письмовій формі. У цьому випадку днем прийняття рішення вважався день його доставки стороні. Рішення по суті, яке було прийняте за відсутності сторони повинно бути донесено її письмово.

У рішенні адміністративний органу він необхідно було роз'яснити стороні право на оскарження рішення, строк та порядок такого оскарження. Відтак, скаргу на прийняте рішення сторона могла подати тільки до однієї безпосередньо вищестоящої інстанції протягом 14 днів після оголошення чи доставки рішення. Так, напр., в рішенні органу будівельного нагляду Міського управління м. Львова від 01.02.1937 р. прийнятого щодо будинку по вул. Перацького 10, вказано що воно може бути оскаржено до Воєводського уряду у Львові, а також зазначено що на підставі ст. 83 Розпорядження про адміністративне провадження 1928р., в разі внесення апеляції її необхідно подати через Міське управління м. Львова чи через Орган будівельного нагляду, протягом 14 днів, що обраховується з дня наступного після отримання розпорядження [1]. Цікаво, що скарга немала бути докладно обґрунтованою, достатньо було, щоби зі скарги сторони випливало те що вона не згідна з рішенням органу влади і просить про його зміну.

У досліджуваний нами період фізичні та юридичні особи на західноукраїнських землях в процесі розгляду їх адміністративних справ мали значні адміністративно-процесуальні права, зокрема: право з'ясовувати стан розгляду адміністративної справи; право знайомитись з матеріалами справи; право отримувати копії документів з адміністративної

справи; право знайомитись з адміністративними актами, в яких містилася інформація, необхідна для обґрунтування стороною її прав чи законних інтересів; право вимагати проведення опитування свідків; право заявляти про необхідність проведення експертиз, оглядів та інші. Разом з тим, них було покладено низку обов'язків, таких як: з'являтися на виклик до адміністративного органу; давати пояснення; відшкодовувати певні витрати адміністративного провадження.

Підсумовуючи, варто зазначити, що тогочасне законодавство що діяло на Західноукраїнських землях у період 1928–1939 рр. яким визначалось правове становище фізичних та юридичних осіб в адміністративному провадженні більшій мірі відповідало сучасним зразкам аналогічного правового регулювання в демократичних розвинутих Європейських державах ніж, нажаль, нинішнє українське законодавство.

З огляду на вимоги процесу Євроінтеграції, необхідно докласти багато зусиль, щодо адаптації та гармонізації відповідного національного законодавства з Європейським, використавши зокрема і позитивний історичний досвід правового регулювання порядку здійснення адміністративного провадження на західноукраїнських землях у період 1928–1939 рр.

Література

1. Державний архів Львівської області. Міське управління (магістрат) м. Львова. Документи управління будівельного нагляду. Ф-2., Оп. 1. Спр. №3896. Арк. 18-19.
2. *Тищенко Н. М.* Административно-процессуальный статус гражданина Украины: проблемы теории и пути совершенствования [Текст] / Н. М. Тищенко. – Х. : Право, 1998. – 266 с.
3. Rozporządzenie Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym //Dziennik Ustaw Nr 36, poz. 341
4. W.Klonowiecki Strona w postępowaniu administracyjnym. Lublin : Druk. "Narodowa" L. Milarskiego, 1938
5. Wyroku NTA z dn. 21 kwietnia 1933 r. L. Rej. 5999/31. Zb. Wyr. Nr. 639 A.

E-mail автора : o.sorochkin@ukr.net

О.Я. ХОЛЬВІНСЬКА

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ОБОВ'ЯЗКУ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розкриваючи питання виховання почуття відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ, насамперед необхідно ще раз звернути увагу на

те, що нині вимоги суспільства до діяльності правоохоронних органів значною мірою пов'язані з перебудовою психології осіб, а також з підвищенням престижу служби в ОВС та рівнем майстерності особового складу, що покликаний запобігати злочинам, припиняти їх та розслідувати, забезпечувати законність, громадський порядок. Під час виконання службових обов'язків співробітники ОВС мають бути уважними, витриманими та неупередженими у своїх діях. Але ці важливі якості лише тоді набувають реального змісту, коли поєднуються з моральною зрілістю та належною культурою поведінки, що є запорукою підвищення рівня відповідальності. Тому не викликає сумніву необхідність виваженого підходу до науково обґрунтованого відбору фахового посадового призначення та професійно-психологічної підготовки працівників органів внутрішніх справ.

Вирішення службових завдань працівниками ОВС в більшості випадків пов'язане з людським фактором, тобто з потребами, прагненнями, бажаннями, відчуттями, індивідуальними особливостями громадян – усім, що перебуває у сфері взаємовідносин «людина – людина». Багато в чому психологічна специфіка пов'язана також з дією таких екстремальних чинників, як небезпека і надзвичайний динамізм розвитку подій; дефіцит часу та інформації; невизначеність можливих варіантів зміни обстановки; необхідність у безперервному аналізі потоку неструктурованої або мало структурованої інформації; необхідність негайного вирішення завдань, що вимагають нестандартного, творчого підходу; і, що найголовніше, висока відповідальність за наслідки прийнятих рішень.

Діяльність працівників ОВС нерідко відбувається в напружених, конфліктних ситуаціях, за небезпечних для життя обставин, зокрема й пов'язаних із застосуванням зброї. Навіть спілкування з уболівальниками на футбольному матчі або під час взаємодії з політичними демонстрантами наповнені психічною напругою і містять конфліктогенний потенціал, який може перерости в найгостріше протистояння. В останнє десятиліття спостерігається тенденція до зростання кількості таких ситуацій.

Особливо складними є надзвичайні обставини, викликані явищами і чинниками соціального, природного або техногенного характеру, що нерідко порушують нормальне життя населення, загострюють суспільну небезпеку і громадський порядок на конкретній території. не слід також забувати, що на ОВС покладаються повноваження силового врегулювання найбільш небезпечних антисоціальних проявів порушення громадського порядку шляхом застосування різних засобів примусу, зокрема й фізичної сили, спеціальних технічних засобів, зброї, бойової і спеціальної техніки.

Такі конфліктогенні ситуації активного протистояння антигромадським проявам здійснюють на усіх, зокрема й на працівників ОВС, значний психологічний вплив. Вони створюють великі труднощі у вирішенні професійних завдань, позначаються на успішності дій, вимагають від персоналу психологічної стійкості, особливої підготовки, особливого уміння діяти за таких умов.

Водночас, слід звернути увагу на те, що поняття «відповідальність співробітників ОВС» та «соціальна відповідальність ОВС» тісно пов'язані з поняттям «професійна діяльність співробітників ОВС». Розглядаючи професійну діяльність як різновид трудової діяльності, що передбачає наявність в особи відповідної професійної підготовки, тобто знань, умінь та навичок, які є джерелом її існування та взаємодії у будь-якому суспільстві, слід зазначити, що рівень такої діяльності значною мірою залежить від здатності особи «нести відповідальність» за її результати. Мабуть, ні в кого не викликає сумніву той факт, що представник тієї чи іншої професії саме своїми професійними знаннями, уміннями та навичками гарантує обсяг і якість виконаних ним робіт чи наданих послуг. Тому-то і в будь-якому суспільстві та й державі існують певні рівні (розряди, класи, ранги, звання) оцінювання професійної майстерності, а також заходи і засоби заохочення щодо її підвищення або покарання за невідповідність встановленим критеріям. Саме з цією метою багато професій засновують свої асоціації або об'єднання чи спілки: мають статути, положення, сертифікати, ліцензії, торговельні знаки, логотипи, емблеми, власні назви тощо, що стосується й органів внутрішніх справ.

З огляду на викладене вище можемо констатувати, що складовою соціальної відповідальності в діяльності ОВС є професійна відповідальність співробітника ОВС, що може бути визначеною як здатність звітувати перед собою та іншою особою, суспільством, державою загалом за результати своєї професійної діяльності та одержувати на підставі такої звітності від себе та від інших позитивні чи негативні оцінки (санкції) своєї професійної діяльності.

Для виховання почуття відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ важливе значення мають методи правового виховання, які є не менш важливими, ніж його форми та засоби. Відомий англійський філософ-матеріаліст XVII ст. Ф. Бекон не безпідставно порівнював метод з ліхтарем, що освічує дорогу в темноті. Йому належить досить слушний вислів: «Навіть кульгавий, який йде дорогою, випереджає того, хто біжить без дороги». Доцільно буде навести й іншу думку щодо значення методу для успішної діяльності людини. Вона належить відомому російському вченому XX ст. І. Павлову, який стверджував, що «при хорошому методі і не дуже талановита людина може зробити багато. А при поганому методі і

геніальна людина працюватиме даремно і не одержить цінних, точних даних».

Наведене свідчить, що при вихованні почуття відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ необхідно звертати увагу на вибір правильного методу, зокрема правового виховання співробітників ОВС. Адже через помилку при виборі методу правова пропаганда, наприклад, може виявитися неефективною, якщо не мати негативного ефекту.

Під методом правового виховання, необхідно розуміти сукупність прийомів і способів, за допомогою яких суб'єкт правового виховання впливає на об'єкт, спонукаючи його розвивати і удосконалювати свою правосвідомість і правомірну правову практику.

Тисячолітня практика виховання людей в суспільстві і наука про методи його виховання – методологія – виробили і випробували багато прийомів і способи дії на свідомість і поведінку людини для його нормального активного життя в людському суспільстві. Багато з цих методів широко використовується і в правовому вихованні та вихованні почуття відповідальності у діяльності органів внутрішніх справ як одному з важливих видів виховання людини в право організованому суспільстві. У цьому процесі використовуються, насамперед, методи правового переконання, правового заохочення, позитивного правового прикладу, правового навіювання, правового примусу тощо.

E-mail автора: astra1@list.ru

Учасники конференції

АНДРЕЄНКО ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА, *асистент кафедри Історії держави і права*
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).
АНДРУСЯК ІРИНА ПАВЛІВНА, *асистент кафедри Історії держави і права*
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).
АНДРУСЯК ТАРАС ГРИГОРОВИЧ, *доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень*
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський національний університет ім. І.Франка).
БОЙСАН МАРТА ЯРОСЛАВІВНА, *аспірантка кафедри кримінального права та процесу*
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. О.М.Гумін).
ВДОВИЧИН ІГОР ЯРОСЛАВОВИЧ, *професор кафедри теорії держави і права,*
доктор політичних наук, професор
(Львівська комерційна академія).
ВОВК ЮРІЙ ЄВГЕНОВИЧ, *доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін,*
кандидат юридичних наук, доцент
(Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне).
ГАВРИЛЕНКО ОЛЕКСАНДР АНАТОЛІЙОВИЧ*, професор кафедри міжнародного права,*
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна).
ГАРАСИМІВ ОЛЕНА ІВАНІВНА, *доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики,*
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ).
ГАРАСИМІВ ТАРАС ЗЕНОВІЙОВИЧ, *професор кафедри теорії та філософії права,*
доктор юридичних наук, професор
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).
ГРАБ СОФІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА, *старший викладач кафедри господарського права та процесу*
(Львівська Комерційна Академія).
ДАШО ТАРАС ЮРІЙОВИЧ, *доцент кафедри господарсько-правових дисциплін*
кандидат юридичних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ).
ДЗЯВРОНИК ОКСАНА БОГДАНІВНА*, асистент кафедри адміністративного та інформаційного права*
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).
ДУДАКОВА ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА, *викладач кафедри кримінально-правових дисциплін*
(ПВНЗ «Буковинський університет», м. Чернівці).
КОНДРАТЮК СЕРГІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ, *ст. наук. співр. відд. докторантури та ад'юнктури,*
кандидат економічних наук, доцент
(Львівський державний університет внутрішніх справ).
КРАВЧУК ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА, *студентка НН Інституту права та психології*
(НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).
МАКАРЧУК ВОЛОДИМИР СТЕПАНОВИЧ*, завідувач кафедри історії держави і права,*
доктор юридичних наук, професор
(НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).
МАМОНТОВ ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ*, старший викладач кафедри політичних наук*
(Київський національний університет будівництва і архітектури).

МАСЬКОВІТА МАРІЯ МИКОЛАЇВНА, *аспірантка кафедри теорії та історії держави і права (Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).*
МУРИНЕЦЬ НАТАЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА*, аспірантка кафедри теорії та філософії права (НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).*
НОВІКОВА ЗОРЯНА ПАВЛІВНА*, студентка НН Інституту права та психології (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).*
ПАНЬКІВ АНДРІАНА БОГДАНІВНА*, студентка НН Інституту права та психології (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).*
ПОЛІКОВСЬКИЙ МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ*, доцент кафедри Історії держави і права кандидат юридичних наук (НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).*
ПРОЦИК ВАСИЛЬ МИРОСЛАВОВИЧ, *начальник ліцею, кандидат юридичних наук (Коропецький (Тернопільська обл.) ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою).*
РЕКОТОВ ПЕТРО ВАЛЕНТИНОВИЧ, *доцент кафедри українознавства кандидат юридичних наук, доцент (Запорізька державна інженерна академія).*
РЯШКО ВАСИЛЬ ІВАНОВИЧ*, доцент кафедри Історії держави і права кандидат історичних наук, доцент (НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).*
РЯШКО ОЛЕНА ВАСИЛІВНА, *доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент (Львівський державний університет внутрішніх справ).*
СКАКУН МАРІЯ ІГОРІВНА, *викладач кафедри філософії та політології (Львівський державний університет внутрішніх справ).*
СЛОТВІНСЬКА НАТАЛІЯ ДМИТРІВНА*, аспірантка кафедри теорії та історії держави і права (Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).*
СОРОЧКІН ОЛЕГ ВІКТОРОВИЧ, *асистент кафедри Історії держави і права (НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка»).*
СТРУК ЗОРЯНА МИКОЛАЇВНА, *студентка НН Інституту права та психології (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н., доц. В.І.Ряшко).*
ТЕРЛЮК ІВАН ЯРОСЛАВОВИЧ*, доцент кафедри Історії держави і права, кандидат історичних наук, доцент (НН Інститут права і психології НУ «Львівська політехніка»).*
ХОЛЬВІНСЬКА ОЛЬГА ЯРОСЛАВІВНА, *аспірантка кафедри теорії та історії держави і права (Львівський державний університет внутрішніх справ, науковий керівник: д.ю.н., проф. Т.З.Гарасимів).*
ХРЕБТАНЬ УЛЯНА ЯРОСЛАВІВНА, *аспірантка кафедри історії держави і права (НН Інститут права та психології НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: к.і.н.,доц. І.Я.Терлюк).*
ЦЕБЕНКО СОЛОМІЯ БОГДАНІВНА, *асистент кафедри Історії держави і права, кандидат юридичних наук (НН Інститут права та психології НУ«Львівська політехніка»).*
ШЕВЦІВ ЛЕСЯ БОГДАНІВНА*, студентка НН Інституту права та психології (НУ «Львівська політехніка», науковий керівник: д.ю.н., проф. С.С.Сливка).*
ЯСІНСЬКА МАР'ЯНА ІГОРІВНА, *асистент кафедри теорії держави і права (Львівська комерційна академія).*

З м і с т

ЧАСТИНА І. Держава в умовах надзвичайного, воєнного стану та/чи військової окупації: політико-правові питання історії та сучасності

АНДРЕЄНКО О.Л.
ІНСТИТУТ САМОДОПОМОГИ У ВИПАДКУ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ ТА АНЕКСІЇ….....…**3**
АНДРУСЯК Т.Г.
ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ОЦІНЦІ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ 40-50-Х РОКІВ ……....….…**5**
ВДОВИЧИН І.Я.
ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ПРО СТАН ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ…...….**10**
ГАВРИЛЕНКО О.А.
НАЦИСТСЬКИЙ ВІЙСЬКОВО-АДМІНІСТРАТИВНИЙ ТА КАРАЛЬНИЙ АПАРАТ – ОСНОВА ОКУПАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ НА ТЕРИТОРІЇ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ (1941-1943 рр.) …….....….**15**
МАКАРЧУК В.С., ДУДАКОВА Ю.С.
НАСТУПНІСТЬ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ СОЮЗУ РСР ТА ПОСТ-ЄЛЬЦИНСЬКОЇ РОСІЇ: аспекти міжнародно-правового обґрунтування…….**19**
МАМОНТОВ І.О.
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТЕРИТОРІЯМИ, ПІДКОНТРОЛЬНИМИ УПА…….....….**26**
ПОЛІКОВСЬКИЙ М.Ф.
ПРАВОВІ ФОРМИ ПРОТИДІЇ УКРАЇНИ РОСІЙСЬКІЙ АГРЕСІЇ У ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ…...….**29**
РЕКОТОВ П.В.
ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ОКУПАЦІЯ» У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ……...….**34**
РЯШКО В.І.
ІНФОРМАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСЬКА ВІЙНА: ЗМІ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ……...….**37**
РЯШКО О.В., КРАВЧУК І.В.
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ І ПРАВОПОРЯДКУ МІЛІЦІЄЮ (ПОЛІЦІЄЮ) В НАДЗВИЧАЙНИХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ…….....….**41**
СКАКУН М.І.
КАДРОВА ПОЛІТИКА СРСР В ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ 1939–1941 рр. : штрихи до формування на прикладі радянізації системи юридичної освіти……..…….....….**45**
ТЕРЛЮК І.Я.
ЧИ БУЛА РАДЯНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ В УКРАЇНІ 1917-1921 рр. ОКУПАЦІЙНОЮ? ….....….**49**
ХРЕБТАНЬ У.Я.
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НОТАРІАТУ НА ЗАКАРПАТТІ ЧАСУ ПЕРШОЇ ЧСР (1918-1938 рр.) ……....….**57**
ЦЕБЕНКО С.Б.
ПРАВА ЛЮДИНИ У ДОКУМЕНТАХ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ЦЕРКОВ, ПРИЙНЯТИХ У ПЕРІОД АГРЕСІЇ ЗІ СТОРОНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЩОДО УКРАЇНИ (2014-2015 рр.)……..……...…….....**61**
ШЕВЦІВ Л.Б.
СПРАВЕДЛИВІСТЬ У ВІЙНІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ…….….**64**
ЯСІНСЬКА М.І.
УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ ПРОТИ ЗОВНІШНЬОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ІДЕЇ С. ШЕЛУХІНА……...…….…**68**

ЧАСТИНА ІІ. Асоційовані питання

АНДРУСЯК І.П.
ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ ПРО ҐЕНДЕРНУ РІВНІСТЬ…….…….....…**72**
БОЙСАН М.Я.
ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ТА СУТНІСТЬ НАРКОТИЗМУ……..…….....…**77**
ВОВК Ю.Є.
УРЯД РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ……..……...……**80**
ГАРАСИМІВ О.І.
ПРОФЕСІОНАЛІЗМ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ……..……...……...…**83**
ГАРАСИМІВ Т.З.
ПРОБЛЕМА ФЕНОМЕНУ ЗЛОЧИННОСТІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ…….……**87**
ГАРАСИМІВ, Т.З., ДАШО Т.Ю.
РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ…….....…**89**
ГРАБ С.О.
В'ЯЧЕСЛАВ ЛИПИНСЬКИЙ:
ШТРИХИ ДО КОНЦЕПЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОНАРХІЧНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ……...…**92**
ДЗЯВРОНИК О.Б., НОВІКОВА З.П.
ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ У СПРАВАХ РЕЛІГІЇ: штрихи історичного розвитку ……..…**97**
КОНДРАТЮК С.В., ПРОЦИК В.М.
КАТЕГОРІЯ «ТРАДИЦІЯ ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ» В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИКО-ПРАВОВІЙ НАУЦІ……..……...……...…**100**
МАСЬКОВІТА М.М.
ПРОФЕСІЙНА УСТАЛЕНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОВС: СУЧАСНА ПАРАДИГМА……...…**106**
МУРИНЕЦЬ Н.Я.
БЕЗОПЛАТНА ПРАВОВА ДОПОМОГА ЯК ПРАВО НА ЗАХИСТ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЗАТРИМАНИХ ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ (на прикладі Львівської області) ……..…..…**109**
РЯШКО В.І., СТРУК З.М.
ПРОБЛЕМА СПРАВЕДЛИВОСТІ У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ КОНЦЕПЦІЯХ МИСЛИТЕЛІВ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVIII-XIX ст.
ТА ЇХ РОЛЬ В ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДОГО СПЕЦІАЛІСТА……..…….....…**112**
РЯШКО О.В., ПАНЬКІВ А.Б.
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЕТИКО-ПРАВОВА І ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МОЛОДОГО СПЕЦІАЛІСТА……..……...……...…**117**
СЛОТВІНСЬКА Н.Д.
ДЖЕРЕЛЬНІСТЬ АКТІВ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ…...……**121**
СОРОЧКІН О.В.
ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ФІЗИЧНИХ ТА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1928 -1939 РР.)……...……**124**
ХОЛЬВІНСЬКА О.Я.
ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ ОБОВ'ЯЗКУ В ОРГАНАХ ВНУТРІШНІХ СПРАВ...…**130**

Учасники конференції….....**134**

Наукове видання

ДЕРЖАВА В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО, ВОЄННОГО СТАНУ ТА/ЧИ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ
(правові аспекти)

Матеріали Четвертої Всеукраїнської наукової інтернет-конференції

www.historylaw.lp.edu.ua

Відповідальний за випуск – проф. *Макарчук В.С.*

Упорядкування й макетування – доц. *Терлюк І.Я.*